

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Навчальний посібник

Видання друге, перероблене і доповнене

Колектив авторів

За редакцією
доктора юридичних наук, доцента
В.О. Боняк

Дніпро
«Ліра ЛТД»
2018

УДК 342.7
3-12

*Рекомендовано науково-методичною радою
Дніпропетровського державного університету
внутрішніх справ 14 червня 2018 р., протокол № 10*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Нестерович В.Ф. – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка;

Опацький Р.М. – кандидат юридичних наук, майор поліції, начальник відділу моніторингу та комунікацій Управління поліції охорони в Дніпропетровській області.

3-12 **Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності :**
навч. посібник. –2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред.
д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр.
справ ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.

ISBN 978-966-383-943-1

У навчальному посібнику, який підготовлено згідно з програмами навчальних дисциплін «Забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності», «Захист та дотримання прав людини в правоохоронній діяльності» і «Захист та дотримання прав людини в діяльності Національної поліції», розглянуто теоретико-правові та організаційні основи діяльності правоохоронних органів України щодо забезпечення прав і свобод людини, розкрито ключові питання кожної з тем. Акцентовано на основоположних правах і свободах людини, проаналізовано рішення Європейського Суду з прав людини, що сприятиме модернізації освітньої діяльності у світлі європейських вимог.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти, тренерів, які проводять заняття з проблем дотримання прав людини, працівників правоохоронних органів та всіх, хто цікавиться цією проблематикою.

ISBN 978-966-383-943-1

УДК 342.7

© ДДУВС, 2018
© Автори, 2018
© Ліра ЛТД, 2018

АВТОРИ НАВЧАЛЬНОГО ПОСІБНИКА:

- БОНЯК В.О. – доктор юридичних наук, доцент – розділ 1
- ЗАВГОРОДНІЙ В.А. – кандидат юридичних наук, доцент – підрозділ 5.2
- ОРЛОВА О.О. – кандидат юридичних наук, доцент – розділ 2
- СЕРДЮК Л.М. – кандидат юридичних наук, доцент – розділ 3
- САМБОР М.А. – кандидат юридичних наук – підрозділи 5.1, 5.3-5.5
- МОРОЗ Ю.Г. – розділ 4

ЗМІСТ

Передмова	6
Розділ 1. ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	8
1.1. Правоохоронна діяльність: поняття та принципи	8
1.2. Завдання та функції правоохоронних органів	31
1.3. Людина як найвища соціальна цінність	41
1.4. Права людини в діяльності правоохоронних органів	45
Контрольні запитання	54
Практичні завдання.....	55
Розділ 2. ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ	57
2.1. Національні та міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань	57
2.2. Доктрина «мінімального рівня жорстокості»	62
2.3. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність	64
Контрольні запитання	72
Практичні завдання.....	72
Розділ 3. СВОБОДА ТА ОСОБИСТА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЛЮДИНИ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ. ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ	75
3.1. Право людини на свободу та особисту недоторканність: поняття, закріплення в національному законодавстві та підстави його обмеження	75
3.2. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність людини в діяльності судових і правоохоронних органів України (на основі практики Європейського суду з прав людини)	82
3.3. Право на приватність: поняття та підстави його обмеження	88
Контрольні запитання	101
Практичні завдання.....	101
Розділ 4. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ЛЮДЕЙ	104
4.1. Рівність, толерантність і недискримінація у правоохоронній діяльності. Особливості комунікації/поведінки працівника Національної поліції в сучасному мультикультуральному суспільстві	104

4.2. Особливості забезпечення прав дитини	111
4.3. Особливості забезпечення прав осіб з інвалідністю	116
4.4. Етнічний профайлінг та діяльність поліції. Заходи протидії етнічному профайлінгу	122
4.5. Забезпечення гендерної рівності у правоохоронній діяльності	126
Контрольні запитання	131
Практичні завдання.....	131
Розділ 5. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ ...	134
5.1. Поняття та зміст права на мирні зібрання	134
5.2. Право на мирні зібрання в міжнародно-правових актах та практиці Європейського суду з прав людини	139
5.3. Закріплення права на мирні зібрання у національному законодавстві.....	150
5.4. Здійснення суб'єктивного права на мирні зібрання: порядок, форми, строки, ознаки	156
5.5. Повноваження суб'єктів владних повноважень щодо організації та забезпечення здійснення права на мирні зібрання	178
Контрольні запитання	231
Практичні завдання.....	232
Бібліографічний список	234
Предметний покажчик	256

ПЕРЕДМОВА

Одним із найважливіших кроків на шляху становлення демократичної держави, в якій пануватиме верховенство права, є реформування правоохоронних органів України. Їх ефективна діяльність стає необхідною умовою захисту конституційного ладу, забезпечення законності та правопорядку, дотримання прав і свобод людини та громадянина.

Саме ступінь реальної забезпеченості прав і свобод особи є важливим показником досягнутого суспільством і державою рівня цивілізованості та вимагає від правоохоронних органів ефективної діяльності щодо їх дотримання.

Необхідним елементом реалізації цього завдання є удосконалення порядку підготовки майбутніх правоохоронців та створення сучасної європейської моделі освіти працівників поліції та інших правоохоронних органів. Запропоноване видання надає можливість вивчення і засвоєння положень міжнародно-правових та регіональних актів у галузі прав людини, що забезпечить використання практичними працівниками цих знань для захисту прав і свобод особи. Саме такий підхід до процесу підготовки правоохоронців сприятиме підвищенню ефективності системи освіти МВС та зростанню рівня довіри до поліції й правоохоронців загалом.

Структура пропонованого посібника фактично відбиває побудову навчальних дисциплін «Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності», «Захист та дотримання прав людини у правоохоронній діяльності», «Захист та дотримання прав і свобод людини в діяльності Національної поліції» та містить виклад основних положень означених тем.

У першому розділі висвітлено функції, завдання принципи правоохоронної діяльності у демократичному суспільстві; охарактеризовано місце і роль однойменних органів в системі забезпечення прав людини і основоположних свобод.

У другому розділі розкрито одне з пріоритетних завдань влади – захист громадян від жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, форм поведінки чи покарання; розглянуто проблему заборони катувань, надано відповідну практику Європейського суду з прав людини.

Третій розділ висвітлює питання свободи та особистої недоторканості у правоохоронній діяльності. Важливе значення для працівників правоохоронних органів мають також знання вітчизняного законодавства та міжнародно-правових актів про повагу до приватного і сімейного

життя, житла і кореспонденції, що їм надано у цьому розділі.

Розгляду особливостей захисту і дотримання прав окремих категорій людей присвячено четвертий розділ навчального посібника. У цій частині навчального видання не тільки розглянуто питання рівності, толерантності і недискримінації у правоохоронній діяльності, але й розкрито особливості комунікації/поведінки працівників правоохоронних органів в сучасному мультикультуральному суспільстві.

П'ятий розділ розкриває проблематику забезпечення права на свободу мирних зібрань й висвітлює особливості національного законодавства з цього питання, керівні принципи ОБСЄ щодо свободи мирних зібрань та практику Європейського суду з прав людини з цього питання.

Отже, засвоєння основних положень із забезпечення прав людини в правоохоронній діяльності сприятиме підвищенню правової культури здобувачів вищої освіти, виробленню навичок самостійного аналізу правової дійсності, вмінню використовувати набуті знання під час практичної діяльності та вихованню у них глибокої поваги до загальнови-знаних моральних і правових цінностей.

Авторський колектив сподівається, що запропонований у навчальному посібнику матеріал допоможе не тільки під час навчання майбутніх правоохоронців, а й стане в нагоді практичним працівникам, які вже несуть службу із захисту прав людини.

Розділ 1. ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ У ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

- 1.1. Правоохоронна діяльність: поняття та принципи.
- 1.2. Завдання та функції правоохоронних органів.
- 1.3. Людина як найвища соціальна цінність.
- 1.4. Права людини в діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: правоохоронні органи, ознаки правоохоронних органів, правоохоронна діяльність, принципи діяльності правоохоронних органів, ознаки правоохоронної діяльності, функції правоохоронної діяльності, органи охорони правопорядку України, права і свободи людини, людина як найвища соціальна цінність, покоління прав людини, особисті права і свободи, абсолютні і відносні права, обмеження прав людини.

1.1. Правоохоронна діяльність: поняття та принципи

Подальша розбудова України як демократичної, соціальної правової держави, а також конституційне закріплення головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав людини (ст. 3 Основного Закону) вимагають ефективної системи їх охорони. При цьому важливого соціального значення набуває правоохоронна система держави. Вітчизняний правник В. Копейчиков визначає її як сукупність державно-правових засобів, способів і гарантій, що забезпечують охорону й захист людини і громадянина від протиправних діянь, а саме: об'єкти й мету право-охорони; суб'єктів правоохорони; правоохоронну діяльність. Звідси випливає, що правоохоронна діяльність є важливою складовою правоохоронної системи.

Чинне вітчизняне законодавство не містить визначення правоохоронної діяльності. Не існує єдності і серед правників у наукових поглядах на це питання. Зокрема, в юридичній енциклопедії в широкому значенні правоохоронну діяльність визначено як систему заходів, спрямованих на забезпечення виконання конституції, законів та інших нормативно-правових актів держави; вказується, що здійснюють цю діяльність правоохоронні та інші державні органи, а також громадські орга-

нізації¹. Досить часто до правоохоронної діяльності відносять також профілактику правопорушень та відновлення порушених прав.

Як слушно зауважує В. Гірич, такий підхід не дозволяє чітко відрізнити правоохоронну діяльність від управлінської діяльності будь-яких органу або посадової особи, внаслідок чого до правоохоронних органів можуть бути віднесені усі органи держави – від Верховної Ради України, Глави держави і Конституційного Суду України до органів місцевого самоврядування. Вчений зауважує, що органи правосуддя, попри свою очевидну правоохоронну роль, у демократичних правових державах Європи не належать ані до правоохоронних органів, ані до сектору безпеки. Цим підкреслюється їхня незалежність і принцип поділу державної влади.

На відокремленість судів від правоохоронних органів указує і назва Закону України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів". Крім цього, автори розширених наукових визначень, ототожнюючи правоохоронну діяльність з правозахисною, до суб'єктів правоохоронної діяльності відносять також адвокатуру та громадські організації. Такі розширені визначення правоохоронної діяльності мають право на існування з точки зору філософії. Але їх застосування призводить до розширення понад розумні межі кола суб'єктів сил з підтримання правопорядку і взагалі правоохоронних органів². Вищезазначений підхід негативно впливає на практичну діяльність цих органів у плані реалізації правоохоронної функції держави.

З огляду на існуючу багатоманітність підходів до визначення правоохоронної діяльності, вітчизняні правники І. Григоренко та А. Кучук виокремлюють такі групи цих підходів:

- 1 група - ті науковці, що визначають ознаки і структуру правоохоронної системи (В. Ардашкін, О. Братко, В. Гойман, М. Коваль та ін.). Правники вказують на існуючу двояку інтерпретацію поняття "правоохоронна система": а) вузьку (як система спеціально уповноважених органів, що здійснюють правоохоронну діяльність, тобто ототожнення правоохоронної системи із системою правоохоронних органів); б) широку (як сукупність державно-правових засобів, методів і гарантій, що забезпечують захищеність людини від протиправних діянь). Тобто правоохоронні органи є складовою правоохоронної системи, яка поряд із суб'єктами правоохоронної діяльності передбачає наявність й інших

¹ Шемшученко Ю.С. Правоохоронна діяльність // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. К., 1998. Т. 5: П-С. С. 47.

² Гірич В.М. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1153>.

елементів, що перебувають у взаємозв'язку, взаємодії;

- 2 група - вчені розкривають сутність, зміст та ефективність цієї системи (Ю. Ведерніков, В. Лазарєв, О. Негодченко, О. Тюріна, М. Хавронюк). Правоохорона система трактується ними як певний різновид правозастосовчої діяльності, яка (діяльність) є однією зі специфічних форм реалізації норм права. Водночас поза увагою цих науковців залишаються принципи правоохоронної діяльності, а також питання щодо того, чи може бути така діяльність недержавною;

- 3 група правників - розкривають поняття та систему правоохоронних органів (В. Гойман, В. Лазарєв, А. Моршинін та ін.). Однак відсутність законодавчого визначення поняття "правоохоронні органи" призводить до розмаїття наукових підходів щодо віднесення до вказаної категорії державних і недержавних органів та підстав їх класифікації;

- 4 група дослідників розкривають правоохоронні функції (О. Братко, В. Ковальський, М. Мельник, М. Хавронюк та ін.)¹.

Отже, зважаючи на його відсутність у чинному законодавстві, поняття "правоохоронна діяльність" визначається правниками як:

1) діяльність, що здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу в точній відповідності до закону та за неухильного дотримання встановленого ним порядку (О. Бандурка);

2) система контрольно-ревізійних, оперативно-розшукових, кримінально-процесуальних та адміністративно-примусових заходів, які здійснюються у порядку, визначеному законодавством, з метою підтримання правопорядку, виявлення і безпосереднього припинення правопорушень, що підпадають під дію Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також виконання кримінальних і адміністративних санкцій щодо правопорушників (В. Гірич);

3) здійснювана на основі Конституції і в межах наданих повноважень нормативно й процесуально регламентована охоронна діяльність спеціальних органів держави й посадових осіб, спрямована на забезпечення виконання нормативно-правових актів, зміцнення законності та правопорядку, гарантування й забезпечення конституційних прав та інтересів громадян (В. Фатхутдінов);

4) правова форма діяльності держави, спрямована на охорону суспільних відносин, урегульованих правом, захист індивіда від правопорушень і притягнення винних до відповідальності (О. Скакун);

¹ Григоренко І.А. Правоохоронна діяльність України та Німеччини (порівняльно-правове дослідження) / І.А. Григоренко, А.М. Кучук. Д., 2016. С. 43-45.

5) правова форма діяльності компетентних органів держави з профілактики і припинення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності (М. Корнієнко);

б) владна діяльність, яка здійснюється уповноваженими державою органами на підставі закону й у встановленому ним порядку з метою охорони і захисту прав та законних інтересів громадян, державних і громадських формувань шляхом застосування правових заходів впливу (О. Негодченко).

Отже, правоохоронна діяльність – це здійснюваний в межах чинного законодавства **різновид правозастосовної діяльності** компетентних державних органів із профілактики і припинення правопорушень, притягнення правопорушників до юридичної відповідальності.

До основних ознак правоохоронної діяльності А. Кучук відносить такі:

1) спрямованість її на охорону прав і свобод людини, законності та правопорядку, усіх врегульованих правом суспільних відносин;

2) реалізація на підставі та відповідно до закону і, переважно, у відповідній процесуальній формі;

3) застосування при її здійсненні, як правило, правових засобів;

4) здійснення спеціально уповноваженими суб'єктами на професійній основі.

Сутність правоохорони полягає в тому, що вона є способом діяльності уповноваженого органу, якого позбавлено права діяти інакше ніж на основі закону або виходити за межі наданих повноважень. У процесі правоохоронної діяльності можуть використовуватись виключно офіційні (офіційна інформація) й правомірні (правомірним шляхом встановлені факти тощо) засоби впливу на юридичну або фізичну особу стосовно рухомого або нерухомого майна чи немайнових прав, що їм належать¹.

Щодо визначення переліку органів, які здійснюють правоохоронну діяльність, то слід погодитись із вітчизняним правником В. Тацієм, який слушно зазначає, що їх перелік є одним з найбільш невизначених в українському правознавстві, внутрішньо суперечливим і надмірним за обсягом; відрізняється своєю безпредметністю в конституційних законах, відсутністю суб'єктності складу, у зв'язку з чим виникає певна колізія використання цього терміна і конкуренція між поняттями «правоохоронні органи», «правозахисні органи», «органи кримінальної юстиції» та з багатьма іншими.

¹ Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2016. С. 42.

Вченим запропоновано:

– здійснити систематизацію усіх правоохоронних органів України;
– використовувати поняття «правоохоронні органи» як суто наукове та узагальнююче;

– виокремити три групи правоохоронних органів: 1) органи охорони правопорядку, які, на відміну від інших органів виконавчої влади, мають певні особливості, зокрема органи Національної поліції, Служби безпеки, органи військової служби правопорядку, органи митної служби, податкової служби, пенітенціарної служби, прикордонної служби, управління державної охорони, для яких: а) правоохоронна функція є основною, і вони здійснюють повноваження, спрямовані на захист прав, свобод людини та охорони правопорядку; б) у зв'язку з цим такі органи мають право легального застосування примусу до людей; в) у своєму складі мають озброєні формування; 2) контрольні (юрисдикційні) органи виконавчої влади – ті державні організації, які наділені контрольними повноваженнями і здійснюють адміністративну юрисдикцію (органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, лісової охорони та ін., для яких правоохоронна функція не є основною, а виступає як допоміжна, оскільки їх основні повноваження спрямовані на здійснення контролю за додержанням законодавства у певній сфері державного управління); 3) органи охорони Конституції України і державного контролю (Конституційний Суд України, прокуратура, Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини)¹.

І хоча в цілому таку класифікацію можна взяти за основу, з окремими її положеннями повною мірою погодитися не можна, оскільки запропонований підхід потребує свого подальшого наукового вдосконалення та уточнення.

Термін «правоохоронний орган України» є складним, адже утворився в результаті поєднання чотирьох слів, а саме: «право», «охорона», «орган», «Україна». Його змістовне наповнення можна визначити шляхом з'ясування словесного навантаження чотирьох зазначених складових і зв'язків між ними. Фактично йдеться про необхідність семантичного аналізу цього словосполучення. Слова «орган» та «Україна» вказують на державну організацію, наділену владою, тобто державний орган та його приналежність до держави України. Складові словосполучення «правоохоронний» вказують на його функціональну спрямованість (мається на увазі охорона).

¹ Тацій В. Визначення поняття та системи правоохоронних органів у концепції змін до Конституції України (концептуальні підходи) // Право України. 2012. № 11-12. С. 233-235.

Вітчизняний учений А. Кучук, розкриваючи теоретико-правовий аспект правоохоронної діяльності в Україні, окремий підрозділ свого дослідження присвятив з'ясуванню змісту термінів «охорона» та «захист». Науковець дійшов висновку, що охорона пов'язується з профілактикою, а захист – із відновленням порушеного об'єктивного права¹. Відзначаючи синонімію термінів «охорона» та «захист», Ю.А. Ведерніков і А.М. Кучук наголошують: охорону слід розглядати як родове поняття, що охоплює «захист» як певний, особливий вид «охорони»².

При дослідженні теоретичних основ правоохоронних відносин І. Сердюк здійснив аналіз існуючих в юридичній науці поглядів з приводу співвідношення понять «охорона» та «захист» прав і свобод громадян, а також указав на неприпустимість протиставлення згаданих категорій. Науковець поділяє підхід, відповідно до якого охорону слід розглядати як родове поняття, що охоплює собою і захист³.

Правоохоронні органи України здійснюють однойменну функцію у визначених законом правових формах і правовими методами. При цьому важливим є визначення поняття правоохоронної форми здійснення функцій держави. В загальнотеоретичній юридичній науці зміст цього поняття інтерпретується як діяльність судових і правоохоронних органів, пов'язана із захистом прав і свобод людини, запобіганням і припиненням правопорушень, притягненням винних осіб до юридичної відповідальності⁴.

Отже, поняття «охорона» означає вчинення дій, спрямованих на запобігання та припинення протиправної поведінки, відновлення порушеного права та притягнення винного до відповідальності. Важливою складовою охорони є захист.

Також слід акцентувати на тому, що правоохоронна функція держави реалізується шляхом не лише використання, але й застосування методів діяльності (наприклад, примусу). Цей аспект відображено в інтерпретації поняття «методи здійснення функцій держави», запропонованій І. Сердюком: методи здійснення функцій держави, на думку правника, являють собою сукупність прийомів і способів, які використовуються (або застосовуються) державними органами (їх службовими і посадовими особами) для здійснення функцій держави. До загальних, тра-

¹ Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. С. 9.

² Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К., 2009. С. 56.

³ Сердюк І.А. Основи теорії правоохоронних відносин: монограф. Д., 2010. С. 37.

⁴ Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Д., 2014. С. 112.

диційних методів здійснення функцій держави автор відносить такі: рекомендації, переконання, заохочення та державний примус¹.

Вихідною для визначення поняття «правоохоронний орган України» є категорія «державний орган України», оскільки правоохоронний орган України є одним із різновидів державного органу нашої держави за змістом та напрямками діяльності.

Державний орган України – це структурно відокремлена, юридично оформлена частина державного апарату (колектив державних службовців або громадян України), яка створена та функціонує відповідно до конституційно-правових засад, наділена державно-владними повноваженнями, що здійснюються у правових формах і правовими методами, а також матеріальними й фінансовими ресурсами, необхідними для вирішення завдань та здійснення функцій держави².

Правоохоронні органи є важливою складовою державного апарату України. Конституція України (ч. 3 ст. 17) містить єдину вказівку на них: «Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом»³. Це конституційне положення свідчить про те, що, по-перше, правоохоронні органи є складовою державного апарату України; по-друге, їх організація та функціонування визначаються органічним законом.

Аналіз чинного національного законодавства з питань організації та функціонування правоохоронних органів України свідчить про відсутність єдиного підходу законодавця до розуміння поняття «правоохоронні органи України», підтвердженням чого слугують різні його легальні дефініції. Так, у Законі України «Про основи національної безпеки України» правоохоронні органи визначено як органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій⁴.

У Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» зазначено, що правоохоронні органи – це державні органи, які відповідно до

¹ Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Д., 2014. С. 64.

² Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 144.

³ Конституція України: прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

⁴ Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції¹. На нашу думку, запропоновані дефініції, з огляду на свій сутнісно-змістовний аспект, не є досконалими і потребують свого змістовного доповнення та уточнення. Зокрема, Закон України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» вказує на здійснення цими органами правозастосовних або правоохоронних функцій. Такий припис законодавця не можна вважати коректним, оскільки використання сполучника «або» створює умови для безпідставного розширення обсягу цього поняття та віднесення до правоохоронних органів значної частини державних органів, що здійснюють не лише правоохоронні, але й правозастосовні функції. З погляду теорії держави і права, правозастосування необхідно розглядати не як окрему функцію держави або її органів, а як одну з правових форм здійснення різних функцій держави.

У контексті розглядуваного нами питання доречною буде і думка В.Т. Білоуса, що поняття «правоохоронні органи» слід відрізнити від поняття «правозастосовні органи», яке є ширшим за обсягом, оскільки правоохоронні органи – це тільки частина правозастосовних органів². Такою логікою, очевидно, керувався і законодавець при ухваленні Закону України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів».

Отже, чинне національне законодавство України, що визначає правовий статус правоохоронних органів, умовно розмежовує їх на ті, які здійснюють правоохоронні функції, та ті, які здійснюють правозастосовні чи правоохоронні функції, що не дозволяє визначити їх вичерпного переліку.

Вітчизняні дослідники інтерпретують поняття "правоохоронні органи" як:

– державні, як правило, озброєні органи, виконання якими, поряд із профілактичною, однієї чи кількох інших головних правоохоронних функцій є визначальним в їх діяльності. У зв'язку з цим вони потребують специфічного матеріально-технічного та іншого забезпечення; до їхніх працівників законом висуваються спеціальні вимоги; з метою ефективного виконання своїх обов'язків ці працівники згідно із законом наділяються різноманітними спеціальними правами, мають відповідні

¹ Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 № 975-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/975-15>.

² Білоус В.Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект): дис. ... докт. юрид. наук. Ірпінь, 2004. С. 30-31.

пільги й зовнішні ознаки, користуються підвищеним правовим захистом (В. Дяченко)¹;

- спеціально уповноважені державні органи, які забезпечують додержання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил та процедур відповідно до своєї компетенції (Ю. Загуменна)²;

– органи та організації, які спеціально уповноважені державою здійснювати на професійній основі на підставі, відповідно до законодавства, а у випадках, встановлених законом, – у відповідній процесуальній формі, із застосуванням правових засобів діяльність, спрямовану на охорону прав та свобод людини і громадянина, законності та правопорядку, усіх урегульованих правом суспільних відносин (А. Кучук)³.

Аналіз наявних дефініцій поняття «правоохоронний орган України» дозволяє виокремити такі його суттєві ознаки, що враховують особливості організаційного та функціонального аспектів існування цього явища державно-правової дійсності. Отже, правоохоронний орган:

а) становить собою структурно організований колектив державних службовців;

б) створюється державою в особі Українського парламенту, Президента України та Уряду України;

в) державно-владні повноваження, що ними наділений цей колектив державних службовців, він здійснює у правових формах і правовими методами;

г) забезпечується матеріальними і фінансовими ресурсами, необхідними для реалізації правоохоронної функції держави.

Зважаючи на викладене, можна запропонувати таку дефініцію поняття «*правоохоронний орган України*» – *це утворена державою в особі Верховної Ради України, Президента України або Кабінету Міністрів України відповідно до конституційно-правових засад структурно відокремлена, юридично оформлена частина державного апарату (колектив державних службовців), наділена державно-владними повноваженнями, які здійснюються у правових формах та правовими методами, а також матеріально-технічними і фінансовими ресурсами, необ-*

¹ Дяченко В.І. Система правоохоронних органів: навч. посібник. К., 2003. С. 12.

² Загуменна Ю.О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності // Право і безпека. 2010. № 3. С. 149. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pib_2010_3_33.pdf.

³ Кучук А.М. Теоретико-правові засади правоохоронної діяльності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. С. 9.

хідними для реалізації правоохоронної функції держави¹.

Відсутність єдності у підході не лише законодавця, але й науковців до розуміння поняття «правоохоронний орган України» ускладнює створення ефективного правозахисного механізму, втілення в життя принципу верховенства права, виконання головного обов'язку держави щодо утвердження і забезпечення прав і свобод людини².

Вважаємо не зовсім коректною та недостатньо обґрунтованою висловлену в національній правовій доктрині та юридичній науці думку про те, що категорія «правоохоронний орган України» початково виявилася невдалою, штучною для юридичної науки і практики. Навпаки, таке терміно-поняття має право на своє самостійне існування в національній правовій доктрині України та використання його як наукового, суто узагальнюючого, що об'єднує всі державні органи, які тією чи іншою мірою долучені до виконання правоохоронних функцій держави.

Аналіз чинних законів, які визначають спеціальний правовий статус правоохоронних органів України, дозволяє об'єднати їх у групи, що дають уявлення про обсяг досліджуваного нами поняття, зокрема:

1) закони України, що містять загальну вказівку на такі органи («Про розвідувальні органи України», «Про державну таємницю», «Про Національну поліцію») та визначають їх функції («Про основи національної безпеки України», «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави»);

2) закони України, що прямо визначають окремі державні органи як правоохоронні («Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», «Про Службу безпеки України», «Про Державну Прикордонну службу», «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про природно-заповідний фонд України», «Про Національне антикорупційне бюро України»);

3) закони України, що містять вказівку на окремі правоохоронні органи («Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про оперативно-розшукову діяльність»);

4) закони України, що визначають спеціальний правовий статус окремих державних органів правоохоронного спрямування, однак прямо не відносять їх до правоохоронних («Про прокуратуру», «Про Державну

¹ Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 145.

² Боняк В.А. Методологический анализ интерпретаций понятия «правоохранительная система» // Вестник Владимирского юридического института ФСИН. 2013. № 1. С. 52.

кримінально-виконавчу службу України», а також Кримінально-виконавчий, Податковий, Митний кодекси України)¹.

Водночас слід зазначити, що істотне збагачення уявлення про категорію «правоохоронні органи України» можливе за рахунок залучення до наукового обігу терміна «*орган охорони правопорядку України*» як словесного символу поняття, що ним відображається окрема група правоохоронних органів, які з-поміж інших вирізняються своєю системно-структурною та функціонально-компетенційною специфікою.

Оскільки орган охорони правопорядку України є правоохоронним органом, а правоохоронний орган є державним органом, йому (органу охорони правопорядку) притаманні ті самі суттєві ознаки, що й зазначеним вище категоріям.

Водночас досліджуваному поняттю властивий ряд специфічних суттєвих ознак, до яких необхідно віднести такі: а) він у своєму складі, як правило, має озброєні підрозділи; б) працівники цього органу наділені правом застосування легального примусу (у тому числі і вогнепальної зброї); в) на нього законом покладено здійснення правоохоронної функції, що є основною та повсякденною (діяльність органу охорони правопорядку України спрямована на реалізацію державної політики у сфері охорони прав, свобод і законних інтересів людини, забезпечення законності та правопорядку в суспільстві).

Синтез наведених вище суттєвих ознак досліджуваного нами поняття у взаємозв'язку із суттєвими ознаками категорій «державний орган України» та «правоохоронний орган України» дозволяє у такий спосіб визначити поняття «*орган охорони правопорядку України*» – це утворена державою відповідно до конституційно-правових засад структурно відокремлена, юридично оформлена частина державного апарату (колектив державних службовців), що у своєму складі, як правило, має військові підрозділи, працівники якого наділені правом застосування легального примусу (включно і вогнепальної зброї), й основна та повсякденна діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері охорони прав, свобод і законних інтересів людини, забезпечення законності та правопорядку в суспільстві².

Оскільки дотепер чинне національне законодавство не містить вичерпного переліку правоохоронних органів (залишається не визначеним

¹ Боняк В. О. Щодо визначення статусу органів охорони правопорядку (за матеріалами діяльності Конституційної Асамблеї) // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 34.

² Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 145.

обсяг однойменної категорії), це положення повною мірою стосується і поняття «орган охорони правопорядку України».

Аналіз запропонованої інтерпретації поняття "орган охорони правопорядку", а також змін у чинному національному законодавстві, що визначають засади організації та функціонування правоохоронних органів України, є підставою для віднесення до органів охорони правопорядку таких органів публічної влади, які складають обсяг цього поняття: Національна поліція, Служба безпеки України, Національне антикорупційне бюро України, Національна гвардія України, органи військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Управління державної охорони, підрозділи пенітенціарної служби (органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори), Державна прикордонна служба України, підрозділи Державної фіскальної служби України (податкова міліція та митні органи), прокуратура¹.

Для прокуратури не є характерною така суттєва ознака категорії «орган охорони правопорядку України», як наявність в її структурі як державного органу озброєних воєнізованих формувань. Водночас цьому органу публічної влади відведено важливу роль у здійсненні правоохорони, що впливає зі змісту ст. 131-1 Конституції України.

Зважаючи на важливість правоохоронної діяльності та значну кількість однойменних державних органів, виникає необхідність виокремлення принципів їх діяльності.

Огляд наукової і навчальної юридичної літератури свідчить про вживання науковцями різних термінів, які до того ж знайшли свою об'єктивізацію в нормах конституційного законодавства, що надає можливість у найбільш загальному вигляді визначити принципи як **основоположні ідеї, начала, вихідні положення, що є умовою існування державно-організованого соціального організму**.

Аналіз інтерпретацій слів «засади», «основи», «принципи» дає підстави для висновку, що ці терміни розглядаються вченими як синоніми, про що свідчить трактування:

- а) «засад» – через основи, вихідні положення, принципи, начала;
- б) «основ» – через засади, принципи та вихідні положення;
- в) «принципів» – через основи, начала або як основне та вихідне положення².

Екстраполяція цього підходу на таке явище державно-правової дійсності, як існування правоохоронних органів України, дозволяє за-

¹ Там само. С. 103.

² Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 108.

пропонувати таку дефініцію поняття «принципи діяльності правоохоронних органів»: це система законодавчо визначених основоположних ідей, незаперечних вимог, які характеризуються універсальністю, загальною значущістю, найвищою імперативністю та є підґрунтям для існування цих органів публічної влади.

Цю категорію характеризують такі ознаки: а) універсальність; б) загальна значущість; в) найвища імперативність; г) історичність та об'єктивна обумовленість; д) матеріалізованість у праві; е) специфічний предмет впливу – суспільні відносини, в межах яких здійснюється формування та діяльність правоохоронних органів держави.

Щодо диференціації принципів діяльності правоохоронних органів України, то з огляду на джерело свого закріплення та коло суб'єктів, на які поширюється їхній вплив (критерій для класифікації), вони поділяються на: 1) загальні (універсальні), що закріплені в Основному Законі держави; ними керуються всі органи публічної влади, включно із правоохоронними органами України); 2) спеціальні, що закріплені в органічних законах Української держави; їхня дія поширюється на окремі правоохоронні органи, зокрема на органи охорони правопорядку України (закони України «Про міліцію», «Про Службу безпеки України», «Про прокуратуру», «Про Національне антикорупційне бюро України» та ін.).

Зважаючи на різні аспекти існування зазначених органів публічної влади (організація – діяльність, спрямована на створення (побудову, формування) органу; функціонування – діяльність відповідно до функціонального призначення), запропоновано вирізняти: 1) принципи організації та функціонування досліджуваних органів публічної влади (верховенство права, законності, гласності, територіальності та ін.); 2) принципи їх організації (рівність доступу громадян до державної служби); 3) принципи їх діяльності (презумпція невинуватості).

Розкриття змісту принципів (засад) діяльності правоохоронних органів має ґрунтуватися на врахуванні тієї обставини, яка відображає сучасний етап історичного розвитку Української держави. З формального погляду, Україна визначена як правова держава (ст. 1 Основного Закону). Відповідь на питання щодо сучасного стану її розвитку залежить від того, якою мірою фактично втілено в практику державотворення принципи правової держави, які у вигляді сукупності ідей складають її теоретичну побудову.

Аналіз поглядів вітчизняних учених з приводу розуміння категорії «правова держава» у загальнотеоретичній юридичній науці свідчить про схожість цієї конструкції (В. Тацій, А. Колодій, О. Скакун, І. Яковюк), підтвердженням чого слугує акумулювання в ній основоположних ідей,

які є відображенням сутнісних та змістовних характеристик цього правового феномену, зокрема: 1) *верховенство права*; 2) *поділ державної влади*; 3) *реальність прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина*; 4) *взаємна відповідальність особи і держави*¹.

Розкриємо зміст цих принципів й екстраполюємо його на такий правовий феномен, як організація та функціонування правоохоронних України.

1. Принцип верховенства права закріплено в абзаці 5 Преамбули Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» у вигляді такого положення: "Уряди держав-членів Ради Європи, які підписали цю Конвенцію, сповнені рішучості як уряди європейських країн, що є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права, зробити перші кроки до колективного забезпечення певних прав, проголошених у Загальній декларації"².

Наявність верховенства права Європейський Суд з прав людини вважає чи не визначальною ознакою правової держави. В одному зі своїх рішень він прямо наголошує, що правовою є така держава, яка керується принципом верховенства права³.

Базовим та найбільш значущим вважає цей принцип А.М. Колодій. На думку вченого, принцип верховенства права визначає умови життєдіяльності всього соціального організму, тобто порядок створення, існування і функціонування державних органів і громадських організацій, соціальних спільностей, відношення до них, а також між собою окремих громадян. Саме завдяки цьому, як зауважує науковець, він модифікується у різних сферах функціонування держави і права, наприклад у правоутворенні, правореалізації, правоохороні. Крім того, додає правник, цей принцип означає, що не держава створює право, а навпаки, право є основою організації і життєдіяльності держави в особі її органів і посадових осіб, інших організацій, а звідси випливає і твердження про те, що не держава надає права і свободи людині, а народ створює право, щоб насамперед обмежити ним державну владу. Адже, як відомо, продовжує А.М. Колодій, у правовій державі владі притаманні деякі межі, які вона не може переступити. Обмеженість влади у правовій державі створюється визнанням за особою непорушних і недоторканих прав,

¹ Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 122.

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

³ Рабінович П.М. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького суду та Конституційного Суду України) // Вісник Акад. прав. наук України. 2006. № 2 (45). С. 11.

поділом влади, чітким визначенням компетенції її структурних одиниць і т. ін. Вчений наголошує на тому, що у правовій державі особа має певну сферу самовизначення і самовиявлення, в яку держава не має права втручатися¹.

Схожу думку з приводу ідеї верховенства права обстоює й О.В. Скрипнюк, який вважає цей принцип невіддільним від основ правової держави та визнає його необхідною умовою здійснення прав і свобод особи, а також гарантій, що надаються їй з боку державної влади².

Зазначимо, що зміст принципу верховенства права розкрито не лише у наукових працях, але й у офіційних джерелах права – в рішеннях як Конституційного Суду України, так і Європейського суду з прав людини. Зокрема, в рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) за № 1-33/2004 від 2 листопада 2004 р. **верховенство права визначається як панування права в суспільстві**. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Проявом верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються «мірилом», що відповідає ідеології справедливості, ідеї права та знайшло своє закріплення в Конституції України³.

Конституційний Суд України вважає, що таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. В одному зі своїх рішень він визначає справедливість як одну з основних засад права, вирішальний чинник серед регуляторів суспільних відносин, один із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юриди-

¹ Колодій А.М. Принципи права України: монограф. К., 1998. С. 124.

² Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монограф. К., 2000. С. 139-140.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний вісник України. 2004. № 45. Ст. 2975. С. 41.

чному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню¹.

У контексті питання, що розглядається нами, заслуговує на увагу наукова стаття П.М. Рабіновича «Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького суду та Конституційного Суду України)», в якій учений на основі практики Європейського суду з прав людини дослідив проблему верховенства права крізь «призму» діяльності цієї міжнародної судової інстанції. Об'єктом досліджуваної судової практики послуговували рішення цієї міжнародної правозахисної інституції у справах: «Яновський проти Польщі»², «Васілеску проти Румунії»³, «Кудла проти Польщі»⁴, «Коссі проти Об'єднаного Королівства»⁵, «Олсон проти Швеції»⁶ та ін. У цій праці вчений обґрунтовано наголошує на тому, що зміст поняття саме «верховенства» (стосовно права) (а по суті, принципу верховенства права – *авт.*) Євросуд розкрив сьогодні вже досить докладно, більш-менш конкретизовано – у цілій низці ознак, які було сформульовано ним у рішеннях, ухвалених із конкретних справ⁷.

З урахуванням доктринальних підходів до розуміння принципу верховенства права, визначення однойменного поняття у правових актах, рішеннях Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, його зміст у контексті організації та функціонування органів охорони правопорядку України складають такі незаперечні вимоги:

– домінування, пріоритетність та визначальна роль прав людини у діяльності органів охорони правопорядку України. Це прямо впливає зі змісту ст. 8 Конституції України (саме в ній прямо закріплено принцип верховенства права), а також з преамбули та всіх статей такого міжнародного акта, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Всі держави-члени Ради Європи взяли на себе зобов'язання дотримуватись цього документа та виконувати його;

– поширюваність пріоритетності цього принципу на діяльність

¹ Там само.

² Janowski v. Poland (App. no 25716/94) ECHR 21, January 1999. URL: <http://www.echr.coe.int>.

³ Рішення у справі Васілеску проти Румунії. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_prosecutor_RUS.pdf.

⁴ Рішення у справі «Кудла проти Польщі». Комюніке Секретаря Суду (Judgment in the case of Kudla v. Poland). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=327>.

⁵ Cossey v. The United Kingdom, від 27 вересня 1990 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/226.txt>.

⁶ Case of Olsson v. Sweden (No. 1). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng>.

⁷ Рабінович П.М. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького суду та Конституційного Суду України) // Вісник Академії прав. наук України. 2006. № 2. С. 15.

усієї системи правоохоронних органів України, включно і підсистеми органів охорони правопорядку;

– правова певність, визначеність (legal certainty) становища як посадових і службових осіб органів охорони правопорядку України, так і контрагента в особі іншої сторони правоохоронних відносин;

– обсяг будь-якого правового розсуду посадових і службових осіб органів охорони правопорядку України та спосіб його здійснення мають бути з достатньою ясністю визначені законом;

– неприпустимість затримання особи на невизначений і непередбачуваний строк, якщо воно не ґрунтується на законі чи судовому рішенні;

– наявність громадської довіри як до судів, так і до правоохоронних органів України як ефективних захисників справедливості;

– безвиняткова можливість доступу до органів охорони правопорядку України людини у разі порушення її конституційних прав і свобод в результаті вчинення щодо неї кримінального злочину чи адміністративного правопорушення;

– наявність прокурорського нагляду (за додержанням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, а також нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян) та судового контролю за діяльністю органів охорони правопорядку України;

– підпорядкованість судовому рішенню, безвиняткова обов'язковість його виконання всіма органами охорони правопорядку України, їхніми службовими і посадовими особами;

– забезпечення органами охорони правопорядку України, у разі застосування ними вогнепальної зброї, швидкого й ефективного розслідування справи їхніми слідчими підрозділами, «аби підтримувати громадську довіру з додержання ними верховенства права»¹.

Таким чином, змістовне наповнення принципу верховенства права в аспекті організації та функціонування правоохоронних органів України повинно здійснюватися з урахуванням: 1) досягнень національної правової доктрини; 2) здобутків юридичної науки тих держав, які обстоюють ідею панування права та визнання людини найвищою соціальною цінністю; 3) практики Європейського суду з прав людини, положення про необхідність врахування якої в діяльності цих органів повинні бути імплементовані у статусні органічні закони України з питань

¹ Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 126-127.

формування та діяльності цих органів публічної влади (на зразок того, як це передбачено Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», ст. 17 якого зобов'язує суди при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику суду як джерело права)¹.

2. Принцип поділу державної влади (дістав своє закріплення у ст. 6 Конституції України). Слід зазначити, що основні положення цієї концепції поділу державної влади вперше знайшли своє документальне закріплення в такому історичному джерелі права, як "Пакти й конституції законів та вольностей Війська Запорозького" (Конституції Пилипа Орлика від 5 квітня 1710 р.)².

Ідею поділу державної влади А.М. Колодій інтерпретував у такий спосіб: «це модель побудови державного апарату, за якою влада в державі має бути поділена між законодавчими, виконавчими та судовими органами, при цьому кожна з влад стосовно інших самостійна і незалежна, що виключає можливість узурпації всієї влади в державі якоюсь однією особою чи окремим органом»³.

Обсяг поняття «правоохоронні органи України» свідчить про те, що майже всі державні організації правоохоронного спрямування належать до виконавчої гілки влади. Водночас такі правоохоронні органи, як прокуратура України та Національне антикорупційне бюро України, не вписуються в класичну модель поділу державної влади і водночас не конститууються як самостійні гілки влади в Україні⁴.

Чинне конституційне законодавство нашої держави передбачає здійснення Верховною Радою України та Президентом України установчої і контрольної функцій стосовно правоохоронних органів держави. Виявом цього є як окремі повноваження вищевказаних представницьких державних органів, що їх можна вважати елементами системи «стримувань і противаг» (резолюція недовіри Кабінету Міністрів України з боку парламенту, що має наслідком відставку Уряду, а отже, і Міністра внутрішніх справ України (ч. 3 ст. 115 Конституції України), парламентський контроль Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за дотриманням прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів України (ст. 101 Конституції України)).

¹ Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // ВВР України. 2006. № 30. Ст. 260.

² Томенко М.В. Історія української Конституції: навч. посіб. К., 2009. 464 с.

³ Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... докт. юрид. наук. К., 1998. С. 38.

⁴ Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 132.

Наявна конституційна модель побудови державного апарату України передбачає існування правоохоронних органів України в межах не самостійної наглядово-контрольної влади, а виконавчої гілки влади. Така модель характеризується, з одного боку, значним впливом на органи охорони правопорядку України Верховної Ради України, Президента України, органів судової влади нашої держави через здійснювані ними правоустановчі та контрольні функції, а з іншого – відсутністю практично будь-якого впливу правоохоронних органів держави на орган законодавчої влади, главу держави та органи судової влади.

Про важелі впливу судової гілки влади на органи охорони правопорядку України йшлося при розкритті змісту принципу верховенства права (зокрема, підпорядкованість судовому рішення усіх органів держави, безвиняткова обов'язковість його виконання будь-якими органами і посадовцями). Підтвердженням цього є імперативний припис, закріплений у ст. 129-1 Конституції України, який передбачає, що судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд¹.

3. Принцип реальності прав, свобод, обов'язків людини і громадянина. Політико-правову сутність даного принципу А. Колодій вбачає в тому, що права, свободи, обов'язки та законні інтереси людини й громадянина повинні бути не тільки декларовані у законодавчих актах, але й забезпечені, гарантовані всіма соціальними суб'єктами і насамперед державою².

У науковій літературі наголошується, що втілення цього принципу в життя вимагає від держави створення ефективних механізмів реалізації, охорони та захисту прав і свобод людини. Їх діалектична єдність відображається загальнотеоретичною категорією *«соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини»*.

Зміст цього поняття О. Скакун визначає у такий спосіб: це система засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Поняттям *«соціально-правовий механізм забезпечення прав людини»* підкреслюється, що правовий механізм є частиною соціального і діє з ним у єдності³.

Зважаючи на домінуючий у сучасній юридичній науці підхід до

¹ Конституція України: прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141.

² Колодій А.М. Принципи права України: монограф. К., 1998. С. 136.

³ Скакун О.Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс): підруч. 2-е вид., перероб. і доп. Х., 2009. С. 224.

визнання охорони більш широким поняттям щодо іншого – «захист» (як зазначалося нами вище, захист є складовою частиною охорони), вважаємо методологічно некоректним виокремлення як самостійного такого структурного елементу соціально-правового механізму забезпечення прав і свобод людини, як механізм захисту, адже його необхідно розглядати як складову механізму охорони.

Механізм правоохоронної діяльності визначається правниками як сукупність юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється профілактика правопорушень, а у разі їх вчинення – захист та відновлення порушених прав і свобод людини і громадянина¹.

Принцип реальності прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина в контексті правоохоронної діяльності зводиться до законодавчо визначеної сукупності юридичних засобів з: а) профілактики правопорушень; б) припинення правопорушень; в) відновлення порушених прав та свобод людини і громадянина та відшкодування завданої правопорушенням моральної й матеріальної шкоди; г) притягнення особи, винної у вчиненні правопорушення, до юридичної відповідальності².

Не можна обійти увагою і такий важливий аспект принципу реальності прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина, як захист прав і свобод самих працівників правоохоронних органів України, що є безпосередньою передумовою їх ефективної професійної діяльності з охорони прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Сьогодні в Україні як соціальної, правовій, демократичній державі поліція вже перестала бути карально-охоронною силою; це демократичний інститут, невід'ємна частина суспільства, покликана захищати законні права й інтереси конкретної особи, гарантувати людині безпечні умови життя, що, в свою чергу, вимагає відповідного фундаменту, яким і є захищеність та ступінь гарантованості прав самих працівників Національної поліції, а саме права на життя, на гідні умови роботи, на соціальне забезпечення, на справедливу винагороду. Зазначене положення повною мірою поширюється не лише на працівників поліції, але й на працівників інших правоохоронних органів України.

4. Принцип взаємної відповідальності особи та держави (впливає зі змісту приписів Конституції України, закріплених у ч. 2 ст. 3 та ст. 56).

¹ Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Д., 2014. С. 102.

² Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 181.

В аспекті діяльності правоохоронних органів України цей принцип означає, що не лише громадянин зобов'язаний нести юридичну відповідальність за вчинене правопорушення, але й держава повинна відшкодувати йому матеріальну і моральну шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю цих органів, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. Юридична відповідальність вказаних суб'єктів здійснюється в межах двосторонніх правоохоронних відносин, як правило, за рішенням національного судового органу¹.

З приводу юридичної відповідальності держави – порушниці взятих на себе зобов'язань за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод вітчизняний правник Л. Гусейнов зазначає, що у неї виникають такі «вторинні» зобов'язання: а) припинити протиправне діяння; б) забезпечити повне відшкодування за всі наслідки цього діяння; в) забезпечити сатисфакцію, включаючи відповідні гарантії неповторення аналогічних фактів у майбутньому².

Цей принцип, як слушно наголошує Л. Липачова, вимагає від держави-порушниці не лише компенсації потерпілому моральної та матеріальної шкоди (заходи індивідуального характеру), але й вжиття заходів загального характеру стосовно потенційних потерпілих, а по-суті – заходів з профілактики порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у майбутньому. Такі заходи полягають у приведенні національного законодавства у відповідність до вимог згаданого нами міжнародно-правового акта³.

Юридична відповідальність держави – порушниці своїх конвенційних зобов'язань здійснюється в межах міжнародних правоохоронних відносин за рішенням міжнародної правозахисної інституції – Європейського Суду з прав людини.

Обсяг поняття «принципи діяльності правоохоронних органів» не обмежується лише принципами правової держави. Зокрема, О.В. Петришин вважає незаперечними вимогами існування державних органів, їхніх ланок, підрозділів такі: виборність вищих органів державної влади; діяльність у межах компетенції та в порядку, встановлених законодавством (законність); професіоналізм і компетентність; обов'язковість

¹ Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 138.

² Гусейнов Л.Г. Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини: автореф. дис. ... д-ра юрид. Наук. К., 2000. С. 21.

³ Липачова Л.М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2002. С. 13-14.

рішень, ухвалених вищими органами для нижчих; прозорість; підконтрольність; додержання прав інститутів громадянського суспільства – органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, організацій, установ; рівне право громадян на доступ до державної служби; стабільність кадрів; ефективність¹.

Аналіз окремих норм чинного національного законодавства України, що визначає засади організації та функціонування правоохоронних органів, свідчить, по-перше, про відсутність системного уніфікованого підходу Верховної Ради України до визначення принципів їх існування; по-друге, про спробу врахування особливостей формування та професійної діяльності кожного окремо взятого органу, підтвердженням чого є як різна кількість таких принципів, так і обсяг змісту у відповідних нормативно-правових приписах.

Зокрема, у розділі II Закону України "Про Національну поліцію" визначено, що її діяльність будується на принципах *верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності*².

Стаття 3 Закону України "Про Службу безпеки України" містить припис, за яким діяльність цієї Служби ґрунтується на засадах *законності, поваги до прав і гідності особи, позапартійності та відповідальності перед народом України*; в оперативно-службовій діяльності вона дотримується *принципів поєднання єдиначальності і колегіальності, гласності і конспірації*³.

У Законі України "Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб" (ст. 3) закріплено положення про те, що державна охорона здійснюється за *принципами законності, безперервності, поваги до прав, свобод, гідності людини і громадянина, єдиначальності*⁴.

На особливу увагу в контексті питання, що розглядається нами, заслуговує ст. 3 Закону України "Про Національне антикорупційне бю-

¹ Загальна теорія держави і права: підруч. [для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Х., 2010. С. 129.

² Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 58-VIII // ВВР України. 2015. № 40-41. Ст. 379.

³ Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // ВВР України. 1992. № 27. Ст. 382.

⁴ Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР // ВВР України. 1998. № 35. Ст. 236.

ро України", яка визначає принципи діяльності цього нещодавно створеного правоохоронного органу. Така увага до даної норми Закону обумовлена тим, що він був прийнятий на хвилі демократизації українського суспільства через трагічні події грудня 2013 – лютого 2014 рр. з метою подолання такого негативного та поширеного явища в Україні, як корупція. Слід відзначити і той факт, що до підготовки цього Закону було залучено широку громадськість.

Відповідно до згаданої статті цього законодавчого акта Національне антикорупційне бюро здійснює свої функції на основі принципів: *верховенства права; поваги та дотримання прав і свобод людини і громадянина; законності; безсторонності та справедливості; незалежності Національного бюро та його працівників; підконтрольності і підзвітності суспільству та визначеним законом державним органам; відкритості для демократичного цивільного контролю; політичної нейтральності і позапартійності; взаємодії з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями*¹.

Не можна залишити поза увагою і ст. 3 Закону України "Про прокуратуру", яка визначає такі засади діяльності цього державного органу: *верховенство права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю; законність, справедливість, неупередженість та об'єктивність; територіальність; презумпція невинуватості; незалежність прокурорів, що передбачає існування гарантій від незаконного політичного, матеріального чи іншого впливу на прокурора щодо прийняття ним рішень при виконанні службових обов'язків; політична нейтральність прокуратури; недопустимість незаконного втручання прокуратури в діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади; повага до незалежності суддів, що передбачає заборону публічного висловлювання сумнівів щодо правосудності судових рішень поза межами процедури їх оскарження у порядку, передбаченому процесуальним законом; прозорість діяльності прокуратури, що забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання; неухильне дотримання вимог професійної етики та поведінки*².

Системний підхід до визначення принципів правоохоронної діяль-

¹ Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // ВВР України. 2014. № 47. Ст. 2051.

² Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // ВВР України. 2015. № 2-3. Ст. 12.

ності вимагає уніфікації національного законодавства та зміни підходу до структури й змісту відповідної статті статусного закону, зокрема: а) назва статті повинна стосуватися як організаційного, так і функціонального аспектів існування органів охорони правопорядку – «Конституційні принципи існування...» (прокуратури, Служби безпеки України та ін.); б) частина перша пропонованої статті повинна закріплювати конституційні принципи правової держави; в) частина друга пропонованої статті повинна містити загальні (уніфіковані) для організації та функціонування всіх органів охорони правопорядку принципи, що не повторюють принципи правової держави; г) частина третя пропонованої статті буде адресована саме тим правоохоронним органам (органам охорони правопорядку), які у своєму складі мають військові формування та уповноважені здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Вона повинна закріплювати ті принципи організації та діяльності органу охорони правопорядку України, які враховують закономірності побудови цих органів, спосіб прийняття управлінських рішень, а також правові форми та методи їх діяльності¹.

1.2. Завдання та функції правоохоронних органів

Традиційно в науковій літературі розглядаються завдання та функції правоохоронної діяльності. Водночас, на нашу думку, постановка питання таким чином є некоректною, адже з погляду теорії функцій держави правоохоронна діяльність є правовою формою діяльності правоохоронних органів, тому правильніше розглядати завдання і функції саме правоохоронних органів.

Висвітлення даного питання логічно розпочати з розгляду положень Конституції України. Так, ст. 3 Основного Закону закріплює положення, згідно з яким основним об'єктом, який повинен охоронятися суб'єктами правоохорони, є людина – її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека.

Саме завдяки реалізації цього положення, на думку Ю. Ведернікова та А. Кучука, досягається відповідний соціальний ефект, забезпечуються суспільні та державні інтереси. Ця теза підтверджується міжнародними процесами, що відбуваються в сучасному світі і носять чітко виражений антропоцентричний характер. Крім цього, для ефективної охорони прав та свобод, безпеки людини в державі мають бути забезпе-

¹ Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монограф. Д., 2015. С. 151.

чені конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність, економічна та інформаційна безпека країни в цілому. Вказані положення слід вважати основними орієнтирами при з'ясуванні мети та завдань правоохоронної діяльності, оскільки в них чітко позначені ті цінності, що повинні охоронятися.

Мету правоохоронної діяльності вчені вбачають в:

- охороні прав і свобод людини й громадянина;
- забезпеченні громадського порядку та громадської безпеки;
- підтриманні правопорядку;
- втіленні в життя принципу верховенства права¹.

Ця мета конкретизується у завданнях, що їх має виконувати правоохоронна діяльність. До таких завдань правники відносять:

1) попередження порушень вимог норм права, запобігання протиправним посяганням на безпеку людини. У процесі здійснення правоохоронної діяльності відбувається створення умов, що роблять неможливим або утруднюють вчинення протиправних діянь, тобто відбувається профілактика правопорушень. Саме правоохорона є важливим елементом системи соціальних заходів, які спрямовані на боротьбу зі злочинністю та іншими правопорушеннями і містять у собі різноманітну діяльність державних та недержавних органів й організацій та, перш за все, діяльність щодо подолання причин і умов правопорушень, попередження конкретних їх видів, впливу на правопорушників;

2) виявлення та припинення правопорушень і зловживань правом. Кількісне та якісне зростання злочинності і правопорушності негативно відображається на процесі втілення приписів норм права в життя, впливає на стан захищеності особи. Тому суб'єкти правоохоронної діяльності зобов'язані вести боротьбу з цими соціально шкідливими явищами. Важливим напрямом є також припинення зловживань правом.

Для більш ефективного виконання вказаного завдання частина суб'єктів правоохоронної діяльності наділяється владними повноваженнями, можливістю застосування заходів державного примусу, правом встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності та ін.

3) у випадках скоєння злочинів та інших правопорушень – їх оперативне розкриття, встановлення винних та притягнення останніх до юридичної відповідальності; недопущення необґрунтованих обвинувачень невинних. Так, ст. 2 Кримінального процесуального кодексу Укра-

¹ Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К., 2009. С. 81.

їни завданнями кримінального провадження визначає: захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу, і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура¹;

4) нагляд за процесом правозастосування. Особливе місце серед форм реалізації норм права займає правозастосування як здійснювана в процедурно-процесуальному порядку владно-організуюча діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, що полягає в індивідуалізації юридичних норм стосовно конкретних суб'єктів і конкретних життєвих випадків в акті застосування норм права. Правозастосування, як наголошують Ю. Ведерніков та А. Кучук, здійснюється переважно державними органами. Тому діяльність суб'єктів правоохоронної діяльності є важливим засобом контролю суспільства за діяльністю органів держави, обов'язковим елементом громадянського суспільства;

5) неупереджене примусове виконання рішень, передбачених законом. Правомірні рішення, прийняті суб'єктами правозастосування відповідно до вимог законодавства, мають бути виконані. Особливо це стосується актів суб'єктів правоохорони. Рівень реалізації прав та свобод людини й громадянина напряму залежить від виконання вказаних рішень; однією з умов ефективності правоохоронної діяльності є фактичне втілення в життя приписів норм права та рішень відповідних органів й організацій щодо індивідуалізації юридичних норм;

б) юридична допомога громадянам. Зауважимо, що у п. 4 ст. 2 Закону України "Про Національну поліцію" одним з її завдань визначено надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги². Саме цей аспект діяльності Національної поліції як найбільш чисельного правоохоронного органу держави дає підстави акцентувати на сервісній спрямованості діяльності досліджуваних органів, а не карально-репресивній.

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України // ВВР України. 2013. №9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

² Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 58-VIII // ВВР України. 2015. № 40-41. Ст. 379.

На думку Ю. Ведернікова та А. Кучука, завдання правоохоронної діяльності є досить загальними та абстрактними, тому вони конкретизуються у повноваженнях відповідних суб'єктів правоохоронної діяльності, що робить можливим фактичне їх виконання. Однак, як наголошують правники, не можна повністю зводити завдання правоохоронної діяльності до конкретних завдань правоохоронних органів. Адже цілком природно, що деякі суб'єкти правоохорони виконують частину вказаних вище завдань, а не всі одразу, але в цілому при цьому досягається мета правоохоронної діяльності¹.

Щодо функцій правоохоронної діяльності вітчизняний правник Н. Юзикова слушно наголошує, що вони характеризуються чітким розподілом компетенції правоохоронних органів. Тому наявність або відсутність функцій правоохоронної діяльності є підставою для визначення відповідного правоохоронного органу².

В юридичній літературі небезпідставно зазначається, що система функцій правоохоронної діяльності не має сталої структури; функції правоохорони протягом всього часу існування правоохоронної системи не були завжди однаковими, вони змінюються. І навіть за сучасних умов питання про визначення правоохоронних функцій залишається невирішеним (наприклад, зокрема, не змінює дану ситуацію й абзац перший п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України „Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів”, в якому зазначено, що правоохоронними є й інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції³.

Серед вітчизняних учених відсутній єдиний підхід до розуміння самого поняття „функції”; вказане поняття ототожнюється то з повноваженнями, то з компетенцією, то із завданнями тих чи інших органів⁴. З цього приводу М. Мельник та М. Хавронюк слушно наголошують, що „в одному разі законодавець під функціями розуміє призначення державного органу, його роль, місце в структурі державного апарату, коло проблем, за вирішення яких він відповідає. В іншому разі функції розуміються інакше – як певне коло дій, які має виконувати державний орган”⁵.

¹ Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К., 2009. С. 83.

² Там само.

³ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

⁴ Ведерніков Ю.А. Названа праця. С. 84.

⁵ Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К., 2009. С. 84.

Зокрема, у Законі України "Про Національну поліцію" функції цього правоохоронного органу не визначено; законодавцем не визначено і функції Служби безпеки України (у ч. 1 ст. 10 Закону «Про Службу безпеки України» лише міститься вказівка на функціональні підрозділи Центрального управління СБУ: контррозвідки, військової контррозвідки, контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки, захисту національної державності, боротьби з корупцією й організованою злочинною діяльністю, інформаційно-аналітичний, оперативно-технічний, оперативного документування, слідчий, зв'язку, по роботі з особовим складом, адміністративно-господарський, фінансовий, військово-медичний та інші згідно з організаційною структурою Служби безпеки України)¹.

Водночас аналіз нормативних положень ст. 2 (завдання Служби безпеки України) і ст. 24 (обов'язки Служби безпеки України) надають можливість віднести до функцій цього правоохоронного органу кримінально-процесуальну, оперативно-розшукову та профілактичну.

Натомість у ст. 2 Закону України "Про прокуратуру" конкретизовано, що на прокуратуру покладаються такі функції:

- 1) підтримання державного обвинувачення в суді;
- 2) представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом;
- 3) нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство;
- 4) нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

Крім того, зазначається, що з метою реалізації своїх функцій прокуратура здійснює міжнародне співробітництво, а також законодавчо передбачено, що на прокуратуру не можуть покладатися функції, не передбачені Конституцією².

Досить непослідовним є підхід законодавця й до визначення функцій Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Так, наприклад, не можна вважати такі положення ст. 8 Закону „Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України” функціями вказаного органу: „приймати та реєструвати заяви і повідомлення про зло-

¹ Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // ВВР України. 1992. № 27. Ст. 382.

² Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // ВВР України. 2015. № 2-3. Ст. 12.

чини та інші правопорушення, вчинені у військових частинах, а також в інших місцях; взаємодіяти з військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, органами Національної поліції, іншими правоохоронними органами, у тому числі обмінюватися з ними інформацією для швидкого і повного розкриття злочинів та виявлення правопорушень; брати участь у виконанні завдань військовими частинами у разі їх залучення в установленому законом порядку до проведення робіт під час введення режиму воєнного або надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; брати участь у підготовці та проведенні гарнізонних заходів; виконувати в установленому законом порядку і в межах своєї компетенції доручення слідчого, прокурора, ухвали суду та постанов суддів”¹. Значна частина положень цієї статті є не що інше, як завдання Служби правопорядку.

У Законі України „Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб” також не міститься вказівки на функції Управління державної охорони України². Однак, як зазначають Ю. Ведерніков та А. Кучук, зі змісту цього нормативно-правового акта можна дійти висновку, що основною функцією вказаного органу є охоронна³.

Перелік правоохоронних функцій визначено у підпунктах пункту 1 ст. 2 Закону України „Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів”. До цих функцій віднесено:

- 1) розгляд судових справ у всіх інстанціях;
- 2) кримінальне провадження та провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- 3) оперативно-розшукову та розвідувальну діяльність;
- 4) охорону громадського порядку і громадської безпеки;
- 5) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування та прокурорів;
- б) контроль за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України;
- 7) нагляд і контроль за виконанням законів⁴.

¹ Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III // ВВР України. 2002. № 32. Ст. 225.

² Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР // ВВР України. 1998. № 35. Ст. 236.

³ Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К., 2009. С. 87.

⁴ Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

Автори монографії "Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект" наголошують, що питання про функції правоохоронної діяльності залишається невирішеним і в науковій юридичній літературі. Водночас зауважують, що доволі ґрунтовно систему функцій правоохоронної діяльності (головних та другорядних) визначають вітчизняні правники М. Мельник та М. Хавронюк.

Зокрема, до головних вони відносять:

- 1) профілактичну (профілактика правопорушень, які тягнуть за собою юридичну відповідальність);
- 2) захисну (захисту життя, здоров'я, прав, свобод, законних інтересів фізичних осіб);
- 3) охоронну (охорони, громадського порядку, громадської безпеки і власності);
- 4) ресоціалізаційну (ця функція є найбільш характерною для органів і служб у справах неповнолітніх, служб, що здійснюють адміністративний нагляд за особами, звільненими з місць позбавлення волі);
- 5) оперативно-розшукову;
- 6) розслідування злочинів;
- 7) судового розгляду справ;
- 8) розгляду справ про адміністративні правопорушення;
- 9) розгляду справ про фінансові та адміністративно-господарські правопорушення (іншими словами, розгляд справ про адміністративні правопорушення, вчинені юридичними особами або громадянами-підприємцями);
- 10) виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання і досудового слідства та прокурорів.

Як другорядні М. Мельник та М. Хавронюк виокремлюють такі функції:

- 1) контрольну (наглядову);
- 2) дозвільну (надання дозволів на здійснення певної діяльності, у тому числі підприємницької, або вчинення певних дій);
- 3) правороз'яснювальну (у тому числі і функція надання правової допомоги);
- 4) аналітичну та/або методичну;
- 5) інформаційну;
- 6) нормотворчу;
- 7) координаційну¹.

Під функціями правоохорони Ю. Ведерніков та А. Кучук розумі-

¹ Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теоретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К., 2009. С. 88-89.

ють основні напрямки її впливу на суспільні відносини, що обумовлені її завданнями та цілями й характеризують її сутність. Однак, як наголошують правники, ці функції не можна ототожнювати з простою сукупністю функцій окремих суб'єктів правоохоронної діяльності.

Дослідники виокремлюють такі властивості функцій правоохоронної діяльності:

1) функції правоохоронної діяльності є похідними від її сутності й визначаються призначенням цього виду діяльності в суспільстві;

2) функції правоохоронної діяльності – це такі напрямки її впливу на суспільні відносини, необхідність в реалізації яких породжує необхідність існування правоохорони як явища правової дійсності;

3) функції правоохоронної діяльності спрямовані на виконання завдань, що стоять перед правоохороною на даному етапі розвитку суспільства (функції та завдання, цілі правоохоронної діяльності є близькими, але не рівнозначними поняттями, водночас в юридичній літературі й у законодавстві вони часто ототожнюються; функції, завдання та мета правоохоронної діяльності за назвою можуть співпадати, однак таке співпадіння є лексичним, а не змістовним);

4) функції правоохоронної діяльності це напрями її так званого активного впливу на упорядкування певного виду суспільних відносин (тобто динамізм є важливою ознакою функції правоохорони);

5) сталість як необхідна ознака функції (тобто безперервність, тривалість дії цієї функції)¹.

До правоохоронних функцій Ю. Ведерніков та А. Кучук відносять такі:

1) охорони (життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів людини й громадянина). Необхідність виконання цієї функції й зумовлює, перш за все, наявність правоохорони як особливого виду діяльності державних органів. Зміст цієї функції реалізується через охорону громадського порядку, громадської безпеки та власності, припинення порушення права та заходів, що спрямовані на його відновлення, відшкодування завданих збитків. Для виконання цієї функції частина суб'єктів правоохоронної діяльності наділяється повноваженнями щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення, проведення досудового слідства, здійснення гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів, а також правосуддя. Тому недоцільно, на думку дослідників, виділяти останні як окремі функції правоохоронної

¹ Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К., 2009. С. 90.

діяльності. Це лише певні функції відповідних органів. Так, правосуддя – це функція судової системи, оперативно-розшукова – органів, уповноважених на здійснення оперативно-розшукової діяльності, проведення досудового слідства та дізнання – органів слідства та дізнання, але ніяким чином це не функції правоохоронної діяльності. Як зазначалось правниками вище, основні напрямки правоохорони не зводяться до сукупності функцій суб'єктів, що її здійснюють. Перші є вищим ступенем узагальнення правової дійсності;

2) профілактичну. Вона безпосередньо пов'язана з першою функцією й полягає у забезпеченні безпеки правоохоронюваних цінностей через розробку та виконання спеціальних заходів щодо виявлення і усунення детермінант правопорушень, а також здійснення запобіжного впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки. Необхідність виділення цієї функції зумовлена важливістю недопущення протиправної поведінки (загальновідомо, що правопорушення краще попередити, ніж вести з ним боротьбу; протиправна поведінка дестабілізує суспільні відносини, що склалися, негативно впливає на стан правопорядку в державі, завдає шкоди правам та законним інтересам людини й громадянина).

Профілактика, як наголошують вчені, є загальним комплексним явищем й може бути досягнута шляхом здійснення загальної та спеціальної превенції (спеціальна превенція спрямована на формування та забезпечення правомірної поведінки осіб, що порушили вимоги норм права, загальна – на формування правомірної поведінки осіб, які не скоїли правопорушення), тобто основою профілактичної функції правоохоронної діяльності є формування соціально корисної правової поведінки суб'єктів права;

3) нагляду (контролю). Правоохоронні органи та організації, охороняючи права та свободи людини, контролюють дотримання суб'єктами права виконання своїх обов'язків, вимог чинного законодавства тощо. При цьому ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України; не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини (ч. 1 і 2 ст. 32 Конституції України);

4) регулятивну, що покликана закріпити й упорядкувати динаміку відповідних суспільних відносин (правоохоронна діяльність спрямована на регулювання суспільних відносин таким чином, щоб стимулювати виникнення і розвиток одних, стримувати динаміку інших, усувати причини виникнення третіх, шкідливих для суспільства, відносин, а коли

такі все ж виникають, то вирішувати конфлікт інтересів винятково на правовій основі);

5) каральну. Ця функція правоохоронної діяльності пов'язується, насамперед, з притягненням до юридичної відповідальності осіб, винних у вчиненні правопорушення (хоча юридична відповідальність є засобом покарання (карою), однак кара – це не самоціль, а спосіб реалізації превентивної функції (попередження вчинення нових правопорушень у майбутньому)); без виконання цієї функції правоохоронна діяльність була б неповноцінною. Саме тому більшість суб'єктів правоохоронної діяльності наділені державно-владними повноваженнями та можливістю застосування державного примусу (в більшості випадків громадяни звертаються до суб'єктів правоохоронної діяльності тоді, коли вже відбулося порушення норм права, тому діяльність правоохоронних органів переважно пов'язана із встановленням осіб, винних у вчиненні правопорушення, та притягненням їх до юридичної відповідальності), тобто досить часто правоохоронну діяльність ототожнюють з боротьбою із правопорушеннями та покаранням правопорушників;

5) виховну, що полягає у впливі на суб'єктів права з метою підвищення рівня правосвідомості, формування поваги до прав, стимулювання соціально-корисної поведінки особистості тощо. Виховна функція залежно від того, на кого вона спрямована, може мати за мету: а) вплив на волю та свідомість правопорушника або суб'єктів, що не порушили вимоги норм права, але схильні до цього (тобто витіснення зі свідомості правопорушника антисоціальних установок, правового нігілізму, формування соціально корисних стереотипів поведінки, поваги до права, моралі, виправлення особи); б) формування високого рівня правосвідомості, високої правової культури, активної правомірної поведінки (коли виховний вплив спрямований на законослухняних осіб).

Ю. Ведерніков та А. Кучук не виокремлюють такої мети правоохоронної діяльності, як перевиховання. Вчені вважають, що перевиховати людину не можна, бо це означало б повну зміну її внутрішніх якостей та рис. На їх думку, цю тезу підтверджує практика впливу на засуджених, що перебувають у місцях позбавлення волі¹.

Отже, правоохоронними функціями є: правоохоронна, профілактична, нагляду, регулятивна, каральна, виховна.

¹ Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К., 2009. С. 90-94.

1.3. Людина як найвища соціальна цінність

Нормативно-юридичним фундаментом цінностей конституційного ладу України, що стосуються людини і громадянина, виступає ч. 1 ст. 3 Основного Закону, що визначає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в державі.

Це означає, що жодне інше явище не може шануватись суспільством вище, аніж людина, тобто перевершити її цінність; усі інші цінності мають бути підпорядковані, субординовані саме цінності людини. Такий підхід має значне практичне значення: у випадку конкуренції цінностей воно дає орієнтир державі, громадським організаціям, іншим фізичним і юридичним особам при розв'язанні ціннісних колізій: не існує такої цінності, заради якої можна було б пожертвувати людиною; це означає, що людина є цінністю не тільки сама для себе, а й для всього суспільства, для соціуму. Загальне призначення цього твердження полягає ще й у тому, що воно має служити перепорою, бар'єром всевладдю держави, сваволі її органів щодо людини, має перешкоджати виникненню такої ситуації, за якої людина була б лише маріонеткою держави, «гвинтиком» державного механізму. У цій само ч. 1 ст. 3 Конституції України згадано також такі атрибути людини, властивості, як життя і здоров'я, недоторканність і безпека. Саме вони так само є первинною, вихідною передумовою існування та життєдіяльності кожного з нас. Включивши й їх до найвищих соціальних цінностей, Конституція у такий спосіб начебто ієрархізує потреби людини, а тим самим – і її права та свободи, які цими потребами зумовлюються. Тобто навіть стверджуючи, що всі основні права людини є взаємозалежними, взаємопов'язаними і неподільними, не можна заперечувати того, що *в першу чергу мають бути забезпечені все ж таки її права на життя і здоров'я, недоторканність і безпеку, тобто забезпечене саме фізичне існування людини, котре є матеріальною основою та передумовою здійснення будь-яких інших її прав*. Це відображено й в одній із запропонованих у вітчизняній літературі класифікацій прав людини, згідно з якою в окремий, причому перший, вид людських прав віднесено так звані фізичні (життєві) права¹.

Важливо акцентувати і на тому факті, що на такий саме рівень піднесено у цій же статті честь та гідність людини, оскільки *їдеться про людину як про істоту біосоціальну*, а не як про вид суто біологічних

¹ Конституція України. Науково-практичний коментар / В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш. 2-ге вид., переробл. і допов. Х., 2012. С. 19-20.

істот.

Як слушно зазначається у науково-практичному коментарі Конституції України під редакцією В. Тація, призначенням положення ч. 2 ст. 3 Основного Закону про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, є визначення основного соціального вектору у взаємовідносинах між людиною й Українською державою. Такий вектор у державі відображається формулою «від людини – до держави» (а не навпаки, що було властиво тоталітаризованому політичному режиму, який існував у країні раніше). Тобто це положення має антитоталітарну спрямованість і є гуманістичною засадою діяльності держави. З нього випливає, що **державою не є всевладною щодо людини; у своїй діяльності вона має бути обмежена правами та свободами людини**. У цій підпорядкованості держави людині (її правам) саме і реалізується верховенство права.

Щодо визначення людини найвищою соціальною цінністю, то поділяємо підхід авторського колективу вищевказаного наукового коментаря про виокремлення таких трьох чинників:

1) права і свободи людини – це певні можливості людини, необхідні для задоволення біологічних та соціальних потреб її нормального існування та розвитку в конкретно-історичному соціумі, котрі об'єктивно зумовлюються досягнутим рівнем розвитку суспільства і забезпечені соціальними обов'язками інших суб'єктів.

Відмінність між правами і свободами людини є не абсолютною, а відносною. І поняття прав людини, і поняття її свобод відображають людські можливості. У цьому – принципова спільність цих понять. Та все ж права і свободи людини не є цілком тотожними явищами: вони розрізняються головним чином за шляхами, засобами їх здійснення та забезпечення. Права людини можуть бути здійснені, зазвичай, за наявності певних юридичних засобів, «механізмів» (наприклад, права на працю, на освіту, на соціальне забезпечення неможливо реалізувати, якщо державою не встановлено відповідної юридичної процедури). А свободи людини у багатьох випадках можуть здійснюватися і без такого втручання держави: її місія щодо них полягає в охороні, дотриманні і захисті відповідних можливостей (наприклад, свободи слова, сповідання будь-якого віровчення, вибору місця проживання);

2) гарантії прав і свобод людини – це такі явища, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону та захист. Згадка про такі гарантії зобов'язує державу не тільки проголошувати, декларувати у конституції й інших законах права і свободи, але й дбати, піклуватись про їхню здійсненність, можливість реалізації.

Гарантії прав і свобод людини поділяють на загальносоціальні й, умовно кажучи, спеціальні. До перших належать насамперед явища економічні (розвинута ринкова економіка суспільства, різноманітні форми власності на засоби виробництва, у тому числі приватна власність в її індивідуальній та колективній формах, високий рівень продуктивності праці тощо); політичні (демократичний соціальний устрій, плюралістична, відкрита політична система, наявність розгалуженої мережі громадських об'єднань, у тому числі політичних партій, через які «прослуховуються» та узгоджуються інтереси різних осередків суспільства, демократична виборча система та ін.); духовно-ідеологічні (ідеологічний плюралізм, відсутність «одержавлення» будь-якої з ідеологій, поширеність загальнолюдських ідеалів).

До другої ж групи гарантій прав і свобод людини належать встановлені державою юридичні норми, спеціально спрямовані на забезпечення прав і свобод (чимало таких норм закріплено саме в Конституції України), а також практична діяльність з їх використання і застосування та її об'єктивовані результати (у тому числі правозастосувальні акти відповідних органів держави).

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Це положення конкретизує прокоментовану вище конституційну настанову щодо зумовленості діяльності держави правами і свободами людини. Розрізняють два види відповідальності держави перед людиною (відповідно позитивну і негативну).

Позитивна відповідальність полягає в тому, що держава має формувати різноманітні умови, необхідні для здійснення прав і свобод людини. Така відповідальність покликана сприяти правоздійсненню, полегшувати його. Вона відображена у тих конституційних приписах, в яких зафіксовано, що держава «гарантує» права і свободи людини (наприклад, ч. 2 ст. 25, ч. 1 ст. 30, ст. 31, ч. 4 ст. 32, ч. 1 ст. 33, ч. 1 ст. 34, ч. 2 ст. 46, ч. 2 ст. 50), «забезпечує» їх (ч. 3 ст. 24, ч. 3 ст. 42, ч. 2 ст. 45, ч. 3 ст. 53), «створює умови» для здійснення прав людей (ч. 2 ст. 43, ч. 1 ст. 47, ч. 2 ст. 49), «дбає» про їх здійснення (ч. 4 ст. 49).

Негативна ж відповідальність держави полягає в її зобов'язаннях відшкодувати ті чи інші збитки (матеріальні, моральні), спричинені порушенням прав і свобод людини внаслідок дій (бездіяльності) державних органів, службових чи посадових осіб. Можливість такої відповідальності передбачена у ч. 5 ст. 41, ст. 56, ч. 4 ст. 62, ч. 3 ст. 152 Конституції.

Позитивна і негативна відповідальність держави за стан прав людини може бути не тільки внутрішньодержавною, але й існувати на мі-

жнародному рівні (як відповідальність міжнародно-правова, зовнішньополітична).

Практичне значення цього припису полягає, зокрема, у тому, що він може використовуватися громадянами, їхніми об'єднаннями як загальна підстава для критики держави, для висунення претензій до державної політики у галузі прав людини, для скарг до міжнародних інстанцій стосовно недотримання державою таких прав, на відсутність чи недостатність їхніх гарантій тощо.

Важливо наголосити, що у стосунках «людина – держава» відповідальність має взаємний характер: це взаємна відповідальність (людина, а особливо громадянин, також відповідає перед державою, і це прямо закріплено у Конституції України (ст. 65, 67, 68);

3) утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Ці два поняття – «утвердження» і «забезпечення» (прав і свобод людини) – не є тотожними.

Утвердження прав і свобод людини – це їх визнання державою. Воно може здійснюватися різними шляхами та засобами: виголошенням у деклараціях, заявах, закріпленням прав людини у Конституції, інших законах; участю у підготовці і прийнятті міжнародних документів щодо прав людини, приєднанням до відповідних міжнародних договорів, їх ратифікацією тощо.

Забезпечення прав і свобод людини – це створення умов для їх здійснення. Воно включає такі три елементи (напрями) державної діяльності:

а) сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій);

б) охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики їх порушень);

в) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правого мірного стану, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності).

Оскільки означена діяльність визнана обов'язком держави, то суб'єктом, який уповноважений вимагати його виконання, є кожна людина і не лише вона: ними можуть виступати й об'єднання громадян всередині держави, й певні міждержавні організації (якщо Україна є їх членом, приєдналась до їхніх актів), а також громадські правозахисні структури (як національні, так і міжнародні)¹.

В Україні реалізація такого обов'язку поки що є недостатньою, не завжди ефективною. Однак в сучасних умовах існують всі підстави для

¹ Конституція України. Науково-практичний коментар / В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш. 2-ге вид., переробл. і допов. Х., 2012. С. 20-21.

того, що це конституційне положення слугуватиме імпульсом для більш повного його виконання.

Оскільки, як відомо, основні напрями діяльності держави є її функціями, то можна дійти висновку, що *такий напрям діяльності сучасної України, як утвердження та забезпечення прав і свобод людини, є її головною функцією*. Цим визначається відповідна ієрархія, пріоритетність у напрямках діяльності (функціях) держави. Загалом же ст. 3 Основного Закону відображає й конкретизує одну із визначальних сутнісних характеристик «соціальності» України, котру було задекларовано в її Конституції (ст. 1).

Отже, аналізуючи зміст принципу визнання людини найвищою соціальною цінністю, ґрунтуючись на положеннях Конституції України, його складовими можна визначити: життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Попарність закріплення благ пояснюється високим ступенем їх взаємозумовленості та невід'ємності одна від одної. Разом з тим зазначені складові також тісно взаємопов'язані між собою, зумовлюють та визначають зміст одна одної. У цій ієрархії рівновеликих благ саме життя і здоров'я людини є тією основоположною складовою, яка стоїть на вершині усіх суспільних пріоритетів. І саме цей елемент принципу посідає визначальне місце серед інших соціальних цінностей.

1.4. Права людини в діяльності правоохоронних органів

У результаті наукової систематизації прав людини в історичному огляді з'явилася теорія трьох поколінь прав людини. Щороку 10 грудня, за рішенням ООН, в усьому світі відзначається День прав людини, які, згідно з усталеним підходом, поділяються на права першого, другого та третього поколінь. До того ж, як наголошує О. Скакун, нині відбувається становлення четвертого покоління прав людини¹.

Перше покоління прав людини, як зазначає правник – це невідчужувані особисті (громадянські) і політичні права (право особи на свободу думки, совісті та релігії, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на життя, свободу і безпеку особи, право на свободу від довільного арешту, затримання або вигнання, право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом та ін.). Особисті і політичні права спочатку набули юридичної форми в актах

¹ Скакун О.Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс): підруч., 2-е вид., перероб. і доп. Х., 2009. С. 206.

конституційного національного права, а незабаром і в актах міжнародного права.

Перше покоління прав людини є основою індивідуальної свободи і кваліфікується як система негативних прав, що зобов'язують державу утримуватися від втручання у сфери, врегульовані цими правами. Першими актами англійського конституціоналізму, що закріплюють права людини, є: Велика хартія вільностей (1215); Петиція про права (1628); Habeas Corpus Act (Закон про недоторканність особи) (1679); Білль про права (1689). До першого покоління прав людини належать також американські декларації, а саме: Декларація прав Вірджинії (1776), Декларація незалежності США (1776), Конституція США (1787), Білль про права (1791), а також французька Декларація прав людини і громадянина (1789) та ін.

Відлік першому поколінню прав людини можна вести з періоду встановлення юридичної рівності, коли зруйнувалися станові рамки середньовічного суспільства. На цей період припадають розвиток буржуазних відносин і утвердження буржуазного суспільства з його законодавчими актами. Лише тоді рівноправність з ідеальної категорії стала втілюватися в реальну дійсність, набувши конституційного або іншого законодавчого оформлення. Принцип юридичної рівності, який став основою універсальності прав людини, надав їм справді демократичного характеру. Після Другої світової війни необхідність забезпечення основоположних прав людини була визнана у більшості розвинених країн.

Друге покоління прав людини, зазначає О. Скакун, – це соціальні, економічні і культурні права (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства та ін.), що сформувалися у процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу та міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян.

Друге покоління прав людини називають ще системою позитивних прав, внаслідок того, що вони не можуть бути реалізовані без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення. Соціальні, економічні та культурні права дістали нормативне вираження у Загальній декларації прав людини 1948 р. і особливо в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., а також у низці конституцій ХХ ст. (Мексиканські Спо-

лучені штати, 05.02.1917; Італійська Республіка, 02.12.1947 та ін.) й у доповненнях і поправках, внесених до старих конституцій.

Трете покоління прав людини, наголошує О. Скакун, – це колективні права народів (націй), тобто права всього людства, що ґрунтуються на солідарності людей, їх належності до якоїсь спільності (асоціації). Це право на мир, безпеку, незалежність (самовизначення народів), на здорове навколишнє природне середовище, на соціальний й економічний розвиток як людини, так і людства в цілому.

Правник наголошує, що становлення третього покоління прав людини (права людини – частина прав людства) пов'язане з національно-визвольним рухом країн, що розвиваються, а також із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни; вперше формально відображено в документах, що вийшли під егідою ООН у 1980-ті роки. Глобальні світові проблеми призвели до інтернаціоналізації юридичних формулювань прав людини, створення міжнародних (або континентальних) пактів про права людини, законодавчої співпраці країн у питаннях про права людини, набуття міждержавного (інтеграційного) характеру законодавствами (особливо конституційними) тих держав, що підписали міжнародні пакти про права людини. Міжнародне визнання прав людини стало орієнтиром для розвитку всього людства у напрямку створення співтовариств і співдружностей держав. Розширює колективні права людини піднесення та поглиблення права на інформаційний простір світу, на надання різноманітних послуг, що ґрунтуються на інтелектуальних інформаційних технологіях (зокрема, на новітніх технологіях досліджень) і технологіях зв'язку (глобальна мережа «Інтернет»), забезпечення інформаційних відносин усередині країни і за кордоном.

У ХХІ ст. можна говорити про становлення четвертого покоління прав людини, котре пов'язане з науковими відкриттями в галузі мікробіології, медицини, генетики тощо. Ці права є результатом втручання у психофізіологічну сферу життя людини (наприклад, право людини на штучну смерть (евтаназію); право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім'ї, вирощування органів людини з її стовбурових клітин та ін.), яке, однак, не є безмежним (заборона клонування людини, інші правові обмеження).

Взаємозалежність між поколіннями прав людини виявляється через принцип: реалізація колективних прав не повинна обмежувати права і свободи особи¹.

На окрему увагу заслуговує питання класифікації прав людини.

¹ Скакун О.Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс): підруч. 2-е вид., перероб. і доп. Х., 2009. С. 207-208.

Вітчизняний правник І. Сердюк зазначає, що багатоманітність сфер та аспектів прояву суб'єктивних прав і свобод зумовлює можливість їх класифікації за певними критеріями, а саме:

1) за сферами суспільних відносин:

– *особисті (громадянські) права*, здійснення яких задовольняє потреби людини у формуванні, безпечному функціонуванні й розвитку її як особистості, тобто носія тих або інших духовно-моральних індивідуальних властивостей. Серед них право на життя; повага до гідності кожного; свобода та особиста недоторканність; пересування та вільний вибір місця проживання (ст. 29-31, 35, 51-55 Конституції України), їх призначенням є гарантування можливостей фізичного існування та духовного розвитку людини. Громадянські права і свободи виникають від народження та існують довічно;

– *економічні права*, здійснення яких задовольняє потреби людини в її самореалізації у господарській (економічній) діяльності, зокрема шляхом участі у виробництві матеріальних благ або у наданні послуг. Такими є право приватної власності, право на підприємницьку діяльність, право на користування об'єктами права власності українського народу, державної та комунальної власності. Таким чином, призначенням цієї групи прав є сприяння розвиткові ініціативи у реалізації здібностей людини, здобуванні засобів існування шляхом вільного вибору роботи та участі у виробництві матеріальних благ;

– *соціальні права* дають можливість громадянину бути повноцінним суб'єктом суспільних відносин забезпечення йому необхідних умов для розвитку та існування. До цієї групи належать права: на працю, на страйк, на відпочинок, соціальний захист, на житло, достатній життєвий рівень, на охорону здоров'я, медичну допомогу і медичне страхування; право на безпечне навколишнє середовище. Саме названі права визначають обов'язки держави забезпечити кожному мінімум засобів до існування, соціальної забезпеченості та екологічної безпеки;

– *політичні права*, реалізація яких задовольняє потреби людини у визначенні загальних соціальних умов свого індивідуального існування й розвитку шляхом її участі в управлінні суспільством і державою. Саме до цієї групи прав належать права на свободу об'єднань у політичні партії та громадські організації, на участь в управлінні державними справами; на збори, мітинги, демонстрації; на звернення до органів державної влади та самоврядування; право кожного на свободу думки і слова; право на вільний вираз поглядів та переконань (ст. 34–40 Конституції України);

– *культурні права*, реалізація яких задовольняє потреби людини у

доступі до культурних надбань свого та інших народів (зокрема, у здобутті знань), в її самореалізації шляхом створення різноманітних цінностей культури.

Серед них – право на освіту; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на результати інтелектуальної діяльності; право на свободу думки і слова; право на інформацію; право на свободу світогляду та віросповідань;

2) за значенням для їх носія (П. Рабінович):

– *основні права*, що безумовно необхідні для існування та розвитку людини;

– *неосновні права*, що не є життєво необхідними для людини;

3) за змістом:

– *фізичні права* (або, за іншою термінологією, *життєві, вітальні, соматичні*), здійснення яких задовольняє найважливіші, базові, визначальні потреби людини у забезпеченні її біологічного, «тілесного» існування, виживання, безпечного психофізичного розвитку. У разі порушення, руйнації, ліквідації прав цієї групи втрачають сенс, зводяться нанівець будь-які права людини, що належать до інших груп;

– *духовні права*, які забезпечують реалізацію нематеріальних потреб людини, пов'язані зі сферою духовно-культурних відносин. Серед них – право на ім'я, честь, гідність, на справедливий суд.

Спільною особливістю усіх означених видів прав є те, що їх приналежність кожній людині та використання не може формально залежати ні від яких соціальних чи «демографічних» властивостей людини. А тому й у структурі наведеної класифікації прав людини вони «розташовуються», так би мовити, на першому плані;

4) за статусом, тобто ступенем поширеності:

– *загальні*, що належать у рівній мірі всім громадянам незалежно від їх соціальної, професійної чи іншої приналежності. Саме такими є конституційні права, які реалізуються за принципами рівності всіх суб'єктів суспільних відносин;

– *спеціальні права*, що відображають специфіку статусу різноманітних груп населення. Вони доповнюють, розвивають та конкретизують загальні права і не можуть їм суперечити. Такими, наприклад, є права пенсіонерів, молоді, депутатів, військовослужбовців, працівників Національної поліції тощо;

5) за способом закріплення:

– *конституційні (основні) права*, що встановлені і гарантовані Основним Законом держави і мають фундаментальне значення;

– *галузеві*, передбачені поточним законодавством і які є конкрети-

зацією основних прав людини;

6) відповідно до еволюції розвитку (О. Скакун, М. Матузов):

– *права першого покоління*, тобто політичні, громадянські та особисті права, проголошені першими буржуазними революціями у Франції, Англії та США і закріплені відповідними деклараціями;

– *права другого покоління* як комплекс соціально-економічних прав, що стали результатом втілення загальнолюдських цінностей та соціально-демократичних ідей і були закріплені у документах ООН;

– *права третього покоління* – комплекс колективних прав, висунутих країнами, які звільнилися від колоніальної залежності та визначили свою політику як миролюбну, суверенну, незалежну, засновану на принципах самовизначення і територіальної цілісності;

7) залежно від вміщення у правах аспектів свободи:

– *негативні права*, що визначаються як можливості особи вимагати захисту від будь-якого впливу, в тому числі і державного. Вони запобігають небажаним втручанням у свободи особи і є основою індивідуальної свободи;

– *позитивні права*, що забезпечують можливості суб'єктів на покращення свого становища та підвищення культурного статусу. Вони забезпечуються державою та залежать від ступеня її розвитку і сутності (право на освіту, свободу творчої діяльності, право на соціальну безпеку, на охорону здоров'я та безпечне навколишнє середовище);

8) за суб'єктним складом здійснення (П. Рабінович):

– *індивідуальні права*, що здійснюються лише одноособовими діями (наприклад, право на свободу переконань, думок, на виховання своєї дитини);

– *колективні права*, що можуть бути реалізовані лише спільними діями групи носіїв права – наприклад, право на утворення громадських об'єднань, проведення мітингів, демонстрацій;

– *змішані права*, що здійснюються як індивідуальними, так і колективними діями;

9) за соціальним статусом (А. Музика):

– *права людини, що належать суб'єкту від народження* та гарантуються суспільством;

– *права громадянина, які надаються, гарантуються та охороняються державою, до якої належить особа*;

10) з огляду на конституційну можливість їх обмеження з боку держави:

– *абсолютні права людини*, що не можуть бути обмежені за жодних обставин (абсолютні права людини сформульовані в тексті Конвен-

ції про захист прав людини і основоположних свобод у вигляді забороняючої норми права як гарантії від посягання з боку держави, її органів і посадових осіб, зокрема ч. 1 ст. 2: «Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання»; ст. 3: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню»; ч. 1 ст. 4: «Нікого не можна тримати в рабстві або в підневільному стані»; ч. 1 ст. 7: «Нікого не може бути визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення»;

– *відносні права людини*, тимчасове обмеження яких допускається у випадках, передбачених конституцією держави. Так, зокрема, в ч. 1 ст. 64 Основного Закону України міститься нормативно-правовий припис, за яким конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Норма права, закріплена в ч. 2 цієї статті, конкретизує такі випадки шляхом віднесення до них умов воєнного або надзвичайного стану.

Отже, багатоманітність сфер та аспектів прояву суб'єктивних прав і свобод зумовлює їх різний характер та можливість класифікації за певними критеріями¹.

На сучасному етапі розбудови України проблема забезпечення реалізації, охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів громадян є і продовжує бути надзвичайно актуальною з огляду на те, що Основним Законом гарантується державний захист прав та свобод людини і громадянина.

Відтак, саме якісне і ефективне виконання правоохоронними органами своїх завдань в даній сфері набуває особливого значення та перебуває в полі зору як науковців, громадськості, так і самих правоохоронців.

З цього приводу С. Лисенков зауважував, що правове регулювання відповідної діяльності має переслідувати такі цілі:

- 1) визначення кола суспільних відносин, які підлягають забезпеченню з боку відповідних органів;
- 2) чітке встановлення повноважень (прав і обов'язків) різноманіт-

¹ Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. к.ю.н., проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Д., 2014. С. 97-100.

них служб в структурі правоохоронних органів і їх посадових осіб при здійсненні діяльності із забезпечення реалізації прав і свобод громадян.

3) закріплення видів і міри відповідальності працівників правоохоронних органів за невиконання або недобросовісне виконання тих чи інших повноважень із забезпечення прав і свобод громадян¹.

Всі інші завдання правоохоронних органів виступають другорядними, похідними від основного – забезпечення та захисту прав і свобод у комплексі з інтересами суспільства

Аналіз законодавства та практика роботи різноманітних правоохоронних органів дозволяють виявити основні напрямки їх діяльності щодо забезпечення реалізації, охорони та захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, зокрема:

а) захист людини, її життя, здоров'я, прав, свобод та законних інтересів незалежно від віку, статі, національності, расової належності, мови та ін.;

б) недопущення у своїй діяльності незаконних обмежень і порушень прав, свобод та законних інтересів громадян;

в) безпосередня охорона задекларованих в Основному Законі прав, свобод і законних інтересів громадян;

г) забезпечення необхідних умов реалізації громадянами певних прав, свобод та законних інтересів².

Формами їх діяльності у сфері реалізації загальноприйнятих стандартів прав людини є: профілактика порушень прав громадян; припинення порушення прав громадян; поновлення порушених прав громадян; притягнення до юридичної відповідальності порушників прав громадян.

За допомогою *методу профілактики порушень прав громадян* здійснюється охорона прав громадян. Його реалізація проходить до початку порушення прав людини. Профілактика – це основний метод діяльності правоохоронних органів, бо значно легше запобігти протиправним посяганням на стадії їх підготовки, ніж потім вести роботу з відновлення порушених цими посяганнями прав та свобод громадян. Профілактичні заходи застосовуються з метою зміни як соціальних умов існування особи, так і особистісних якостей суб'єкта.

Метод профілактики виражається в: 1) індивідуальній роботі з

¹ Лысенков С.Л. Формы правового регулирования деятельности органов внутренних дел по обеспечению реализации конституционных прав и свобод советских граждан. К., 1981.

² Заєць Н. Місце органів внутрішніх справ у реалізації прав людини // Право України. 1999. № 9. С. 26-29.

особами, які схильні до вчинення правопорушень; 2) проведенні комплексних заходів за місцем проживання певної групи громадян, колективів за місцем їх роботи із роз'ясненням чинного законодавства, необхідності виконання приписів законів і відповідальності за їх порушення¹. Припинення порушення прав громадян застосовується в разі початку негативного порушення прав людини (це встановлення факту правопорушення та припинення його негативного впливу на права людини шляхом застосування заходів адміністративного або кримінально-процесуального примусу).

При реалізації *методу поновлення порушених прав громадян* правоохоронні органи не тільки роз'яснюють особі порядок і можливість відновлення порушених прав, але й самі зобов'язані забезпечити можливість такого відновлення.

Стосовно юридичної відповідальності осіб, які порушили права громадян, то тут виникає цікава дилема: порушуючи адміністративне або кримінальне переслідування правопорушника, органи адміністративного провадження або досудового розслідування одночасно повинні забезпечити додержання прав і цієї особи під час провадження у адміністративній або кримінальній справі.

Отже, як наголошує О. Коріняк, організаційні заходи, які забезпечують додержання прав людини, зводяться до: 1) роботи, яка проводиться безпосередньо в правоохоронних органах (так би мовити, внутрішньо апаратна робота) – наради, підвищення культурного та освітнього рівня працівників тощо; 2) роботи з громадськістю – повідомлення, виступи перед широким колом населення, тематичні лекції, інспекторські перевірки, індивідуально-виховна робота і т.ін.; 3) матеріально-технічних операцій (додаткових заходів) – вони встановлюють правила поведінки з документами, технічними засобами, службовими матеріалами тощо.

Вказані форми діяльності тісно пов'язані між собою та є взаємозалежними, їх неможливо розглядати окремо, оскільки усі разом вони складають єдиний цілісний організм, який створює належні умови для реалізації прав та свобод громадян.

Форми правоохоронної діяльності мають динамічний характер і залежать від змін, що постійно відбуваються у суспільстві, а саме від соціальних умов життя, економічного устрою, правової політики держави тощо. Завдяки гармонічній взаємодії цих форм у діяльності правоохоронних органів і забезпечується гарантування і реалізація прав та ін-

¹ Коріняк О. Захист прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів України // Часопис Академії адвокатури України. № 9 (4'2010). С. 1-6.

тересів осіб.

Щодо терміна «забезпечення», то під цим поняттям розуміють процес дії загальних і спеціальних (правових, психологічних і управлінських) гарантій, які виступають як умови і засоби досягнення поставленої мети. При цьому слід визначити, яка мета стоїть перед суб'єктами права, особливо перед представниками правоохоронних органів, у процесі дотримання і захисту прав і свобод людини. Забезпечення правопорядку – не що інше, як постійно діючий цілеспрямований управлінський правоохоронний процес, спрямований на підтримання режиму законності і справедливості в регульованих правовими та іншими соціальними нормами суспільних відносинах¹.

Отже, основними напрямками діяльності правоохоронних органів із забезпечення реалізації, охорони та захисту основних прав, свобод і законних інтересів громадян є такі:

- захист та непорушність права на життя, здоров'я, інших їх особистих прав, свобод та законних інтересів;
- безпосередня охорона прав, свобод і законних інтересів громадян від неправомірних посягань;
- забезпечення необхідних умов реалізації громадянами наданих законодавством прав, свобод та законних інтересів, що полягає, перш за все у проведенні виховної та роз'яснювальної роботи, надання нової інформації щодо можливостей використання своїх прав;
- проведення необхідних заходів із виявлення та усунення можливих передумов порушення прав і свобод.

Контрольні запитання:

1. Надайте визначення правоохоронної діяльності.
2. Як співвідносяться поняття «правоохоронний орган України» та «орган охорони правопорядку України»?
3. Розкрийте зміст принципів (засад) діяльності правоохоронних органів.
4. Визначте мету та завдання правоохоронної діяльності.
5. Охарактеризуйте функції правоохорони.
6. Розкрийте зміст поняття «людина як найвища соціальна цінність».
7. Охарактеризуйте права людини з огляду на конституційну можливість їх обмеження з боку держави.

¹ Коріняк О. Захист прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів України // Часопис Академії адвокатури України. № 9 (4'2010). С. 1-6.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання № 1

Народний депутат України, член комітету Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією Шевченко А.П. надіслав до Головного Управління Національної поліції у Львівській області депутатський запит, у якому вимагав провести перевірку фінансово-господарської діяльності Торгового центру «Міріада». Депутатський запит був обґрунтований наявністю у комітеті Верховної Ради України інформації, що дана комерційна установа причетна до скоєння злочину, який передбачений ст. 209 Кримінального кодексу України «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». Начальник Головного Управління Національної поліції у Львівській області, розглянувши цей депутатський запит, направив на ім'я Голови Верховної Ради України відповідь, у якій повідомив, посилаючись на Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність», про неможливість задоволення вимог, які були заявлені у депутатському запиті народного депутата України Коваленка.

Питання. Дайте юридичну оцінку діям народного депутата України та начальника Головного Управління Національної поліції у Львівській області. Хто з них перевищив свої повноваження, а хто діяв у межах закону?

Завдання № 2

Порівняйте приведені нижче визначення поняття «правоохоронні органи».

Як Ви вважаєте, чому у різних законах України наведені різні визначення терміна «правоохоронні органи»?:

а) правоохоронні органи – органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (Абзац перший пункту 1 частини першої статті 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів»);

б) правоохоронні органи – державні органи, які відповідно до законодавства здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції (ч. 3 ст. 1 Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року № 975-IV).

Завдання № 3

Слідчим слідчого управління ГУНП у Дніпропетровській області Семенко І.П. було розпочато досудове розслідування у кримінальному провадженні за фактами вчинення організованою злочинною групою розбійних нападів на окремих суб'єктів господарювання. За результатами проведених слідчих (розшукових) дій було отримано достатньо доказів, які вказували на причетність Вовка М.А. до вчинення зазначеного злочину. На підставі цього слідчий Семенко І.П. склав повідомлення про підозру Вовку М.А., яке було погоджено з прокурором. Через два дні Вовка М.А. було обрано народним депутатом України. Свідченням цьому стала відповідна постанова Центральної виборчої комісії, яка була опублікована у газеті «Урядовий кур'єр».

Питання. З якого моменту поширюється депутатська недоторканість? Як Ви вважаєте, чи можна її надалі проводити слідчі (розшукові) дії щодо Вовку М.А. на загальних підставах?

Завдання № 3

Лідер політичної партії «Краще майбутнє» Іванов П.І. звернувся до Начальника Головного управління Національної поліції в Запорізькій області Денисенка О.О. з пропозицією балотуватися на чергових виборах народних депутатів України за виборчими списками його політичної партії. Денисов, подякувавши за дану пропозицію, зауважив, що, на жаль, чинне законодавство України забороняє йому як співробітнику поліції брати участь у діяльності будь-яких політичних партій. На підставі цього співробітник поліції відмовився від заявленої йому пропозиції взяти участь у парламентських виборах у якості кандидата.

Питання. Як Ви вважаєте, наскільки юридично обґрунтованою є відмова Начальника ГУНП в Запорізькій області і?

Розділ 2. ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ

2.1. Національні та міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань.

2.2. Доктрина «мінімального рівня жорстокості».

2.3. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність.

Ключові слова: абсолютне право; «мінімальний рівень жорстокості»; катування; нелюдське поводження чи покарання; таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; Європейський суд з прав людини.

2.1. Національні та міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань

Українське законодавство категорично забороняє катування.

Стаття 28 Конституції України зазначає, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню¹.

17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка набрала чинності 11 вересня 1997 року². Саме з цієї дати для України розпочався новий етап правового розвитку й реформування.

Відповідно до ст. 9 Конституції України³ ратифікація Європейської конвенції має юридичними наслідками обов'язок держави забезпечити реалізацію зазначених в ній прав і свобод, визнання за особою права на звернення до Європейського суду по правовій захист; прецедентний характер рішень Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

¹ Конституція України: Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141.

² Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

³ Конституція України: Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. 1996. № 30. Ст. 141.

Отже, Європейська конвенція є частиною національного законодавства України. Розглядаючи скаргу щодо держави, яка ратифікувала Європейську конвенцію, ЄСПЛ спирається на існуючі прецеденти. Таким чином, рішення ЄСПЛ мають слугувати для національних органів публічної влади та їхніх посадовців орієнтирами в сфері забезпечення прав людини; в цьому – запорука дотримання положень Європейської конвенції (А.О. Червяцова)¹.

На Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини покладена відповідальність за імплементацію протоколів до Конвенції. Уповноважений Верховної Ради має дуже широкі повноваження (в тому числі стосовно місць тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установ відбування засудженими покарань та установ примусового лікування і перевиховання, психіатричних лікарень тощо). Уповноважений зобов'язаний представляти Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Кримінальний кодекс України (ст. 127) під катуванням розуміє умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі².

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію»: поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності³.

¹ Червяцова А.О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за ст. 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: навч. посібник. Х., 2012.

² Кримінальний кодекс України. Х., 2001. С. 63.

³ Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 58-VIII // ВВР України. 2015. № 40-41. Ст. 379.

Міжнародні правові стандарти

Міжнародні стандарти у сфері прав людини складаються із сукупності принципів та норм, що встановлюють:

- права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності;
- обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів;
- загальні принципи природного права;
- відповідальність за злочинне порушення прав людини;
- напрями розвитку та розширення сфери прав людини;
- напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини (О.В. Зайчук, Н.М. Онищенко).

Міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних, терміно-понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного чи політичного характеру (П. Рабінович, О. Венецька).

Міжнародний захист прав людини, особливо останнім часом, набуває великого значення.

Стаття 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошує: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню»¹.

Стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права так само забороняє катування та жорстоке нелюдське або принижуюче гідність поводження чи покарання².

Статтею 5 Загальної декларації прав людини передбачено, що «ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або та-

¹ Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

² Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.73. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

кого, що принижує його гідність, поводження і покарання»¹.

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання була прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1984 року. Складена із 33 статей, Конвенція набрала чинності 26 червня 1987 року².

У резолюції 34/169 від 17 грудня 1979 року Генеральна Асамблея прийняла Кодекс поведінки посадових осіб, що підтримують правопорядок, та постановила передати його урядам з рекомендацією позитивно розглянути питання про його використання у межах національного законодавства або практики як звід принципів, яких повинні дотримуватись посадові особи, що підтримують правопорядок. Стаття 5 Кодексу наголошує: «Жодна посадова особа, що підтримує правопорядок, не може здійснювати, підбурювати або поблажливо ставитися до будь-якої дії, що являє собою катування чи інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поводження і покарання, і жодна посадова особа, що підтримує правопорядок, не може посилатися на розпорядження вищих осіб або на такі інші виключні обставини, як стан війни або загроза війни, загроза національній безпеці, внутрішню політичну нестабільність або будь-який інший надзвичайний стан, для виправдання катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання»³.

У резолюції 37/194 від 18 грудня 1982 року Генеральна Асамблея прийняла Принципи медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, для захисту ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання⁴.

Принцип 1 Принципів медичної етики передбачає, що «працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, що забезпечують медичне обслуговування ув'язнених або затриманих осіб, повинні охороняти їх фізичне та психічне здоров'я і забезпечувати лікування захворювань такої ж

¹ Загальна декларація прав людини Декларация, Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

² Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року // ВВР УРСР. 1987. № 13. Ст. 108. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

³ Кодекс поведінки посадових осіб, що підтримують правопорядок, від 17 грудня 1979 р.: Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН, Міжнародний документ. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_282.

⁴ Принципи медичної етики від 18.12.1982: Резолюція 37/194 Генеральної Асамблеї ООН, Міжнародний документ. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_285.

якості та рівня, яке забезпечується особам, які не є ув'язненими або затриманими».

Принцип 2 наголошує, що «працівники охорони здоров'я, особливо лікарі, здійснюють грубе порушення медичної етики, а також злочин, відповідно до чинних міжнародних документів, якщо вони займаються активно або пасивно діями, які являють собою участь або співучасть у катуванні або інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видах поведження і покарання, або підбурювання до їх здійснення, або спроби здійснити їх».

Отже, катування та інші жорстокі, нелюдські або такі, що принижують гідність, види поведження та покарання заборонені і є серйозними порушеннями прав людини.

Практика застосування права не бути підданим катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню містить такі ознаки змісту правовідносин між особою та державою:

- обов'язок держави криміналізувати катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведження або покарання;
- обов'язок держави не піддавати будь-яку особу катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню;
- обов'язок держави встановити ефективні правові засоби запобігання катуванням;
- обов'язок держави встановити ефективну процедуру розслідування заяв про катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведження або покарання;
- заборона екстрадиції особи в державу, в якій до неї можуть бути застосовані катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поведження або покарання;
- заборона вислання особи в державу, в якій для неї буде існувати загроза катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження або покарання;
- не може існувати жодних підстав для законодавчого дозволу катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження або покарання, а також для надання наказу про застосування катувань;
- законодавче створення в державі умов «прозорості» для забезпечення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів (Н.Г. Шукліна).

Система повинна функціонувати, в першу чергу, на національному рівні. Кожна держава-член повинна забезпечити користування цими правами будь-яку особу, яка перебуває під її юрисдикцією.

Правоохоронні органи, які здійснюють кримінальне судочинство,

мають у своїй діяльності керуватися внутрішньодержавним законодавством, означеними положеннями міжнародно-правових актів, ратифікованих Україною, що здебільшого знаходять своє практичне втілення та вираз у прецедентному праві Європейського Суду з прав людини.

2.2. Доктрина «мінімального рівня жорстокості»

Стаття 3 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини містить положення, згідно з яким жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання¹.

Заборона катувань чи інших видів нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, виступає правом і, одночасно, гарантією таких невід'ємних прав людини, якими є право на життя, свободу та особисту недоторканість, право на повагу честі й гідності.

У рішенні («Томаси проти Франції» (Tomasí v. France) Європейський суд з прав людини зазначає, що «потреби слідства не можуть вести до обмеження захисту фізичного стану людини» (заява № 12850/87, рішення від 27 серпня 1992 року)².

Катування, нелюдське та таке, що принижує людську гідність, поводження чи покарання відносяться до абсолютних прав людини.

Абсолютні права – це права суб'єкта, щодо яких будь-яка інша особа завжди зобов'язана утримуватись від дій, що ущемляють ці права. Вони є принципово недоторканими. Закон захищає абсолютні права проти невизначеного кола осіб³.

В юридичній літературі досить поширеною є точка зору, відповідно до якої вважається, що абсолютними є ті права, які не підлягають обмеженню (С.В. Бахін, О.В. Стремоухов, К.К. Гасанов)⁴. Це вічні, незмінні, наддержавні права. Їх зміст не залежить від волі законодавця

¹ Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

² Case of Tomasí v. France, 12850/87 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 August 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57796>.

³ Абсолютні права. URL: http://search.ligazakon.ua/Абсолютні_права.

⁴ Бахин С.В. О классификации прав человека, провозглашенных в международных соглашениях // Правоведение. 1991. № 2. С. 46; Стремоухов А.В. Человек и его правовая защита. Теоретические проблемы. СПб., 1996. С. 340-344; Ростовщиков И.В. Права личности в России: их обеспечение и защита органами внутренних дел. Волгоград, 1997. С. 53; Гасанов К.К. Абсолютные права человека и ограничения прав // Правоведение. 2004. № 1. URL: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1164805>.

(В.А. Карташкін, Н.М. Кейзеров, Д.А. Керімов)¹. Вони є природженими, безумовними, незмінними, а тому недоторканими для влади (Н.М. Коркунов)².

Практика ЄСПЛ виокремила три види поводження чи покарання, заборонені ст. 3 Конвенції: а) таке поводження чи покарання, що принижує гідність; б) нелюдське поводження чи покарання; в) катування.

Встановлюючи абсолютну заборону, стаття 3 Конвенції не дає відповіді на питання, що слід розуміти під поняттям “катування”, що таке “нелюдське поводження чи покарання” і чим є “поводження чи покарання, що принижує гідність”.

Щоб з'ясувати сутність цих понять, необхідно звернутися до практики ЄСПЛ. Останній неодноразово наголошував на тому, що, приймаючи рішення, він виходить з обставин конкретного випадку. Таким чином, абсолютна заборона, закріплена у ст. 3 Конвенції, спирається на відносні критерії, які підлягають встановленню кожного разу при розгляді справи.

Розглядаючи питання щодо порушення ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ спирається на доктрину “мінімального рівня жорстокості”.

Доктрина “мінімального рівня жорстокості” застосовується при відокремленні катувань від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Практично неможливо дати чітку класифікацію обставин, які ЄСПЛ бере до уваги при вирішенні питання, чи сягають страждання, спричинені потерпілому, мінімального рівня, котрий дає можливість визнати погане поводження катуванням. Річ у тому, що поняття “страждання” включає в себе не стільки об'єктивні, скільки суб'єктивні моменти, внаслідок чого це поняття дуже складно визначити.

Встановлюючи рівень жорстокості, силу спричинених страждань, ЄСПЛ виходить із обставин конкретної справи, при цьому він враховує: «інтенсивність та жорстокість поганого поводження, тривалість цих дій, їх фізичний чи психологічний ефект, характер поводження, за яких обставин, яким чином, якими методами та способами вони здійснюються» («Ірландія проти Сполученого королівства», *Ireland v. UK*)³, а в деяких випадках – стать, вік та стан здоров'я жертви та інші обставини («Сел-

¹ Проблема свободы и прав человека в современной идеологической борьбе / В.А. Карташкин, Н.М. Кейзеров, Д.А. Керимов и др.; под ред. Д.А. Керимова, В.М. Чхиквадзе. М., 1986. С. 244.

² Коркунов Н.М. Русское государственное право. Т. I: Введение и общая часть. СПб., 1908. С. 419.

³ Case of Ireland v. The United Kingdom, 5310/71 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 January 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.

муні проти Франції», *Selmouni v. France*)¹.

Жорстоке поводження – це комплексне поняття, яке розкривається через визначення характеристик його складових понять: катувань, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. Незважаючи на досить слабку термінологію, зазначені поняття, які спільно іменуються терміном «жорстоке поводження», можуть бути тлумаченні змістовно і практично за допомогою великої кількості чинних міжнародних документів і багатой судової практики про заборону такого поводження. Жорстоке поводження ніколи не можна розглядати як абстрактний акт, що здійснюється поза конкретним контекстом. Під час його оцінки потрібно брати до уваги необхідність поважати людину, включаючи її психологічну, етичну і фізичну недоторканість, враховуючи всі обставини справи (Я.В. Охота).

Отже, поняття “катування”, “нелюдське поводження/покарання” і “поводження/покарання, що принижує гідність” тісно пов’язані, проте під час кваліфікації потребують розмежування.

2.3. Катування, нелюдське та таке поводження чи покарання, що принижує людську гідність

Сьогодні дослідження та викорінення катування є актуальним, адже навіть враховуючи сучасний ступінь розвитку людства, прагнення до гуманних способів вирішення будь-яких конфліктів й досі наявним є факт його застосування.

Зважаючи на те, що стаття 3 ЄКПЛ не дає визначення терміна «катування», ЄСПЛ у своїй практиці часто звертається до формулювання, подане у ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: «...термін “**катування**” означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа або у вчиненні яких вона запідозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої іншої причини, яка ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, відома, чи з їх мовчазної згоди. В

¹ Case of *Selmouni v. France*, 25803/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 JULY 1999, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.

цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково»¹.

Проте Конвенція не дає визначень для понять, використаних у ст. 3 Конвенції. Її зміст охоплює практично будь-які акти чи обставини, що можуть містити елемент «поганого поводження». На відміну від Конвенції ООН проти катувань, яка встановлює такі ознаки «катування», як: 1) специфічна мета – «одержати... відомості чи визнання, покарати... за дії..., залякати чи примусити...»; 2) «причину, засновану на дискримінації будь-якого характеру», ст. 3 Європейської конвенції таких обмежень не містить. Це дало можливість Європейському суду поширити дію ст. 3 Європейської конвенції на ситуації, де такі ознаки відсутні.

У рішенні у справі «Аксой проти Туреччини» (Aksoy v. Turkey) ЄСПЛ зазначає, що стаття 3 Конвенції сформульована таким чином, що дає можливість «поставити тавро “катування” лише на навмисному нелюдському поводженні, яке викликає особливо сильні й жорстокі страждання» (заява № 21987/93, рішення від 18 грудня 1996 року)². При цьому ЄСПЛ у рішенні у справі «Ейдін проти Туреччини» (Aydin v. Turkey) визнає катуванням настільки брутальні факти порушення ст. 3, щодо яких не залишається сумніву (заява № 23178/94, рішення від 25 вересня 1997 року)³.

Як **нелюдське поводження чи покарання** ЄСПЛ може розцінити навмисні дії, “рівень жорстокості” яких не сягає мінімуму, необхідного для визнання таких дій катуванням. Отже, розмежування навмисних видів поганого поводження, перш за все, залежить від рівня жорстокості.

Як зазначає П.В. Пушкар, посилаючись на Грецькі справи, у своїй доповіді від 5 листопада 1969 р. Європейська комісія з прав людини наголошує: «жорстоке поводження включає в себе щонайменше такого роду поводження, яким свідомо наносяться жорстокі страждання, психологічні або фізичні, які у даній ситуації вважаються невинуватими»⁴.

¹ Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року // ВВР УРСР. 1987. № 13. Ст. 108. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.

² Case of Aksoy v. Turkey, 21987/93 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 December 1996, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003>.

³ Case of Aydin v. Turkey, 23178/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 September, 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58371>.

⁴ Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини. URL: http://aau.edu.ua/static/pdf/hr_ppushkar_art3.pdf.

На відміну від катування нелюдське поводження охоплює більш широкий спектр варіантів “поганого” поводження: якщо катування – це навмисне спричинення болю чи страждання, то нелюдське поводження – це не лише навмисні дії (катування має певну мету – отримання зізнання, або іншої інформації, примушення до дій, покарання тощо), нелюдським може бути поводження, що не переслідує будь-яких цілей.

Відповідно до ст. 3 Конвенції поводження визнається нелюдським при досягненні мінімального рівня жорстокості. У рішенні у справі «Валашінас проти Литви» (Case of Valasias v. Lithuania) оцінка цього мінімального рівня є відносною: вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість такого поводження, його фізичні та психічні наслідки, а також у деяких випадках стать, вік та стан здоров'я потерпілої особи (заява № 44558/98, рішення від 24 липня 2001 року)¹. Європейський суд з прав людини вважає поводження «нелюдським», оскільки, *inter alia*, воно було умисним, застосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань. Поводження, на думку ЄСПЛ, було «таким, що принижує гідність», якщо воно мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, муки і меншовартості, а відтак принизити та зневажити («Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland) заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року)².

ЄСПЛ є зв'язаним своєю наднаціональною природою та вбачає, що він має бути дуже обережним з перебиранням функцій суду першої інстанції, якщо це неминуче не викликано обставинами справи («Мак-Керр проти Об'єднаного Королівства» (McKerr v. The United Kingdom), заява № 28883/95, рішення від 4 травня 2001 року)³. Проте, якщо твердження стосується ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ має застосовувати особливу ретельність, навіть якщо певне національне провадження і розслідування вже відбулися (рішення у справі «Рібіч проти Австрії» (Ribitsch v. Austria), заява № 18896/91, рішення від 4 грудня 1995 року)⁴; рішення у справі «Авшар проти Туреччини» (Avsar c. Turquie) заява № 25657/94,

¹ Case of Valasinas v. Lithuania, 44558/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 July 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608>.

² Case of Kudla v. Poland, 30210/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58920>.

³ Case of McKerr v. The United Kingdom, 28883/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 4 May 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59451>.

⁴ Case of Ribitsch v. Austria, 18896/91 Council of Europe: European Court of Human Rights, 4 December 1995, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57964>.

рішення від 10 липня 2001 року)¹. Слід враховувати, що при оцінці доказів ЄСПЛ керується критерієм доведення «поза розумним сумнівом» (рішення у справі «Авшар проти Туреччини»). Таке доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою.

Не існує нелюдського поводження, яке б не принижувало гідність, оскільки, як зазначалося, нелюдське поводження може одночасно бути й таким, що принижує, і навпаки. Однак у практиці Суду існують рішення, в яких Суд визнавав поводження лише таким, що принижує гідність, одночасно вказуючи, що за ступенем жорстокості таке поводження не є нелюдським.

Вперше поняття «**поводження, що принижує гідність**» було визначено ЄСПЛ у рішенні по справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the UK). Суд дійшов висновку, що п'ять методів допиту, на які посилаються заявники, «...були такими, що принижують гідність, оскільки вони викликали у їхніх жертв почуття страху та неповноцінності, а також страждання, здатні принизити та образити їхню гідність, і, ймовірно, зруйнувати їхню психіку та моральну стійкість» (заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року)².

Так, за М. Хавронюком, гідність – це сукупність високих моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги, для усвідомлення своєї суспільної цінності³. У свою чергу, А. Олійник розуміє поняття гідності як таке, що характеризується визнанням суспільства соціальної цінності і значущості кожної людини, її унікальності⁴.

У справі «Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyger v. UK) ЄСПЛ знов намагається відокремити поняття поводження чи покарання, що принижує гідність. «Суд дійшов висновку, що з огляду на факти справи, рівень страждань не був досягнутий, і, таким чином, ... покарання, покладене на пана Тайрера, не було «нелюдським» у значенні статті 3. Відповідно, залишається одне питання для вирішення – чи був він підданий «покаранню, що принижує гідність», котре є порушенням

¹ Case of Avsar v. Turquie, 25657/94, Council of Europe: European Court of Human Rights, 10 juillet 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64134>.

² Case of Ireland v. The United Kingdom, 5310/71 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 January 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.

³ Конституція України: офіційний текст: коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: навч. посіб. / авт.-упоряд. М.І. Хавронюк. К., 1999. С. 129.

⁴ Олійник А.Ю. Захист конституційного права на повагу до гідності // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2002. № 4. 1996. С. 69.

статті 3»¹ (заява № 5856/72, рішення від 25 квітня 1978 року).

У цій справі Суд вирішив, що в покаранні, якому було піддано заявника, елемент приниження досяг рівня, який дає підставу для визнання його таким, що принижує гідність, отже порушує ст. 3 Конвенції.

Кваліфікуючи поведження як таке, що принижує гідність, ЄСПЛ виходить із того, що може бути відсутня ознака публічності. Інакше кажучи, поведження чи покарання є такими, що принижують, навіть якщо жертву було принижено в її власних очах.

Поведження чи покарання, що принижують гідність, можуть бути ненавмисними.

Поведження чи покарання, що принижують людську гідність, є, умовно кажучи, «найменш жорстоким» видом поведження, забороненого ст. 3 Конвенції. Згідно з позицією ЄСПЛ, яка була висловлена у 1978 р., поведження чи покарання, що принижують людську гідність, «спричиняє у потерпілого почуття страху, болісні страждання й почуття неповноцінності, спроможні принизити його гідність і навіть зламати його фізичний і моральний опір» («Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland V. the United Kingdom) заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року). Це було підтверджено й у 2000 р. у рішенні («Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland), заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року) – таким, що принижує гідність, ЄСПЛ назвав поведження, яке «мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, страждань і меншовартості, а відтак принизити та зневажити їх» («Labita v. Italy» від 06.04.2000²; «Gongadze v. Ukraine» від 08.11.2005)³.

Наприклад, у справі «Іванчук проти Польщі» (Ivanchuk v. Poland) ЄСПЛ визнав обшук роздягненого до гола затриманого поведженням, що принижує гідність, оскільки, по-перше, необхідність проведення такого заходу за даних обставин не була дійсно наявною, а по-друге, форма проведення обшуку була образливою (заява № 25196/94, рішення від 15 листопада 2001 року)⁴.

У справі «Валашинас проти Литви» (Valasinas v. Lithuania) принижуючим було визнано проведення обшуку затриманого у присутності особи іншої статі (заява № 44558/98, рішення від 24 липня 2001 року).

¹ Case of Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 April 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>.

² Case of Labita v. Italy, 26772/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 April 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559>.

³ Case of Gongadze v. Ukraine, 34056/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 November 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70853>.

⁴ Case of Iwanczuk v. Poland 25196/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 15 November 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59884>.

Нелюдське поводження чи покарання може виявлятися як у свідомому застосуванні фізичного чи психічного насильства щодо особи, так і в результаті невжиття певних заходів. На відміну від катування, кваліфікація дій чи бездіяльності державних органів як нелюдського поводження не вимагає наявності мети. У вже згаданій справі «Кудла проти Польщі» (Kudla v. Poland, заява № 30210/96, рішення від 26 жовтня 2000 року) ЄСПЛ провів розмежування «нелюдського» і такого, «що принижує гідність», поводження, вказавши, що нелюдське поводження має місце, «якщо, крім іншого, воно було умисним, застосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань».

Слід зазначити, що, вирішуючи питання щодо правомірності покарання в контексті ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ використовує, як це неодноразово зазначалося в судовій практиці, «індивідуальний підхід».

ЄСПЛ наголошує на тому, що заборона покарання, яке є нелюдським поводженням або принижує гідність, є абсолютною; ефективність покарання не може виправдати його застосування, якщо сутність покарання суперечить статті 3 Конвенції: «...що стосується переконання деякої частини громадян, що судове тілесне покарання стримує злочинців, слід зазначити, що покарання не втрачає свого принизливого характеру через переконання, що воно має бути, чи, власне, є ефективною переторогою або допомагає контролю над злочинністю. На думку ЄСПЛ, недозволеним є застосування покарань, які суперечать статті 3, який би застережливий ефект вони б не мали» («Тайрер проти Сполученого Королівства» (Tyrrer v. UK) заява № 5856/72, рішення від 25 квітня 1978 року).

Формами забороненого поводження, як зазначає Т.І. Фулей, є:

1) фізичне насильство:

– т. зв. «палестинське підвішування» (справа «Аксоу проти Туреччини (Aksoy v. Turkey)», заява № 21987/93, рішення від 18 грудня 1996 року);

– побиття (справа «Томазі проти Франції» (Tomasí v. France), заява № 12850/87, рішення від 27 серпня 1992 року);

– тягання за волосся (справа «Селмуні проти Франції» (Selmouni c. France), заява № 25803/94, рішення від 28 липня 1999 р.);

– обливання гарячою і холодною водою (справа «Аккоч проти Туреччини» (Akkoc v. Turkey), заява 22947/93, 22948/93, рішення від 10

жовтня 2000 року¹);

2) психічні страждання:

– «п'ять методів» (справа «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom), заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року);

– погрози, якщо вони є достатньо реальними та безпосередніми².

Сферами застосування статті 3 Конвенції є:

- усі випадки перебування особи під контролем держави;
- усі питання перебування під вартою та/або під контролем державних органів;
- очікування покарання;
- затримання осіб, які мають серйозні фізичні вади;
- примусові заходи медичного характеру;
- вислання, депортація, екстрадиція;
- розслідування як фактів, так і скарг про погане поводження;
- компенсація у зв'язку з поганим поводженням;
- загроза поганого поводження;
- застосування спецзасобів та зброї;
- застосування сили, планування та проведення операцій із застосуванням сили;
- надзвичайні ситуації, надзвичайний стан;
- надання медичної допомоги;
- зараження смертельною хворобою;
- зберігання медичної документації;
- поводження з особами, які мають психічні розлади;
- примусове годування;
- торгівля людьми, кабала, сексуальне рабство (Т.І. Фулей)³.

Справи щодо України за статтею 3 Конвенції стосуються таких аспектів:

- неналежного поводження з боку представників держави та відсутності ефективного розслідування, застосування недозволених методів ведення слідства («Афанасьєв проти України» (Afanasyev v.

¹ Case of Akkoc v. Turkey 22947/93, 22948/93, Council of Europe: European Court of Human Rights, 10 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58905>.

² Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-метод. посібник для суддів. К., 2014. 2-ге вид. випр., допов. С. 99.

³ Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-метод. посібник для суддів. К., 2014. 2-ге вид. випр., допов. С. 93.

Ukraine), заява № 38722/02, рішення від 5 квітня 2005 р.¹; «Вергельський проти України» (Verguelsky v. Ukraine) заява № 19312/06, рішення від 12 березня 2009 р.²; «Геннадій Науменко проти України» (Naumenko v. Ukraine), заява № 42023/98, рішення від 10 лютого 2004 р.³; «Ісмаїлов проти України» (Ismailov v. Ukraine), заява № 17323/04, рішення від 27 листопада 2008 р.⁴ та ін.);

– неналежних умов тримання під вартою та відбування покарання («Віслогузов проти України» (Visloguzov v. Ukraine), заява № 32362/02, рішення від 20 травня 2010 р.⁵; «Данкевич проти України» (Dankevitch v. Ukraine), заява № 40679/98, рішення від 29 квітня 2003 р.⁶; «Коваль проти України» (Koval v. Ukraine), заява № 65550/01, рішення від 19 жовтня 2006 р.⁷ та ін.);

– незабезпечення своєчасної та належної медичної допомоги («Кучерук проти України» (Kucheruk v. Ukraine), заява № 2570/04, рішення від 06 вересня 2007 р.⁸; «Петухов проти України» (Petukhov v. Ukraine), заява № 43374/02, рішення від 21 жовтня 2010 р.⁹ та ін.);

– видачі особи («Дубовик проти України» (Dubovik v. Ukraine), заяви № 33210/07 та № 41866/08, рішення від 15 жовтня 2009 р.¹⁰ та ін.).

Як і у всіх випадках міжнародної відповідальності держави, захист ст. 3 спрямовано тільки проти дій держави – учасниці Конвенції.

Порушення статті 3 Конвенції – це, як правило, насильницькі дії. Однак далеко не кожний акт насильства є порушенням зазначеної статті: певні страждання фізичного або морального характеру можуть скла-

¹ Case of Afanasyev v. Ukraine, 38722/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 5 April 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68711>.

² Case of Verguelsky v. Ukraine, 19312/06 Council of Europe: European Court of Human Rights, 12.03.2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91757>.

³ Case of Naumenko v. Ukraine, 42023/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 10.02.2004, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61626>.

⁴ Case of Ismailov v. Ukraine, 17323/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27.11.2008, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89879>.

⁵ Case of Visloguzov v. Ukraine, 32362/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 20.05.2010, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98751>.

⁶ Case of Dankevitch v. Ukraine, 40679/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 29.04.2003, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65630>.

⁷ Case of Koval v. Ukraine, 65550/01, Council of Europe: European Court of Human Rights, 19.10.2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77577>.

⁸ Case of Kucheruk v. Ukraine, 2570/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 06.09.2007, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82200>.

⁹ Case of Petukhov v. Ukraine, 43374/02, Council of Europe: European Court of Human Rights, 21.10.2010, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101291>.

¹⁰ Case of Dubovik v. Ukraine, 33210/07 41866/08, Council of Europe: European Court of Human Rights, 15.10.2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97273>.

дати необхідний елемент законних дій або бути обумовлені об'єктивною необхідністю.

Отже, катування та інші жорстокі види, що принижують гідність особи, розглядаються міжнародним товариством як грубі порушення прав людини і є імперативною нормою, що не передбачає винятків. Як постійно підкреслює у своїх рішеннях ЄСПЛ, вона відображає одну з фундаментальних цінностей демократичного суспільства.

На завершення розгляду цього питання зауважимо, що виключні повноваження держави щодо призначення покарання не є абсолютними, оскільки їх реалізація обмежується певними критеріями, що встановлені правом. Щоб бути правомірним, покарання має відповідати “принципу пропорційності” і не суперечити “стандартам цивілізованості”. Таким чином, кожний громадянин, працівник органів влади та просто будь-яка особа має мати внутрішнє переконання у неможливості застосовувати катування до інших осіб та неприпустимості подібних дій, а вони припиняться тільки тоді, коли будуть втілені у свідомість людей, а не лише будуть продекларовані.

Контрольні запитання:

1. Вкажіть національні стандарти у сфері свободи від катувань.
2. Позначте міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань.
3. Надайте нормативне визначення поняття «катування».
4. Охарактеризуйте «мінімальний рівень жорстокості».
5. Обґрунтуйте, що свобода від катувань є абсолютним правом.
6. Назвіть види поведження, заборонені ст. 3 Конвенції.
7. Визначте, чим відрізняються катування, нелюдське та таке, що принижує людську гідність, поведження.
8. Яке значення для України має практика Європейського суду з прав людини?

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання № 1

Громадянину Н. під час його тримання під вартою у ІТТ було здійснене примусове годування. Медичного висновку щодо необхідності такого годування, ні обов'язкового протоколу цієї процедури не було. При цьому для подолання опору затриманого гр. Н. до нього застосовувалися такі обмежувальні засоби, як кайданки, роторозширювач, а також гумова трубка, призначена для встромляння у стравохід.

Питання. Дайте правову оцінку діям правоохоронних органів. Чим відрізняється катування від інших форм жорстокого поводження, що забороняються Конвенцією?

Завдання № 2

Громадянин С. перебуваючи під вартою в ІТТ під час досудового розслідування скаржився адміністрації установи на неналежні фізичні умови тримання під вартою. А саме: переповненість камери, в якій він утримувався (особистий простір громадянина С. в камері становив 1-2,5 м²); заявник лише раз на тиждень мав змогу приймати душ та прати білизну; тримання заявника у таких умовах протягом тривалого часу. Адміністрація ІТТ скарги залишала без задоволення, мотивуючи тим, що умови тримання під вартою відповідають діючим нормативам.

Питання. Чи є на вашу думку в діях адміністрації ІТТ порушення ст 3. Європейської конвенції з прав людини. Які види жорстокого поводження застосовувалися, на Вашу думку, до гр С.?

Завдання № 3

У березні 2005 року колишнього чоловіка громадянки Багієвої, пана Б., було затримано, під час чого виявлено підробне посвідчення водія та щодо нього порушено кримінальну справу за підозрою у підробленні документів, вчиненого за попередньою змовою групою осіб. Того ж дня працівники міліції записали телефонні розмови пана Б. із громадянкою Багієвою, з яких випливало, що деякі документи, пов'язані з його посвідченням водія та навчанням в автошколі, зберігаються в її квартирі. 11 березня 2005 року Шевченківський районний суд ухвалив постанову про дозвіл на обшук квартири заявниці. Того ж дня було проведено обшук та вилучено предмети, які зафіксовано у протоколі обшуку.

Повернувшись додому гр. Багієва виявила, що двері її квартири пошкоджені, а з квартири зникли речі, не зазначені в переліку вилучених речей. У зв'язку зі скаргою Багієвої на дії працівників міліції, які проводили обшук, прокуратурою було порушено кримінальну справу за фактом крадіжки майна Багієвої, в ході розслідування якої Багієвій було повернуто деякі вилучені речі. Проведення у справі крадіжки майна неодноразово зупинялось і зрештою прокуратура закрила кримінальну справу. Постанову про закриття справи Багієва оскаржила в суді, який залишив скаргу без задоволення.

Питання. Чи є на вашу думку в діях працівників міліції порушення ст. 8 (Право на приватність) Європейської Конвенції про захист прав людини?

Завдання № 4

Чоловік, раніше засуджений за насильницькі та майнові злочини, повернувшись додому, побачив, що двері сусідньої квартири відчинені. Заглянувши всередину, від побачив свою сусідку, що лежала в калюжі крові без

ознак життя. Він зайшов у свою квартиру та повідомив телефоном про дану ситуацію поліцію. Працівники поліції, що приїхали на місце події, оглянули його та прийшли до висновку, що жінка померла від чисельних ран, нанесених великим ножем, а також те, що з квартири пропали деякі речі. Працівники поліції встановили, що громадянин, який повідомив про злочин, має судимість. Через це громадянина затримали за підозрою у вчиненні вбивства та крадіжки на три доби без складання протоколу про затримання. Про свої дії працівники доповіли керівникові відділу поліції. По закінченню трьох діб з моменту затримання, був заарештований інший підозрюваний, що зберігав великим ніж у своїй квартирі. Пізніше було встановлено, що саме цим ножем було вчинено вбивство, в якому він пізніше зізнався. Сусід вбитої був відпущений, при цьому заявив, що ніяких претензій до поліції не має.

Питання. Чи є на вашу думку порушення у діях працівників поліції? Які порушення національного законодавства були допущені даному випадку? Чи є в діях працівників поліції порушення ст. 5 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод? Чи є поведження з підозрюваним катуванням або нелюдським чи принижуючим гідність поведженням або покаранням?

Розділ 3. СВОБОДА ТА ОСОБИСТА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЛЮДИНИ У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ. ПРАВО НА ПРИВАТНІСТЬ

3.1. Право людини на свободу та особисту недоторканність: поняття, закріплення в національному законодавстві та підстави його обмеження.

3.2. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність людини в діяльності судових і правоохоронних органів України (на основі практики Європейського суду з прав людини).

3.3. Право на приватність: поняття та підстави його обмеження.

Ключові слова: право на свободу, особиста недоторканність, затримання, взяття під варту (арешт), адміністративний арешт, тримання під вартою, звільнення з-під варти, необґрунтованість судових рішень, процесуальні гарантії затриманого, право на приватність, недоторканність приватного життя, особисте життя, сімейне життя, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, таємниця особистого життя, право спростовувати недостовірну інформацію.

3.1. Право людини на свободу та особисту недоторканність: поняття, закріплення в національному законодавстві та підстави його обмеження

Слід зазначити, що поняття «свобода та особиста недоторканність», яке використовується в ч. 1 ст. 29 Конституції України («кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність»), передбачає свободу у вузькому юридичному сенсі: не свободу загалом і в цілому, що розкривається в сукупності особистих, політичних та інших конституційних свобод, а свободу фізичного або психічного примусу (фізична і духовна недоторканність), свободу дій і прийняття рішень, можливість розпоряджатися собою і не перебувати під контролем, свободу на

свій розсуд переміщатися в просторі (свобода переміщення).

Історично право на свободу з відповідними судовими гарантіями в конституційному та міжнародному праві походить із Великої Британії. Право на особисту свободу та відповідне право не бути підданим свавільному арешту та затриманню вперше було закріплене у Великій Хартії вольностей 1215 року: «ніяка вільна людина не може бути взята та ув'язнена <...> тільки <...> відповідно до закону країни». Відповідні положення були закріплені у перших писаних конституціях¹.

Свобода фізичної особи – особисте немайнове благо. Замах на свободу передбачає насильницьку заборону особі залишати визначене місце або позбавлення особи можливості це зробити самостійно. Забороняються будь-які форми фізичного чи психічного тиску на фізичну особу, втягування її до вживання спиртних напоїв, наркотичних та психотропних засобів, вчинення інших дій, що порушують право на свободу (ст. 288 Цивільного Кодексу України).

Законом передбачено кримінальну відповідальність за злочини проти свободи людини. До злочинів, об'єктом яких є свобода фізичної особи, відносяться: незаконне позбавлення волі чи викрадення людини, захоплення заручників, підміна дитини, торгівля людьми чи інша незаконна угода про передачу людини, експлуатація дітей, незаконне поміщення в психіатричний заклад.

Позбавлення волі є незаконним у випадку, коли таке діяння вчиняється у невідповідності до Конституції, законів України, а також чинних міжнародних договорів. Законом встановлено процедуру арешту, затримання людини, поміщення її в місця позбавлення волі. Обов'язковою умовою таких дій є їхня суворі відповідність вимогам закону².

Право на свободу включає в себе такі елементи:

- свобода від свавільного арешту та затримання;
- позбавлення волі тільки «на підставі закону»;
- право бути повідомленим про причини арешту;
- право на судовий контроль за арештом та затриманням;
- право та реальна можливість оспорити законність арешту і затримання;
- право на компенсацію за незаконний арешт і затримання.

Як слушно зауважує С. Шевчук, хоча вказані права і мають процесуальний характер, вони все ж таки розглядаються з погляду конститу-

¹ Международные акты о правах человека: сб. документов. М., 1999. С. 4.

² Цивільний кодекс України: коментар. Видання друге, зі змінами за станом на 15 січня 2004 р. Х., 2004. С. 191.

ційного права як матеріальні права конституційного рівня.

Особиста недоторканність є одним з фундаментальних і невідчужуваних особистих прав людини, яке закріплено міжнародним співтовариством у ст. 3 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р., ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ратифікована Україною 17 липня 1997 р. і набрала чинності для України 11 вересня 1997 р.) та в інших загальноновизнаних міжнародних документах.

У ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права ООН зазначається, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути піддано свавільному арешту чи триманню під вартою. Нікого не може бути позбавлено волі інакше, як на підставах і відповідно до такої процедури, яку встановлено законом. Кожному заарештованому повідомляються при арешті причини його арешту і в терміновому порядку повідомляється будь-яке пред'явлене йому обвинувачення. Кожна заарештована або затримана за кримінальним обвинуваченням особа в терміновому порядку доставляється до судді чи до іншої службової особи, якій належить за законом право здійснювати судову владу, і має право на судовий розгляд протягом розумного строку або на звільнення.

Статтею 10 цього міжнародного договору передбачено, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі. **Стаття 11** виключає можливість позбавлення волі на тій лише підставі, що особа не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання.

Фізична особа має право на особисту недоторканність. Ця особа не може бути піддана катуванню, жорсткому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню. Надання фізичній особі права на особисту недоторканність не випадково віднесено до прав, що забезпечують природне існування фізичної особи. Поняття «фізична недоторканність» є частково ідентичним більш ширшому поняттю «здоров'я». Кримінальним кодексом передбачено відповідальність за злочини проти життя і здоров'я, об'єктивною стороною яких є катування, жорстоке чи нелюдське поводження, що принижує честь і гідність людини. Саме ж покарання передбачене Кримінальним кодексом як примусовий захід, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і не має на меті заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності.

Жорстоке й аморальне поводження фізичної особи щодо іншої людини, котра перебуває у безпомічному стані, також може бути підс-

тавою для як кримінальної, так і цивільно-правової відповідальності. При цьому під жорстоким поведженням слід розуміти фізичний вплив у виді нанесення побоїв, заподіяння фізичного болю, мучень (наприклад, тривале позбавлення людини їжі, води, тепла, тримання у шкідливих для здоров'я умовах або інші насильницькі дії). Аморальне поведження з людиною – це поведження, що суперечить загальноприйнятим нормам, хоча не обов'язково є кримінально караним. Жорстоке поведження завжди є аморальним, і таким, що принижує людську гідність¹.

На думку О. Кушніренка та Т. Слінько, право на свободу не тільки створює умови, необхідні для всебічного задоволення потреб особи, а й забезпечує демократичний розвиток суспільства. Право на свободу – це можливість людини здійснювати будь-які правомірні дії. Свобода особи поширюється на її життя, здоров'я, честь, гідність. Ніхто не має права погрозами або силою примушувати людину до будь-яких дій, особливо протизаконних, піддавати її катуванню, обшуку чи завдавати шкоди здоров'ю. Людина сама може розпоряджатися власною долею, обрати свій життєвий шлях.

Право людини та громадянина на свободу стає реальністю за наявності відповідних юридичних гарантій. До них слід віднести кримінально-правову заборону будь-яких зворотних дій громадян і посадових осіб. Обмеження цієї свободи допускається тільки на основі закону та в законних формах, усі заходи примусу мають бути під судовим контролем.

Важливою гарантією свободи є судовий порядок арешту, тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника (ч. 4 ст. 29 Конституції України).

Нормами Основного Закону Української держави суду надано право приймати рішення про арешт людини або тримання її під вартою. За радянського минулого таким повноваженням наділявся прокурор.

Слід зазначити, що і дотепер у деяких країнах світу такі важливі питання вирішує не суд, а прокурор. Значення судової гарантії, як зазначають О. Кушніренко та Т. Слінько, полягає в тому, що вона (гарантія) закріплює неприпустимість арештів громадян у принципі, встановлює їх винятковий порядок (наприклад, у разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його припинити).

У разі нагальної необхідності запобігти злочину чи його припини-

¹ Цивільний кодекс України: коментар. Видання друге із змінами за станом на 15 січня 2004 р. Х., 2004. С. 192.

ти, уповноважені на те законом органи можуть застосовувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом 72 годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом 72 годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою (ч. 3 ст. 29 Конституції України).

Європейські стандарти діяльності правоохоронних органів у галузі захисту права на свободу й особисту недоторканність визначені в ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка містить такі приписи:

1. Кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом, і в таких випадках, як:

a) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом;

b) законний арешт або затримання особи за невиконання законної вимоги суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, передбаченого законом;

c) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою провадження її до встановленого законом компетентного органу на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо є розумні підстави вважати за необхідне запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення;

d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою провадження його до встановленого законом компетентного органу;

e) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг;

f) законний арешт або затримання особи, здійснені з метою запобігання її незаконному в'їзду в країну, чи особи, щодо якої вживаються заходи з метою депортації або екстрадиції.

2. Кожного заарештованого має бути негайно поінформовано зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення проти нього.

3. Кожен, кого заарештовано або затримано, згідно з положеннями підпункту «с» пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке

звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання.

4. Кожен, кого позбавлено свободи внаслідок арешту чи тримання під вартою, має право ініціювати провадження, в ході якого суд без зволікання встановлює законність затримання і приймає рішення про звільнення, якщо затримання є незаконним.

5. Кожен, хто є потерпілим від арешту або затримання, здійсненого всупереч положенням цієї статті, має забезпечене правовою санкцією право на відшкодування.

Рівень гарантованості права на свободу та особисту недоторканність визнається показником демократизації суспільства і є важливою складовою становлення правової державності. Саме тому, виходячи зі змісту ст. 3 Конституції України, однією із засад конституційного ладу України є обов'язок держави утверджувати і забезпечувати права і свободи людини. Цей конституційний обов'язок впливає і зі змісту ч. 2 ст. 22 Основного Закону Української держави, відповідно до якої конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані. Хоча суб'єкт такого гарантування прямо не визначений, системний спосіб тлумачення цієї правової норми у взаємозв'язку зі ст. 1, 3 Конституції України свідчить про те, що ним є саме держава в особі Президента, Парламенту, Уряду, судових і правоохоронних органів.

Це право є одним із найважливіших для людини; його вона отримує з дня народження. Особиста недоторканність дає людині можливість здійснювати будь-які дії, не заборонені законом. Якщо в державі буде реалізоване це право, а також існуватимуть ефективні гарантії його захисту, це буде важливим свідченням демократизації суспільства і необхідним кроком на шляху формування правової держави.

Інститут недоторканності включає фізичну і духовну недоторканність, свободу діяти, розпоряджатися собою, тобто не бути під контролем. Згідно з рішенням Комітету ООН з прав людини, порушенням ст. 9 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права визнається неспроможність або небажання державної влади забезпечити особисту недоторканність, навіть якщо посягання не пов'язане з позбавленням волі і виражається у небезпеці її втратити, погрозі життю або здоров'ю людини, переслідуванні з боку влади або приватних осіб. Таким чином, погроза втратити свободу також порушує особисту недоторканність, у тому числі психічну¹.

Національне законодавство України передбачає юридичні гарантії

¹ Конституція України: науково-практ. коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін. Харків, 2003. С. 147.

недоторканності особи: конституційні, кримінальні, адміністративно-правові й цивільно-правові. Вони закріплені як у Конституції України, так і у відповідних законах. Так, зокрема, Кримінальний кодекс України у ст. 371 передбачає кримінальну відповідальність за завідомо незаконні затримання, привід або арешт. Затримання є незаконним, якщо воно здійснюється за відсутності вказаних у законі підстав, або з порушенням умов, які визначають порядок його здійснення. Наприклад, *незаконним є затримання без складання протоколу або без зазначення у складеному протоколі підстав, дати затримання, пояснень затриманого тощо. Незаконним буде взяття під варту (арешт) як за відсутності підстав для його застосування, передбачених законом, так і у випадку порушення порядку обрання цього запобіжного заходу. Це може полягати, наприклад: у взятті під варту особи, яка вчинила злочин, за який законом не передбачено покарання у виді позбавлення волі; у відсутності постанови судді чи ухвали суду про взяття під варту. Незаконне тримання під вартою матиме місце у випадку порушення строків тримання під вартою, або порушення порядку продовження таких строків, а також тримання під вартою, коли відпала необхідність у запобіжному заході взагалі (наприклад, у ході досудового слідства доведена невинуватість особи у вчиненні злочину), або у застосуванні саме цього запобіжного заходу¹.*

На жаль, затримання без вмотивованого рішення суду є правилом, а за вмотивованим рішенням суду – виключенням, хоча стаття 29 Конституції вимагає зворотного. Отже, як стверджують правозахисники, переважна більшість усіх «кримінально-процесуальних» затримань є незаконними. Однією з цілей такого затримання є можливість отримати зізнання підозрюваного у вчиненні злочину. На отриманні таких зізнань тримається вся система дізнання і слідства. Для досягнення результату використовуються одні й ті ж самі незаконні засоби, що вже стали звичними і сприймаються працівниками поліції, прокуратури та суду як норма: незареєстроване затримання, тиск щодо відмови від захисника, використання адміністративного арешту для цілей кримінального переслідування, подовження терміну затримання до 10 діб та ін. Поширеність цієї практики підтвердила і діяльність створеного в МВС у 2008 р. Управління моніторингу прав людини в діяльності МВС (УМДПЛ): помічники міністра з прав людини прийняли більше 200 заявників лише з питань незаконних затримань².

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К., 2002 С. 933-934.

² Права людини в діяльності української міліції. Харків, 2009. С. 48. URL: <http://umdbl.info>.

3.2. Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність людини в діяльності судових і правоохоронних органів України (на основі практики Європейського суду з прав людини)

Ратифікувавши у 1997 році Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), Україна взяла на себе міжнародно-правові зобов'язання захищати конвенційні права і основоположні свободи людини. Виконання цього обов'язку є неможливим без утвердження європейських стандартів діяльності судових і правоохоронних органів, що ґрунтується на ідеї верховенства права. Зважаючи на це, звернемося до практики Європейського суду з прав людини у справах про дотримання Україною статті 5 вищезгаданого міжнародного договору.

На початку 2009 р. Європейський суд з прав людини ухвалив рішення у справі *Доронін проти України* (16505/02, 19 лютого 2009 р.), в якому встановив порушення ст. 5 Конвенції, визнавши, що адміністративний арешт був використаний з метою кримінального переслідування. За матеріалами цієї справи 19 квітня 2000 року слідчий наказав доставити до нього заявника (правовий статус особи в ЄСПЛ) як підозрюваного у кримінальній справі. 20 квітня 2000 року заявник був затриманий у Харкові та доставлений до слідчого (м. Полтава). Того ж дня його звинуватили в опорі працівникам міліції, а 21 квітня 2000 року Жовтневий районний суд м. Полтави засудив заявника на 5 діб адміністративного арешту.

За висновком ЄСПЛ, навіть якщо припустити, що заявник дійсно опирався працівникам міліції, це сталося після того, як його затримали за підозрою у вчиненні злочину. Тому органи влади мали забезпечити процесуальні гарантії, притаманні затриманому за підозрою у вчиненні злочину. Крім того, ЄСПЛ зазначив, що під час адміністративного арешту заявника його допитували у кримінальній справі. Суд дійшов висновку, що адміністративний арешт складав частину терміну тримання заявника під вартою як підозрюваного.

Отже, цей, а також інші схожі випадки свідчать про те, що практика використання адміністративного арешту та затримання залишається дуже поширеною у практиці кримінального судочинства.

ЄСПЛ були прийняті рішення у справах проти України, які підтверджують системні порушення права на свободу. Ці справи з огляду на характер порушень права на свободу можуть бути класифіковані за такими видами:

1. Невиконання рішення про звільнення з-під варти.

У справі *Кац та інші проти України* (№ 29971/04, 18 грудня 2008 р.) постановою слідчого про звільнення з-під варти Ольги Біляк, прийнята, як стверджувалось, 29 січня 2004 р., не була виконана до 1 лютого 2004 року. Невиправдана затримка з виконанням постанови про звільнення з-під варти стала однією з причин смерті О. Біляк в СІЗО № 13. ЄСПЛ встановив, що протягом трьох днів О. Біляк утримувалась під вартою незаконно, всупереч постанові про звільнення.

Справа *Миханів проти України* (№ 75522/01, 6 листопада 2008 р.) стосувалася ще однієї доволі поширеної практики правоохоронних органів: маніпулювання звинуваченням з метою обійти рішення суду про звільнення обвинуваченого. У цій справі заявник був двічі звільнений з-під варти за рішенням національного суду. Однак одразу після рішень суду прокуратура, не звільняючи заявника, знову затримувала його за іншими звинуваченнями, що складала предмет того ж розслідування. ЄСПЛ зазначив, що хоча для повторного затримання після рішення суду використовувалися звинувачення, формально відмінні від тих, яких стосувалося судове рішення, ці звинувачення складала частину того ж розслідування. ЄСПЛ зауважив, що ця ситуація створює враження, ніби органи влади «використовували загалом схожі звинувачення як привід для того, щоб продовжити тримання під вартою та обійти рішення суду про звільнення заявника». ЄСПЛ зазначив, що національне право не надає гарантій від подібного зловживання.

2. Тримання під вартою без судового рішення.

У справі *Свершов проти України* (№ 35231/02, 27 листопада 2008 р.) була відзначена системна проблема у законодавстві України, коли особи, справи яких передаються до суду, тримаються під вартою без судового рішення, а лише на підставі самого факту передання справи до суду. Така ж проблема була констатована у справах *Соловійов та Зозуля проти України* (№ 40774/02 та 4048/03, 27 листопада 2008 р.) та *Елоєв проти України* (№ 17283/02, 6 листопада 2008 р.).

2.1. Необґрунтованість судових рішень.

Ухвалені ЄСПЛ рішення у справах *Свершов проти України*, *Соловійов та Зозуля проти України*, *Елоєв проти України* та *Миханів проти України* стосуються питання обґрунтованості тримання під вартою під час кримінального процесу. В усіх цих справах було встановлено порушення п. 3 ст. 5 Конвенції через необґрунтованість судових рішень щодо затримання заявників і тримання їх під вартою. Було зазначено, що суди виносили рішення лише на підставі того, що особу звинуватили у злочині певної тяжкості, не наводили будь-яких обставин, які б свідчили

про існування ризику втечі або інших підстав, що виправдовують тримання під вартою. Крім того, національними судами у рішеннях не розглядалася можливість застосування альтернативних заходів. Таким чином, як наголошують правозахисники ситуація з обґрунтованістю судових рішень щодо тримання під вартою не змінюється і дає підстави передбачати, що ці порушення стануть одними з тих, що найчастіше зустрічатимуться у майбутніх рішеннях ЄСПЛ.

2.2. *Процесуальні гарантії затриманого під час вирішення питання щодо тримання під вартою.*

У справі *Свершов проти України* було встановлено порушення п. 4 ст. 5 Конвенції через те, що національний суд у рішенні не відповів на аргументи захисту, які свідчили на користь звільнення заявника.

У справі *Елоєв проти України* порушення п. 4 ст. 5 Конвенції було встановлено через те, що суд відмовився розглянути чергове клопотання заявника про звільнення, посилаючись на те, що до цього кілька разів відмовляв йому у звільненні.

2.3. *Тримання під вартою з метою екстрадиції.*

Особи, які тримаються під вартою з метою екстрадиції, не мають можливості ініціювати судовий перегляд підстав подальшого тримання під вартою, що порушує п. 4 ст. 5 Конвенції.

ЄСПЛ у справах *Солдатенко проти України* та *Світлорусов проти України* (№ 2929/05, 12 березня 2009 р.) констатував факт порушення п. 4 ст. 5 Конвенції саме з цих підстав.

Крім того, у згаданих справах, а також у справі *Новак проти України* (№ 48068/06, 18 грудня 2008 р.) було визнане порушення п. 1 ст. 5 Конвенції через цілковиту відсутність чіткої та передбачуваної процедури, яка визначала б порядок затримання і тримання під вартою з метою екстрадиції.

Слід зазначити, що ЄСПЛ, розглядаючи заяви громадян України про порушення вимог ст. 5 Конвенції, у переважній більшості справ встановлює порушення Україною вимог пунктів 1, 3, 4 зазначеної статті Конвенції. Красномовним свідченням цього є справа «Харченко проти України» (рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 року), в якому ЄСПЛ відзначив системний характер порушення Україною положень ст. 5 Конвенції.

Пункт 1 ст. 5 Конвенції встановлює вимогу, за якої позбавлення свободи буде «законним» за умови дотримання «процедури, встановленої законом». У цьому питанні Конвенція відсилає суб'єкта правозастосування до норм національного законодавства та покладає зобов'язання забезпечувати дотримання матеріально-правових і процесуальних норм

законодавства; вона також вимагає, щоб при будь-якому позбавленні свободи забезпечувалася мета ст. 5 Конвенції, зокрема захист осіб від свавілля.

Відповідно до практики ЄСПЛ національні органи, передусім суди, повинні тлумачити і застосовувати національний закон відповідно до ст. 5 Конвенції. На підтвердження цієї позиції ЄСПЛ порушення вимог п. 1 ст. 5 Конвенції були констатовані у таких рішеннях: Клішин проти України (рішення ЄСПЛ від 23 лютого 2012 р.), Паскал проти України (рішення ЄСПЛ від 15 вересня 2011 р.), Олейнікова проти України (рішення ЄСПЛ від 20 грудня 2011 р.), Кравченко проти України (рішення ЄСПЛ від 23 лютого 2012 р.), Савін проти України (рішення ЄСПЛ від 16 лютого 2012 р.), Смолик проти України (рішення ЄСПЛ від 19 січня 2012 р.) та ін.

Слід зауважити, що порушення вимог п. 1 ст. 5 Конвенції констатувалися ЄСПЛ, як правило, у зв'язку з:

- відсутністю визначеного строку, на який судом обирався запобіжний захід у виді тримання під вартою під час судового слідства (починаючи з попереднього розгляду справи) або продовжувалось його застосування;

- відсутністю обов'язкового судового контролю за триманням особи під вартою під час її ознайомлення з матеріалами справи та з моменту направлення справи до суду (коли досудове слідство вже закінчено) і до проведення попереднього розгляду справи (під час якого вирішувалося питання зміни чи обрання запобіжного заходу). Відповідно, після передання справи до суду і до проведення попереднього розгляду справи тримання особи під вартою здійснювалося за відсутності відповідного обґрунтованого рішення національного суду;

- триманням заявника під вартою за відсутності відповідного рішення національного суду всупереч вимогам законодавства;

- відсутністю документального засвідчення (протоколу арешту) при затриманні особи правоохоронними органами протягом кількох днів.

Порушення вимог п. 3 ст. 5 Конвенції було констатовано у таких рішеннях ЄСПЛ: Буров проти України (рішення ЄСПЛ від 17 березня 2011 р.), Болдирєв проти України (рішення ЄСПЛ від 20 січня 2011 р.), Борисенко проти України (рішення ЄСПЛ від 12 січня 2012 р.), Прокопенко проти України (рішення ЄСПЛ від 20 січня 2011 р.), Тодоров проти України (рішення ЄСПЛ від 12 січня 2012 р.), Корнейкова проти України (рішення ЄСПЛ від 19 січня 2012 р.) та ін.

Отже, порушення вимог п. 3 ст. 5 Конвенції констатувалися

ЄСПЛ, як правило, у зв'язку з:

- відсутністю у рішеннях про тримання особи під вартою посилення на те, що саме з обставин справи змусило суд дійти висновку про актуальність законодавчо визначених підстав для тримання особи під вартою. Так, наприклад, національний суд часто як підставу для продовження тримання особи під вартою зазначав, що у разі звільнення підозрюваний (підсудний) може ухилитися від слідства та перешкоджати встановленню істини, не зазначаючи, що саме з обставин справи змусило його дійти такого висновку;

- відсутністю в рішеннях щодо продовження тримання особи під вартою аналізу актуальності ризиків, які на початку слідства були підставою для взяття під варту. Підхід ЄСПЛ до розгляду доцільності продовження строків тримання особи під вартою – як протягом досудового розслідування, так і судового розгляду – ґрунтується на презумпції, що з перебігом ефективного розслідування справи зменшуються ризики, які стали підставою для взяття особи під варту на початковій стадії розслідування. Відповідно, кожне наступне рішення про продовження строку тримання під вартою має містити детальне обґрунтування ризиків, що залишаються, та їх аналіз як підстави подальшого втручання у право на свободу особи;

- відсутністю у рішеннях щодо тримання особи під вартою аналізу можливості застосування до особи інших, крім взяття особи під варту, запобіжних заходів;

- незабезпеченням права затриманої особи «негайно» постати перед судом, який вирішить питання щодо законності її затримання.

Порушення вимог п. 4 ст. 5 Конвенції було констатовано у таких рішеннях ЄСПЛ: Нечипорук і Йонкало проти України (рішення ЄСПЛ від 21 квітня 2011 р.), Харченко проти України (рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 р.), Плешков проти України (рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 р.), Корнейкова проти України (рішення ЄСПЛ від 19 січня 2012 р.) та ін.

Порушення вимог п. 4 ст. 5 Конвенції у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» встановлено у зв'язку з тим, що заяви особи про звільнення її з-під варту не були розглянуті судом без зволікань.

Порушення вимог п. 4 ст. 5 Конвенції у справі «Харченко проти України» констатовано через те, що національний суд не забезпечив швидкий розгляд скарг заявника про звільнення з-під варту та не надав належного обґрунтування їх відхиленню. У цьому рішенні ЄСПЛ надав загальну оцінку процедури обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою, зазначивши, що «національні суди України, ухвалюючи рі-

шення про тримання осіб під вартою, повторюють типовий набір підстав без дослідження їх належності у світлі обставин конкретної ситуації, що призводить до порушення п. 4 ст. 5 Конвенції».

Порушення вимог п. 4 ст. 5 Конвенції встановлено:

- у справі «Плешков проти України» у зв'язку з тим, що законодавством України не передбачено ефективної процедури розгляду питання щодо законності продовження тримання під вартою після закінчення досудового слідства;

- у справі «Корнейкова проти України» у зв'язку з тим, що апеляційний суд розглядав скаргу заявниці на постанову про обрання їй запобіжного заходу у виді тримання під вартою за її відсутності.

Узагальнюючи практику розгляду кримінальних справ судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій, суддя судової палати у кримінальних справах В. Щепоткіна та науковий консультант судової палати у кримінальних справах Ю. Хім'як зазначили, що суди в цілому дотримуються вимог ст. 5 Конвенції, однак не достатньо готові до практичного впровадження підходів і позицій ЄСПЛ.

Застосовуючи практику ЄСПЛ, суди не завжди чітко й однозначно розуміють, у чому полягає правовий зміст такого застосування. Тому досить поширеним у діяльності національних судів є абстрактне посилення на практику ЄСПЛ без вказівок на конкретне рішення міжнародного судового органу. Типовим у рішеннях національних судів є посилення на конкретне рішення ЄСПЛ, але без зазначення співвідносності його з нормами національного права й обставинами конкретної справи.

Не менш важливою проблемою є відсутність в Україні єдиних критеріїв застосування практики ЄСПЛ.

Вищевикладене надає підстави для висновку, що утвердження України як правової держави неможливе без імплементації в національну правоохоронну систему європейських стандартів дотримання конвенційних прав людини і, зокрема, права на свободу та особисту недоторканність. Національним судовим органам необхідно керуватись вимогою ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», яка передбачає, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права.

3.3. Право на приватність

Вагомим здобутком фахівців у галузі прав людини є обґрунтування права людини на приватність (права на недоторканність приватного життя, або прайвесі). Прайвесі (англ. privacy – приватна справа, таємниця, усамітненість, від лат. privatus – приватний, особистий) – в англосаксонській правовій системі правова категорія, пов'язана з захистом інтимної сфери приватного життя людини¹.

Важливими в плані розуміння поняття «приватне життя» є положення, закріплені в ст. 8 Конвенції. З цього приводу С. Шевчук зауважує, що ст. 8 Конвенції, яка захищає зазначене право (йдеться про право на приватність), і практика її застосування відбивають сучасний стан та розвиток поняття «приватне життя» в європейській правовій традиції. Базовий зміст цього права, відображений у тексті Конвенції, проголошує:

1. Кожен має право на повагу до його приватного і сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції.

2. Органи державної влади не можуть втручатися у здійснення цього права інакше, ніж згідно із законом і коли це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної і громадської безпеки або економічного добробуту країни, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб².

За твердженням В. Серьогіна, за своїм змістом та сферою реалізації право на недоторканність приватного життя належить до особистих (громадянських) прав людини – фундаментальних мір можливої поведінки особи, які спрямовані на збереження її існування як людської істоти й неповторної особистості. Як таке воно покликане забезпечити свободу й автономію індивіда як члена громадянського суспільства, його юридичну захищеність від будь-якого незаконного зовнішнього впливу.

На думку вченого, право на недоторканність приватного життя (прайвесі) являє собою *соціально зумовлену й гарантовану міру можливої поведінки особи, визначену нормами об'єктивного права (як національного, так і міжнародного), що має на меті забезпечити автономію людини у сфері приватного життя для задоволення її власних потреб*

¹ Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К., 1998. Т. 5: П-С. С. 53.

² Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, випр., доп. К., 2007. С. 362-363.

та інтересів щодо усамітнення та приватного спілкування. Воно належить до числа основних (конституційних) прав особи, особистих (громадянських) прав людини і громадянина. Це невід'ємне, невідчужуване право, що визнається за особою з моменту її народження і до смерті.

У плані розуміння цього права важливими його аспектами є носії, об'єкт і зміст. З цього приводу В. Серьогін зауважує, що суб'єктом даного права є кожна людина (фізична особа), незалежно від будь-яких соціальних ознак, у тому числі повністю чи обмежено дієздатна, а об'єктом – приватне життя особи як сфера її життєдіяльності, в якій вона виступає не як член суспільства чи представник певної соціальної групи, а як неповторна особистість.

Зміст права на недоторканність приватного життя (прайвесі), на думку правника, розкривається за аспектами приватного життя, а також станами й вимірами приватності. При цьому розрізняються правомочності першого і другого рівнів, які загалом і визначають обсяг даного права.

Таким чином, сутність цього права на недоторканність приватного життя відображається в прагненні кожної людини мати свій власний світ інтимних, сімейних, ділових та їм подібних інтересів, які не підлягають контролю з боку держави, суспільства й інших громадян¹.

Право на недоторканність приватного життя як самостійну категорію теорії прав людини характеризують такі суттєві ознаки:

1) фундаментальність: право має основоположний, вихідний характер; є передумовою існування багатьох інших (галузевих, похідних) прав і свобод;

2) універсальність: право визнається за всіма громадянами даної держави незалежно від будь-яких соціальних ознак, а також за всіма іноземцями;

3) непохідний характер: воно виникає не з правовідносин, а в силу його визнання суспільством, юридичного закріплення й гарантування державою;

4) непорушність: право не може бути скасоване чи ліквідоване; на нього можуть бути здійснені тільки посягання;

5) невід'ємність: жоден суб'єкт не може відібрати в особи це право чи привласнити його; воно нерозривно пов'язане з особою володаря (носія);

б) невідчужуваність: воно не може бути передане іншим

¹ Серьогін В.О. Право на недоторканність приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Харків, 2010. С. 541-542.

суб'єктам навіть самим володарем (носієм) за власною волею;

7) постійність: право визнається за людиною (у сенсі правоздатності) з моменту її народження і до смерті; воно не зникає з однократною реалізацією, а може бути використаним необмежену кількість разів протягом усього життя людини;

8) системність: воно пов'язане з іншими основними правами і діє з ними у комплексі, забезпечуючи всебічний розвиток людини;

9) конституційна форма закріплення: воно здебільшого отримує об'єктивізацію в тексті Основного Закону (у вигляді окремої норми чи виводиться логічним шляхом у процесі правозастосування)¹.

Право на недоторканність приватного життя є складним явищем правової дійсності. Як обґрунтовано наголошує В. Серьогін, ця можливість розглядається у трьох аспектах: 1) як право індивіда на своє власне життя, на дії щодо самого себе; дане право безпосередньо пов'язане з індивідуальністю конкретної людини, а відповідно, й із захистом від втручання з боку всіх суб'єктів права; 2) як неприпустимість втручання у приватне життя особи з боку держави, організацій, юридичних і фізичних осіб; 3) як право, суміжне з іншими правами, а саме: з правом на недоторканність сімейного життя, правом на недоторканність житла, правом на недоторканність кореспонденції. Однак, звертаючись до останнього аспекту, слід мати на увазі, що перелічені права можна розглядати і як дотичні до права на недоторканність приватного життя елементи, і як самостійні права².

Такий підхід щодо складності права на недоторканність приватного життя поділяє і С. Шевчук, виокремлюючи чотири основні складові цієї можливості:

- *інформаційну* (що включає в себе такі аспекти, як поширення відомостей про особу, збір та обробка персональних даних);
- *фізичну* (тобто захист фізичної недоторканності особи);
- *комунікативну* (безпека та приватність листування, електронної пошти, телефонних розмов та інших видів приватних комунікацій);
- *просторову* (яка охоплює поняття дому, робочого місця, тобто безпосереднього середовища особи)³.

Про багатоаспектність права на недоторканність приватного життя свідчать і приписи ст. 30-32 Основного Закону Української держави.

¹ Серьогін В.О. Право на недоторканність приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Харків, 2010. С. 541.

² Там само. С. 538.

³ Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, випр., доп. К., 2007. С. 362.

Так зокрема, у ст. 32 Конституції зазначено:

«Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України.

Не допускається збирання, зберігання конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Кожний громадянин має право знайомитися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, установах і організаціях з відомостями про себе, які не є державною або іншою захищеною законом таємницею.

Кожному гарантується судовий захист права спростувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї та права вимагати виключення будь-якої інформації, а також право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої збиранням, зберіганням, використанням та поширенням такої недостовірної інформації».

У науковій літературі обґрунтовано наголошується на тому, що право на особисте життя є таким самим природним правом людини, як і її право на життя взагалі, бо людина як розумна, духовна, соціальна істота живе в матеріальному світі, обзавається нематеріальним його виразом, що втілюється в її особистих правах, фактичних діях, поведінці у побуті, рисах характеру, прихильностях, здоров'ї, здібностях, стані фінансових справ тощо.

Створюючи сім'ю, особа розширює коло свого особистого життя, залишаючи, втім, за собою і власну особисту сферу. Невтручання в особисте та сімейне життя надає людині можливість відчувати себе недоторканою, певною мірою незалежною від інших, у тому числі від держави. Важливим є усвідомлення природності такого становища, додержання права кожної особи. Законодавство окреслює цю сферу особистого життя, недоторканність якого охоплює право на тілесну недоторканність, недоторканність зовнішнього вигляду, житла та ін.

Слід зазначити, що особисте життя, так само, як і сімейне, не повинне піддаватися безпідставному втручання з боку будь-кого (у тому числі й другого подружжя або інших членів сім'ї). До речі, саме тут часто і відбуваються порушення прав особи з боку близьких людей, які ототожнюють сімейне життя з особистим і не бажають відчутти, що особа і в сім'ї залишається особистістю.

Інші повинні виходити з тієї інформації, що є чи надається цією особою, або нею не приховується, або є доступною для всіх і здобута за допомогою не заборонених законом, загальними принципами та мораллю засобів.

Така інформація є відкритою, чи публічною. Певна її частина необхідна передусім для самої особи, яка з її допомогою може реалізувати свої права (це, наприклад, відомості про місце проживання, народження, що надає можливість здійснювати і право на підприємницьку діяльність, і на спадщину та ін.).

Певна інформація повинна розкриватися особою частково, наскільки цього вимагають правовідносини, учасниками яких вона є. Наприклад, перед вступом до шлюбу майбутнє подружжя, яке виявило намір стати учасниками сімейних правовідносин, зобов'язане поінформувати одне одного про стан свого здоров'я. Такими є й відомості про зацікавленість у вчиненні правочину членами органів управління акціонерного товариства або при придбанні значного пакету акцій тощо.

Частина ж інформації може залишатися нерозкритою за бажанням цієї особи. Це інформація про її погляди, релігійність, політичні переконання. Однак у певних випадках (знов таки за бажанням особи) інформація може втратити свою конфіденційність. Наприклад, коли релігійність особи привела до її вступу в релігійну організацію або політичні чи громадські погляди – до вступу у відповідну політичну партію чи громадську організацію.

Отже, багатогранність особистого та сімейного життя диктує багатоаспектність його наповнення певними правовими, моральними і культурними складниками та механізмами. При цьому різні види інформації про особисте і сімейне життя особи трансформуються у так звані таємниці, що мають правове підґрунтя, конфіденційну інформацію й інші види і засоби встановлення обмеженості інформації.

Так, національне законодавство України та вітчизняна правова доктрина вживають терміно-поняття «таємниця особистого життя», яким охоплюються різні відомості про особу: відомості, що мають конфіденційний і довірчий характер та не підлягають розголошенню; відомості, що охороняються згідно з традиціями та мораллю; відомості, що підлягають розголошенню виключно у випадках та особам, визначеним законом. Враховуючи різні сфери соціального буття людини, існують різні види таємниць, а саме: таємниця кореспонденції, нотаріальна, медична, банківська, адвокатська, таємниця усиновлення тощо.

Обмеженість доступу до певних аспектів особистого життя досягається й за допомогою поняття *конфіденційної інформації про особу*. Під нею слід розуміти повністю або частково скриту інформацію, доступ до якої можливий лише за бажанням особи або на вимогу інших осіб та у випадках і порядку, передбачених законом, по можливості зі

збереженням цієї інформації і додержанням прав особи. Так, у ч. 4 ст. 301 ЦК України передбачено, що обставини особистого життя фізичної особи можуть бути розголошені іншими особами лише за умови, якщо вони містять ознаки правопорушення, що підтверджено рішенням суду.

Як елемент соціуму, особа пов'язана численними зв'язками, які вимагають певної інформації про цю особу. Ненадання цієї інформації або надання невірної інформації, у свою чергу, негативно відбивається на особистому житті інших осіб. Тому Конституцією, враховуючи гармонізацію приватно-публічних інтересів, передбачаються певні випадки, коли особа може зазнавати втручання в її особисту сферу, а також встановлюється можливість визначати на рівні законів ті випадки, в яких допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації. *Основним Законом держави окреслені і критерії такого втручання – в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.*

Право на особисте та сімейне життя особи має дуалістичну природу. З одного боку, воно формується самою особою та інформація про нього дозується нею (ст. 301 ЦК України). Це внутрішній аспект. З іншого боку, кожен має право знати, що існує про нього інформація зовні – в органах державної влади, місцевого самоврядування, інших організаціях та установах. Це надає можливість особі зіставити цю інформацію, визначити дійсний стан поширення відомостей про себе та своє особисте і сімейне життя, виявити недостовірні відомості та захистити свої права. Тому кожному надається право на ознайомлення з такою інформацією. Цій можливості кореспондує обов'язок її надання.

У разі порушення цього права особа може оскаржити до суду, а якщо виявиться недостовірність інформації про особу, вона має право спростовувати її та вимагати інших відповідних засобів захисту – відшкодування моральної та матеріальної шкоди (ст. 275, 280 ЦК України).

Враховуючи різноманітність способів можливого поширення інформації про особу, законодавством передбачаються й відповідні способи заборони цього поширення. Так, ч. 1 ст. 278 ЦК України містить припис, за яким «якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене у газеті, книзі, кінофільмі, телепередачі тощо, які готуються до випуску у світ, суд може заборонити їх випуск до усунення порушення цього права. Згідно з ч. 2 аналізованої статті ЦК України «якщо особисте немайнове право фізичної особи порушене у газеті, книзі, кінофільмі, телепередачі тощо, які випущені у світ, суд може заборонити (припинити) їх розповсюдження до усунення цього порушення, а якщо усунення порушення неможливе, – вилучити тираж газети, книги тощо з метою

його знищення.

Важливим аспектом права на приватність є передбачене ст. 31 Конституції України право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Відповідно до згаданої норми Основного Закону Української держави «кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо».

Зі змісту цієї конституційно-правової норми випливає заборона розкривати, розпечатувати, розпаковувати листи, розголошувати відомості, що містяться в іншій особистій кореспонденції. Деякі винятки стосуються в основному національної безпеки і розслідування кримінальних злочинів. Проте положення коментованої статті виходять за межі виключно приватного життя людини і не можуть бути зведені тільки до забезпечення особистої чи сімейної таємниці. Вони однаковою мірою стосуються і сфери службових, ділових та інших суспільних відносин.

У контексті коментованої статті слід розуміти:

1) під листуванням – приватну кореспонденцію, що передається поштовим зв'язком (листи звичайні, заказні, цінні, поштові перекази, телеграми, інші письмові відправлення, бандеролі тощо) або електронною поштою через комп'ютер;

2) під телефонними розмовами – спілкування між особами, що відбувається за допомогою будь-якого телефонного зв'язку та здійснюється засобами провідних чи електромагнітних систем;

3) під телеграфною кореспонденцією – повідомлення, що передаються телеграфом;

4) під іншою кореспонденцією – повідомлення громадян, які передаються за допомогою інших, крім описаних вище, засобів зв'язку або через комп'ютер. Наприклад, це можуть бути повідомлення, зроблені громадянином телефаксом, пейджинговим зв'язком, іншими телекомунікаціями.

Зазначимо, що право на конфіденційність листування та телефонних розмов не належить до різновиду абсолютних. Як зазначив ЄСПЛ у рішенні у справі «Клас та інші проти Федеративної Республіки Німеччини» (1978 р.), існування законодавства, що дає повноваження зі здійснення спостереження за листуванням, поштовими відправленнями і телефонними розмовами, є у виключних випадках необхідним в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки і/або для запобі-

гання безладдю або злочинам. При цьому у правовій системі держави повинні існувати адекватні й ефективні гарантії проти зловживання з боку органів державної влади, уповноважених на здійснення такого спостереження.

Враховуючи принцип пропорційності інтересів та притаманну Конвенції узгодженість між вимогами захисту демократичного суспільства і прав приватних осіб, обмеження права на конфіденційність кореспонденції і телефонних розмов у деяких випадках є необхідним заради досягнення соціально значущої мети захисту інтересів інших осіб та суспільства.

Викладене дозволяє виокремити умови правомірності втручання держави в приватне життя, що не порушує конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Отже, втручання має бути: 1) здійснено за рішенням суду; 2) передбачено законом; 3) спрямоване на досягнення чітко визначеної законом мети.

Як свідчить юридична практика, сферою найчастішого застосування обмежуючих це право заходів є кримінальне судочинство. Тому особливого значення в процесі правового регулювання оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної діяльності набувають гарантії збереження особистої таємниці, забезпечення права кожного на невтручання в особисте життя, конфіденційність листування та телефонних розмов¹.

Зокрема, відповідно до ст. 261 КПК може бути накладено арешт на кореспонденцію особи без її відома у виняткових випадках на підставі ухвали слідчого судді. Арешт на кореспонденцію накладається, якщо під час досудового розслідування є достатні підстави вважати, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі і документи, що мають істотне значення для досудового розслідування. Накладення арешту на кореспонденцію надає право слідчому здійснювати огляд і виїмку цієї кореспонденції. Кореспонденцією, передбаченою цією статтею, є листи усіх видів, бандеролі, посилки, поштові контейнери, перекази, телеграми, інші матеріальні носії передання інформації між особами. Після закінчення строку, визначеного в ухвалі слідчого судді, накладений на кореспонденцію арешт вважається скасованим.

Недоторканність житла чи іншого володіння особи є однією зі складових особистої недоторканності, що тісно пов'язана з правом на

¹ Конституція України: науково-практ. коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін. Харків, 2003. С. 166-168.

недоторканність особистого і сімейного життя. Це право гарантоване ст. 30 Основного Закону Української держави. Зазначимо, що під житлом у контексті коментованої статті розуміють не тільки місце постійного проживання особи, а й місце її тимчасового, переважного проживання або перебування. В сенсі питання, що розглядається нами, слід звернути увагу і на те, що Конституція України гарантує недоторканність не тільки житла, а й іншого володіння особи, тобто транспортного засобу, земельної ділянки, гаража, інших будівель чи приміщень побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи.

Новий КПК, на відміну від раніше чинного, закріплює легальне визначення понять "житло" та "інше володіння" (ч. 2 ст. 233 КПК України). Слід зауважити, що законодавець надає доволі широке трактування цих термінів, що вважаємо правильним, адже завданням кримінального провадження є, перш за все, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження (ст. 2 КПК України). При проникненні до житла чи іншого володіння на підставі ухвали слідчого судді визначальним є те, що ці об'єкти знаходяться у власності. Причому форма власності значення не має. Такий широкий підхід до розуміння понять "житло", віднесення до "іншого володіння" офісних та службових приміщень, приміщень господарського, виробничого та іншого призначення відповідає прецедентній практиці ЄСПЛ, який у своїх рішеннях неодноразово підкреслював необхідність саме такого підходу. Зокрема, ще 16 грудня 1992 р. у справі "Німітц проти Німеччини" ЄСПЛ сформулював і обґрунтував доктрину розширювального тлумачення терміна "житло". Позиція ЄСПЛ обґрунтована неможливістю чіткого розмежування житлових і службових приміщень, оскільки "вести діяльність, яку можна віднести до професійної або ділової, можна з таким же успіхом і зі свого місця проживання, і навпаки, можна займатися справами, які не належать до професійної сфери, в офісі або комерційних службових приміщеннях". ЄСПЛ підкреслює, що "особливо у випадку, коли людина має гуманітарну професію, її робота в такому контексті може стати невід'ємною частиною життя настільки, що стає неможливим визначити, в якості кого вона діє в даний момент часу". У рішенні у цій справі зазначається, що вузьке тлумачення слів "home" і "domicile" може призвести до "небезпеки... нерівності", тому що за такого підходу правовий захист за ст. 8 Конвенції "міг би виявитися доступним лише для того, чия професійна і непрофесійна діяльність настільки переплетені, що немає ніякої можливості їх розмежувати". Ґрунтуючись на викладеному підході, ЄСПЛ визнав таким, що порушує право на не-

доторканність житла, проведений із порушенням умов допустимого обмеження цього права обшук в офісі адвоката.

Конституцією України 1996 р. вперше передбачено, що проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку не допускається інакше як за вмотивованим рішенням суду. Тобто обмеження права на недоторканність житла чи іншого володіння особи можливе виключно на підставі вмотивованого судового рішення. Розгляд судом матеріалів для надання дозволу на провадження зазначених дій здійснюється з додержанням таємниці досудового слідства.

Процесуальні гарантії недоторканності житла чи іншого володіння особи визначені ст. 233 Кримінального процесуального кодексу України.

Ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді (ч. 1 ст. 233 КПК України).

Слідчий, прокурор має право до постановлення ухвали слідчого судді увійти до житла чи іншого володіння особи лише у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину. У такому випадку прокурор, слідчий за погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення таких дій звернутися з клопотанням про проведення обшуку до слідчого судді. Слідчий суддя розглядає таке клопотання згідно з вимогами ст. 234 КПК, перевіряючи, крім іншого, чи дійсно були наявні підстави для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді. Якщо прокурор відмовиться погодити клопотання слідчого про обшук або слідчий суддя відмовить у задоволенні клопотання про обшук, встановлені внаслідок такого обшуку докази є недопустимими, а отримана інформація підлягає знищенню (ч. 3 ст. 233 КПК України).

За порушення недоторканності житла, а саме «незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян», передбачено кримінальну відповідальність за ст. 162 Кримінального Кодексу України.

Основний Закон держави захищає володільця житла, а також інших осіб, які в ньому проживають, від незаконних посягань будь-яких інших осіб – як представників влади, так і приватних осіб тощо. Проте гарантоване право може бути обмежене за наявності передбачених законом підстав. До таких належать необхідність здійснення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій з метою розкриття і розслідування

злочину (проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку), виконання судових рішень, здійснення адміністративного нагляду. Окрему групу підстав для вчинення законного проникнення до житла чи іншого володіння особи становлять випадки надзвичайного характеру, коли це пов'язано з необхідністю врятування людей або майна, ліквідації аварій, пожеж тощо.

Підстави та порядок проведення обшуку чи огляду детально врегульовані чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (ст. 234-237).

Згідно з ч. 1 ст. 234 КПК України метою проведення обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Підставою проведення обшуку є ухвала слідчого судді (ч. 2 ст. 234 КПК України).

У разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням з прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням, яке повинно містити відомості про:

- 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;
- 2) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання;
- 3) правову кваліфікацію кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;
- 4) підстави для обшуку;
- 5) житло чи інше володіння особи або частину житла чи іншого володіння особи, де планується проведення обшуку;
- 6) особу, якій належить житло чи інше володіння, та особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться;
- 7) речі, документи або осіб, яких планується відшукати.

До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий обґрунтовує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в рамках якого подається клопотання (ч. 3 ст. 234 КПК України).

Відповідно до ч. 4 ст. 234 КПК України клопотання про обшук розглядається у суді в день його надходження за участю слідчого або прокурора.

Слідчий суддя відмовляє у задоволенні клопотання про обшук, якщо прокурор, слідчий не доведе наявність достатніх підстав вважати, що:

- 1) було вчинено кримінальне правопорушення;
- 2) відшукувані речі і документи мають значення для досудового розслідування;
- 3) відомості, які містяться у відшукуваних речах і документах, можуть бути доказами під час судового розгляду;
- 4) відшукувані речі, документи або особи знаходяться у зазначеному в клопотанні житлі чи іншому володінні особи (ч. 5 ст. 234 КПК України).

Фактичною підставою для проведення обшуку є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення його мети. До них, зокрема, можна віднести достатні відомості про те, що знаряддя кримінального правопорушення або майно (речі й цінності), здобуте у результаті його вчинення, а також інші предмети і документи, що мають значення для розкриття правопорушення чи забезпечення цивільного позову, відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення знаходяться у певному приміщенні або місці чи в якої-небудь особи. Обшук проводиться також і в тому випадку, коли є достатні дані про те, що у певному приміщенні або місці знаходяться розшукувані особи, трупи чи тварини.

Такі дані можуть бути одержані кримінальним процесуальним шляхом і міститися в матеріалах кримінального провадження (у показаннях та інших повідомленнях громадян і посадових осіб, заявах, поясненнях, рапортах), у протоколах слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та ін. Ці дані також можуть бути отримані оперативно-розшуковим шляхом. Важливим є те, що докази, на підставі яких виносяться клопотання про проведення обшуку, повинні відповідати вимогам допустимості (ст. 86-88 КПК).

Якщо слідчий чи прокурор вносять до суду клопотання про проведення повторного обшуку, підстави для його проведення не можуть бути аналогічними, що і при проведенні первинного обшуку. Вони повинні доповнювати ті, що вже розглядалися слідчим суддею, або бути новими, якщо не були відомі слідчому чи прокурору при проведенні первинного обшуку.

Відсутність вказівки у клопотанні на конкретну мету обшуку розглядається ЄСПЛ як порушення ст. 6 Конвенції. Зокрема, у справі "Смирнов проти Росії" від 7 липня 2007 р. Суд зазначав, що, враховуючи невизначеність формулювань постанови, працівники органів внутрішніх справ за власним розсудом визначали предмети, що підлягають вилученню. Постанова про проведення обшуку не містила відомостей про кримінальну справу та мету обшуку.

У контексті питання, що розглядається нами, на особливу увагу заслуговує низка рішень, ухвалених ЄСПЛ у справах проти України, що стосується різних аспектів права на повагу до приватного та сімейного життя, недоторканності житла і таємниці кореспонденції, гарантованих ст. 8 Конвенції, зокрема:

– обмеження права особи, яка утримувалася в «коридорі смерті» у СІЗО, на побачення з родиною, зустрічі з адвокатом та на відсилення і отримання кореспонденції, та можливість мати будь-який зв'язок із зовнішнім світом (справа «Полторацький проти України»); провадження у цій справі розглядалося одночасно з провадженням у справах («Назаренко проти України», «Алієв проти України», «Данкевич проти України», «Хохліч проти України» та «Кузнєцов проти України», рішення від 29 квітня 2003 року);

– невиконання державою своїх зобов'язань, які б полягали у встановленні можливості користування заявника своїм правом на житло та приватне і сімейне життя (справа «Новоселицький проти України», рішення від 29 квітня 2003 року);

– обшуку контори заявника та поширення конфіденційної інформації про психічний стан заявника (справа «Пантелеєнко проти України», рішення від 29 червня 2006 року);

– арешту кореспонденції (справа «Волохи проти України», рішення від 2 листопада 2006 року);

– перегляду адміністрацією СІЗО кореспонденції, якою заявник обмінювався з ЄСПЛ, оскільки чинні на той час положення національного законодавства не визначали з достатньою чіткістю межі та способ здійснення відповідних дискреційних повноважень, наданих органам влади щодо перегляду кореспонденції осіб, узятих під варту, у зв'язку з чим такий перегляд суперечив вимозі законності, встановлений п. 2 ст. 8 Конвенції (справа «Сергій Волосюк проти України» від 12 березня 2009 року, а також справа «Глінов проти України» від 19 листопада 2009 року);

– незалучення особи (тією мірою, яка є достатньою для забезпечення захисту інтересів) до провадження, в результаті чого приймалися рішення про позбавлення батьківських прав та щодо інших питань про опіку над дитиною, та вихід державних органів за межі розсуду (справа «Хант проти України», рішення від 7 грудня 2006 року);

– недостатності аргументів суду (незважаючи на їх доречність) для виправдання такого серйозного втручання в сімейне життя, як відібрання дітей від батьків та поміщення їх до державних закладів (справа «Савіні проти України», рішення від 18 грудня 2008 року).

Аналіз наведених рішень ЄСПЛ у справах проти України свідчить

про те, що національне законодавство значною мірою не відповідає міжнародним, зокрема європейським, стандартам у галузі захисту прав людини та потребує свого подальшого вдосконалення. Іншим важливим фактором, що частково є наслідком недосконалого законодавства, залишається правозастосовна практика правоохоронних органів, що позбавлена поваги до прав людини, свідченням чого є невтішна для України статистика звернень наших співвітчизників до ЄСПЛ у зв'язку з порушенням державою їх конвенційних прав.

Контрольні запитання:

1. Які міжнародно-правові акти закріплюють право на свободу й особисту недоторканність?
2. Визначте структурні елементи, що їх включає в себе право на свободу.
3. Назвіть європейські стандарти діяльності правоохоронних органів у галузі захисту права на свободу й особисту недоторканність, визначені в ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.
4. Які юридичні гарантії права людини на свободу й особисту недоторканність передбачені національним законодавством України?
5. Як ви розумієте право на недоторканність приватного життя?
6. Назвіть суттєві ознаки, що характеризують право на недоторканність приватного життя як самостійну категорію теорії прав людини?
7. Які аспекти виокремлюють учені в праві на недоторканність приватного життя?
8. Що ви розумієте під терміно-поняттям «таємниця особистого життя»?
9. Наведіть перелік умов правомірності втручання держави в приватне життя, що не порушує конституційне право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.
10. Назвіть процесуальні гарантії недоторканності житла чи іншого володіння особи.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання № 1

Чоловік, який має судимість за вчинення насильницьких майнових злочинів, повернувшись додому, побачив, що двері сусідньої квартири відчинені. Заглянувши всередину, він побачив свою сусідку, що лежала в калюжі крові без ознак життя. Зайшовши до своєї квартири він телефоном повідомив про побачене поліцію. Працівники поліції, що приїхали на виклик, оглянули

місце подіїта зробили припущення, що жінка померла від численних ран, нанесених великим ножом, а з квартири пропали деякі речі. Працівники поліції встановили, що громадянин, який повідомив про злочин, має судимість. Зважаючи на цей факт, його на три доби затримали за підозрою у вчиненні умисного вбивства з корисливих мотивів без складання протоколу затримання. Про свої дії працівники доповіли керівникові відділу поліції. Через три доби був затриманийінший підозрюваний, що зберігав у своєму помешканні великий ніж. Як виявилось згодом, саме цим ножом було вчинено вбивство, в якому він пізніше зізнався. Сусід вбитої був звільнений із під варти, заявивши при цьому, що ніяких претензій до поліції не має.

Питання: Дайте правову оцінку діям працівників Національної поліції. Які конституційні та конвенційні права людини були ними порушені?

Завдання № 2

Слідчий, який повертався додому після добового чергування, побачив, як громадянин вдарив жінку по голові, вирвав у неї з рук дамську сумочку і побіг у бік приватних будинків, в одному з яких він сховався. Підбігши до цього будинку, слідчий спробував відкрити вхідні металеві двері, але вони виявилася замкненими зсередини. На вимогу: «Відчиніть! Поліція!», громадянин відповів відмовою. Обійшовши будинок по периметру, слідчий виявив, що всі вікна заґратовані та переконався, що підозрюваний може покинути будинок тільки через двері. Розуміючи, що після залишення ним без нагляду цього будинку підозрюваний зможе втекти або позбутися речових доказів, слідчий закріпив наявні у нього кайданки на петлях, призначених для навісного замка із зовнішнього боку дверей, і попрямував до відділення поліції за допомогою. Через 20 хвилин після його відходу, громадянин внаслідок отриманого стресу і фізичного напруження відчув гострий біль у серці, про що повідомив, зателефонувавши та викликавши невідкладну допомогу. Бригада швидкої допомоги прибула через 10 хвилин, але не змогла потрапити до будинку через кайданки та змушена була викликати наряд поліції. Співробітники поліції, які прибули на місце події, зняли кайданки та разом з бригадою швидкої допомоги увійшли до будинку, де виявили громадянина, котрий лежав на підлозі. Лікарі констатували його смерть від серцевого нападу.

Питання. Дайте правову оцінку діям слідчого Національної поліції, що виявилися у заблокуванні ним вхідних дверей. Чи узгоджуються дії поліцейського з вимогами ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

Завдання № 3

У березні 2005 року колишнього чоловіка громадянки Б., пана С., було затриманоза вчинення адміністративних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 122 та ч. 3 ст. 126КУпАП. Під час особистого оглядута огляду речей у нього було виявлено підробне посвідчення водія, на підставі чого відносно

пана С. було порушено кримінальну справу за підозрою у підроблені документів, вчиненого за попередньою змовою групою осіб. Того ж дня працівники міліції записали телефонні розмови пана С. із громадянкою Б., з яких випливало, що деякі документи, пов'язані з його посвідченням водія та навчанням в автошколі, зберігаються в її квартирі. 11 березня 2005 року Шевченківський районний суд ухвалив постанову про дозвіл на обшук квартири громадянки Б. Того ж дня було проведено обшук та вилучено предмети, що знайшло своє відображення в протоколі обшуку.

Повернувшись додому, громадянка Б. виявила, що двері її квартири пошкоджені, а з помешкання зникли речі, не зазначені в переліку вилучених речей. У зв'язку зі скаргою громадянки Б. на дії працівників поліції, які проводили обшук, прокуратурою було порушено кримінальну справу за фактом крадіжки майна громадянки Б., в ході розслідування якої потерпілій було повернуто деякі вилучені речі. Провадження у цій кримінальній справі неодноразово зупинялось і зрештою прокуратура її закрила. Постанову про закриття справи громадянка Б. оскаржила в суді, який залишив скаргу без задоволення.

Питання: Дайте правову оцінку діям працівників міліції. Які конституційні та конвенційні права людини були ними порушені?

Завдання № 4

З отриманої оперативної інформації співробітникам поліції стало відомо, що за однією з адрес організовано притон. Для перевірки цієї інформації співробітники поліції прибули за вказаною адресою. Двері відчинив власник квартири. На прохання співробітників поліції впустити їх до квартири для проведення огляду, власник помешкання відповів відмовою, пославшись на ст. 30 Конституції України. Не маючи рішення суду на проведення огляду цього приміщення, поліцейські увійшли до квартири, а оглянувши її, встановили та задокументували факт вчинення злочину – звідництва. Господар квартири був доставлений у відділення Національної поліції, де йому пред'явлено підозру у вчиненні злочину, передбаченого ст. 302 КК України «Створення або утримання місць розпусти і звідництва». Після складення необхідних процесуальних документів його відпустили. На наступний день інформація про рейд була опублікована в місцевій газеті, в якій, зокрема, повідомлялося про те, що громадянин П. утримує притон. Власник квартири звернувся до прокуратури зі скаргою на дії співробітників поліції і на факт повідомлення про рейд у пресі, де його «виставили» утримувачем борделя.

Питання: Дайте правову оцінку діям працівників поліції, що виявилися у проведенні ними огляду квартири без відповідного рішення суду. Чи узгоджуються дії поліцейських із вимогами ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод? Чи відповідає вимогам закону публікація в пресі даних про рейд?

Розділ 4. ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ЛЮДЕЙ

1.1. Рівність, толерантність і недискримінація у правоохоронній діяльності. Особливості комунікації/поведінки працівника Національної поліції в сучасному мультикультуральному суспільстві.

1.2. Особливості забезпечення прав дитини.

1.3. Особливості забезпечення прав інвалідів.

1.4. Етнічний профайлінг та діяльність поліції. Заходи проти дії етнічному профайлінгу.

1.5. Забезпечення гендерної рівності у правоохоронній діяльності.

***Ключові слова:** дискримінація, толерантність, мультикультуралізм, права дитини, Конвенція ООН про права дитини, інвалід, Конвенція про права осіб з інвалідністю, профайлінг, етнічний профайлінг, гендерна рівність, гендерна політика, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини.*

4.1. Рівність, толерантність і недискримінація у правоохоронній діяльності. Особливості комунікації/поведінки працівника Національної поліції в сучасному мультикультуральному суспільстві

Загальні принципи рівності та недискримінації належать до складових верховенства права, які закріплені Конституцією України. У ч. 1 ст. 24 Конституції зазначено: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»¹.

Положення щодо забезпечення рівності та недискримінації особи

¹ Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show>.

містяться у переважній більшості як національних (закони України «Про освіту», «Про державну службу», «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків» та ін.), так і міжнародних нормативно-правових актів (Загальна декларація прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї, Міжнародний пакт про громадянські і політичні, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, Конвенція про права осіб з інвалідністю, Конвенція ООН про права дитини та ін.).

Основним законодавчим актом, який визначає організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації прав і свобод людини та громадянина, є Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Законодавство України ґрунтується на **принципі недискримінації**, що передбачає незалежно від певних ознак (відповідно до ст. 2 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні»):

- 1) забезпечення рівності прав і свобод осіб та/або груп осіб;
- 2) забезпечення рівності перед законом осіб та/або груп осіб;
- 3) повагу до гідності кожної людини;
- 4) забезпечення рівних можливостей осіб та/або груп осіб.¹

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» термін «дискримінація» вживається в такому значенні: **дискримінація** – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними².

Розрізняють непряму та пряму дискримінацію.

¹ Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

² Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

Непряма дискримінація – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.¹

Пряма дискримінація – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними.²

В сучасному суспільстві принцип толерантності є однією з найважливіших та необхідних умов миру і національного порядку в суспільстві.

Відповідно до ст. 1 Декларації принципів толерантності ЮНЕСКО, «**толерантність** означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. Толерантність – це те, що уможливорює досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру»³.

Класифікація видів толерантності за соціальними сферами (за І.В. Галицьким) виглядає таким чином:

1) *гендерна толерантність* – неупереджене ставлення до представників іншої статі, відсутність ідей про перевагу однієї статі над іншою;

2) *вікова толерантність* – неупередженість до апріорних «недоліків» людини, пов'язаних з її віком;

3) *міжнаціональна толерантність* – неупереджене ставлення до представників різних націй, здатність не переносити недоліки і негативні дії окремих представників національності на інших людей, ставитися до будь-якої людини з позиції «презумпції національної невинуватості»;

4) *расова толерантність* – відсутність упереджень до представників іншої раси;

¹ Там само.

² Там само.

³ Декларація принципів толерантності. Міжнародний документ від 16.11.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503.

5) *релігійна толерантність* – неупереджене ставлення до догматів різних конфесій, релігійності з боку віруючих і невіруючих, представників різних конфесіональних груп;

6) *географічна толерантність* – неупередженість до жителів невеликих або провінційних міст, сіл й інших регіонів з боку столичних жителів і навпаки;

7) *міжкласова толерантність* – терпиме ставлення до представників різних майнових шарів – багатих до бідних, бідних до багатих;

8) *фізіологічна толерантність* – терпиме ставлення до хворих, інвалідів, фізично неповноцінних, осіб із зовнішніми недоліками і т.д.;

9) *політична толерантність* – неупереджене ставлення до діяльності різних партій та об'єднань, висловлювань їх членів і т.д.;

10) *сексуально орієнтована толерантність* – неупередженість стосовно осіб з нетрадиційною сексуальною орієнтацією;

11) *маргінальна толерантність* – терпиме ставлення до бомжів, жебраків, наркоманів, алкоголіків, ув'язнених тощо¹.

Явищами, протилежними толерантності, є інтолерантність, дискримінація, ксенофобія, які призводять до погіршення відносин у суспільстві, сприяють зростанню напруженості і виникненню конфліктів у соціумі, можуть мати національні масштаби.

Інтолерантність розглядається як *неприпустима, нетерпима поведінка, неприйняття чужої думки*².

Ксенофобія – *прояв нав'язливого страху, ворожості стосовно чужинців чи чужоземного, нетерпимості та неприязні до представників іншої нації, віросповідання, культури, національності, іноземців чи представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, незвичного, чужого*³.

Найбільш небезпечним і розповсюдженим проявом ксенофобії вважається расизм.

Расизм – *це сукупність концепцій, що ґрунтуються на уявленнях про психічну та біологічну нерівноцінність людських рас*⁴.

¹ Галицький І.В. Типи толерантності в сучасному суспільстві // Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 52. С. 280-289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_52_47.

² Ставицький О.О. Інтолерантність як основний прояв гандикапізму // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Психологія і педагогіка. 2011. Вип. 18. С. 230-239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2011_18_28.

³ Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості: навчально-практ. посібник / колектив авторів. Київ, 2012. С. 7.

⁴ E-slovník. Тлумачний словник української мови. URL: <http://eslovnik.com/%D1%80%D0%>.

Європейський суд з прав людини неодноразово розглядав питання щодо порушення принципів рівності та недискримінації. В ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) зазначено: «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою».¹ Отже, принцип недискримінації являє собою один з основоположних і загальних принципів, що стосується захисту прав людини. Тому заборона дискримінації конкретизується в інших положеннях Конвенції і протоколів до неї.

Найпершою і, напевно, головною справою, в якій було встановлено порушення ст. 14 Конвенції і визначено керівні принципи її застосування, є справа «Про деякі аспекти законодавства про застосування мов в системі освіти Бельгії» (Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium) 1968 р. Серед справ, в яких було встановлено порушення названої статті, найбільша їх кількість була пов'язана з дискримінацією на підставі народження поза шлюбом («Маркс проти Бельгії» (Marckx v. Belgium) 1979 р.², «Інце проти Австрії» (Inze v. Austria) 1987 р.³, «Вермейєр проти Бельгії» (Vermeire v. Belgium) 1993 р.⁴, «Мазурек проти Франції» (Mazurek v. France) 2000 р.⁵, «Кемп і Боурімі проти Нідерландів» (Camp and Bourimi v. The Netherlands) 2000 р.⁶, «Самерфілд проти Німеччини» (Sommerfeld v. Germany) 2003 р.⁷).

Наступна група справ, в яких було встановлено порушення ст. 14 Конвенції, пов'язана з дискримінацією за ознакою статі («Ван Раалте

¹ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ від 04.11.1950. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

² Case of Marckx v. Belgium 6833/74, Council of Europe: European Court of Human Rights, 13 June 1979, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>.

³ Case of Inze v. Austria 8695/79 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 October 1987, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57505>.

⁴ Case of Vermeire v. Belgium 12849/87, Council of Europe: European Court of Human Rights, 04 October 1993, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57861>.

⁵ Case of Mazurek v. France 34406/97 Council of Europe: European Court of Human Rights, 1 February 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58456>.

⁶ Case of Camp and Bourimi v. The Netherlands 28369/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 3 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58824>.

⁷ Case of Sommerfeld v. Germany 31871/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 July 2003, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61195>.

проти Нідерландів» (Van Raalte v. The Netherlands) 1997 р.¹ та ін.).

У декількох справах ЄСПЛ встановив дискримінацію на підставі релігії. Особливістю даної категорії справ є те, що ЄСПЛ, встановивши цей вид дискримінації, вважав зайвим дослідити передбачувані порушення ст. 9 «Свобода думки, совісті і релігії» («Хоффманн проти Австрії» (Hoffmann v. Austria) 1993 р.², «Католицька церква міста Канья проти Греції» (Canea Catholic Church v. Greece) від 1997 р.³).

Дискримінація на підставі громадянства була встановлена ЄСПЛ у справі «Гейгусуз проти Австрії» (Gaygusuz v. Austria) 1996 р.⁴

Наявність дискримінації на підставі сексуальної орієнтації було встановлено ЄСПЛ у справах «Сазеленд проти Сполученого Королівства» (Sutherland v. The United Kingdom) 2001 р.⁵ та ін.

Незважаючи на те, що практика Європейського Суду з прав людини щодо статті 14 Конвенції на даний момент не набула широкомасштабного характеру, значне збільшення кількості справ, в яких було встановлено порушення даної статті, і прийняття Протоколу № 12 до Конвенції дозволяє бути впевненими, що проблема дискримінації перебуватиме постійно в полі зору ЄСПЛ, а його роль у боротьбі з дискримінацією помітно зросте⁶.

Проблеми взаємодії різних культур та етносів є надзвичайно актуальними для сучасного українського суспільства, однією з основних ознак якого став мультикультуралізм (мультикультура).

Мультикультуралізм – теорія, практика і політика неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі багатьох різнорідних культурних груп. Він утверджує повагу до розбіжностей, але при цьому не відмовляється від пошуку універсальності⁷.

¹ Case of Van Raalte v. The Netherlands 20060/92 Council of Europe: European Court of Human Rights, 21 February 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58031>.

² Case of Hoffmann v. Austria 12875/87 Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 June 1993, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57825>.

³ Case of Canea Catholic Church v. Greece 143/1996/762/963 Council of Europe: European Court of Human Rights, 16 December 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58124>.

⁴ Case of Gaygusuz v. Austria 17371/90 Council of Europe: European Court of Human Rights, 16 September 1996, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58060>.

⁵ Case of Sutherland v. The United Kingdom 25186/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 March 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59354>.

⁶ Вашанова О.В. Роль Европейского суда по правам человека в развитии принципа недискриминации. URL: <http://www.lawmix.ru/comm/2746>.

⁷ Кирабаев Н.С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе // Культурная идентичность и глобализация: доклады и выступления. 5-й междунар. философ. симпозиум «Диалог цивилизаций: Восток-Запад». URL: <http://sociognosis.narod.ru/myweb8/docs/Kirabaev.htm>.

Діяльність працівників Національної поліції в сучасному мультикультуральному суспільстві передбачає налагодження ефективної комунікації та довірливих відносин з населенням, підвищення авторитету та позитивного іміджу поліції. Саме якість комунікації поліцейських з громадянами є одним з основних факторів ефективності діяльності правоохоронних органів¹.

Особливістю національного складу населення України є його поліетнічність. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., на території країни проживали представники понад 130 національностей і народностей. У національному складі населення України переважною є більшість українців, чисельність яких становила 37541,7 тис. осіб, або 77,8% від загальної кількості населення. Національні меншини становлять 22,2% населення країни².

Стаття 7 Закону України «Про Національну поліцію» зазначає, що у діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками³.

Згідно з Європейським кодексом поліцейської етики, основними цілями поліції в демократичному суспільстві, заснованому на верховенстві права, є:

- підтримка публічного спокою, забезпечення права і порядку в суспільстві;
- захист і дотримання основоположних прав і свобод особи, закріплених, зокрема, в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- запобігання та подолання злочинності;
- виявлення злочинів;
- надання допомоги і послуг суспільству⁴.

Однією з основних особливостей сучасного мультикультуралізму є зростання міграційних процесів та формування внаслідок цього у бі-

¹ Михайлова Ю.О. Організація ефективної комунікації як ключового елементу підвищення авторитету працівників міліції (поліції) та налагодження взаємодії з населенням // Форум права. 2015. № 1. С. 178-181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

² Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Державний комітет статистики України. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>.

³ Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

⁴ Європейський кодекс поліцейської етики. Рекомендація Rec.(2001)10, прийнята Комітетом міністрів СЕ 19 сентября 2001 г. URL: <http://polis.osce.org/library/f/2687/1492/CoE>.

льшості країн Європи так званих іммігрантських осередків, які зберігають ізольовану від суспільства власну культурну автономність¹.

4.2. Особливості забезпечення прав дитини

Одним з пріоритетних напрямів діяльності кожної сучасної, демократичної держави та міжнародного співтовариства є захист прав і свобод людини, дитини зокрема. Питання забезпечення та захисту прав дитини в Україні є одними з найбільш важливих і невідкладних завдань сьогодення.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» **дитиною** є особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше².

Права дитини – це можливості неповнолітньої особи, які необхідні для її існування, виховання і розвитку. Більшість з них збігаються з правами людини (наприклад, право на життя, ім'я, набуття громадянства, вільне вираження думок та ін.) (О. Скакун)³.

Захист прав і свобод дітей завжди викликав пильну увагу міжнародного співтовариства. На початку ХХ століття не існувало законодавства, яке б захищало права дітей, і лише у 1924 р. Ліга Націй прийняла Женевську Декларацію прав дитини.

20 листопада 1959 р. Організацією Об'єднаних Націй (ООН) була прийнята Декларація прав дитини, в якій проголошено 10 соціальних і правових принципів, які закликали батьків, окремих осіб, державні органи, місцеву владу й уряд визнати викладені в ній права і свободи дитини та дотримуватися їх.

Однак ані Женевська декларація прав дитини 1924 р., ані Декларація прав дитини 1959 р. не мали обов'язкової сили, а носили лише декларативний та рекомендаційний характер. Проте для захисту і забезпечення прав та свобод дитини необхідними були конкретні закони й міжнародні договори.

Протягом 1979-1989 рр. розроблялась, а 20 листопада 1989 р. Генеральною Асамблеєю ООН була ухвалена Конвенція ООН про права дитини, яку прийнято вважати світовою конституцією для дітей. 26 січ-

¹ Бакальчук В.О. Толерантність до нетолерантності: проблеми протидії нетерпимості в Україні // Стратегічні пріоритети. 2010. № 1. С. 92.

² Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

³ Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Вид. 2-е, перер. і доп. Харків, 2009. С. 220.

ня 1990 р., в день відкриття її для підписання, її підписала 61 країна. Україною Конвенція ООН про права дитини ратифікована 27 лютого 1991 р. та набула чинності з 27 вересня 1991 р.

Згідно з Конвенцією про права дитини, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р., **основними правами дитини є:**

- 1) право на життя, виживання і здоровий розвиток;
- 2) право на ім'я і набуття громадянства;
- 3) право знати своїх батьків і право на їх піклування;
- 4) право на збереження індивідуальності, включаючи громадянство, ім'я та сімейні зв'язки;
- 5) право не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню;
- 6) право підтримувати особисті відносини і прямі контакти з обома батьками;
- 7) право залишати будь-яку країну, включаючи власну, і повертатися у свою країну;
- 8) право на захист від незаконного переміщення і неповернення з-за кордону;
- 9) право на свободу думки, совісті та релігії;
- 10) право на свободу асоціацій і свободу мирних зборів;
- 11) право на захист від свавільного або незаконного втручання в особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність;
- 12) право на інформацію, яка спрямована на сприяння соціальному, духовному і моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини;
- 13) право на захист від усіх форм фізичного та психологічного насильства;
- 14) право на користування послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я;
- 15) право на користування благами соціального забезпечення;
- 16) право на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини;
- 17) право на освіту;
- 18) право на відпочинок і дозвілля;
- 19) право на захист від економічної експлуатації;
- 20) право на захист від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень;
- 21) право на гуманне ставлення, право на захист від незаконного позбавлення волі, право на негайний доступ до правової та іншої відпо-

відної допомоги;

22) право не бути притягнутим на службу до збройних сил до досягнення 15-річного віку¹.

В Україні Основним Законом держави гарантується рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, народження в шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей.

Основними напрямками у сфері забезпечення прав дітей відповідно до Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 р. є такі:

- створення сприятливих умов для життя та розвитку дитини;
- забезпечення рівних можливостей для всіх дітей;
- зміцнення інституту сім'ї та формування відповідального батьківства;
- захист дітей від насильства;
- створення системи правосуддя, дружнього до дитини;
- врахування найкращих інтересів та думки дитини під час прийняття рішень;
- забезпечення захисту прав та інтересів дитини в умовах воєнних дій чи збройного конфлікту;
- створення безпечного інформаційного простору для дітей².

Дотримання прав дитини є одним з пріоритетних напрямів роботи органів виконавчої влади, Уповноваженого з прав людини, органів місцевого самоврядування, громадських та інших недержавних організацій, міжнародних фондів. У структурі Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини створено відповідний структурний підрозділ з питань дотримання прав дитини. За роки існування інституту Уповноваженого з прав людини у 2013 році Україна вперше стала членом Європейської мережі омбудсменів з прав дітей (ENOC).³

Рішення Європейського суду з прав людини стосовно справ, які

¹ Конвенція про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

² Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 203-р «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року». URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249890555>.

³ Права дитини / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child>.

пов'язані із захистом прав дитини, базуються як на положеннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Загальної декларації прав людини, так і на положеннях Конвенції про права дитини. В ході огляду практики Європейського Суду з прав людини можна виокремити декілька груп справ, де заявники не отримали належного правового захисту у своїй державі.

Перша група справ пов'язана з визначенням місця проживання дитини та реалізацією права на спілкування з нею не тільки батьків, а й інших родичів («Хаас проти Німеччини» (Haase v. Germany) 2004 р.¹, «Аманалакьоай проти Румунії» (Amănalăchioai v. Romania) 2009 р.², «Хокканен проти Фінляндії» (Hokkanen v. Finland) 1994 р.³, «Олссон проти Швеції» (Olsson v. Sweden) 1988 р.⁴).

Так, наприклад, у справі «Аманалакьоай проти Румунії» заявник виховував дочку після смерті дружини, зберігаючи батьківські права. Після перебування дитини в гостях під час шкільних канікул, дідусь із бабусею (по лінії дружини) вирішили не віддавати онуку її батькові. Рішення національних судів щодо позбавлення дитини батьківського піклування, були мотивовані тим, що батько не зможе забезпечити дочці сприятливі матеріальні і психологічні умови, які забезпечать інші родичі. Хоча насправді чоловік мав нормальні житлові та матеріальні умови. Але Європейським судом було встановлено, що мало місце порушення права на приватне і сімейне життя (ст. 8 Конвенції), а також порушення сімейного зв'язку між батьком і дитиною через пасивну поведінку влади.

До другої групи можна віднести справи, стосовно яких прецедентні рішення Європейського Суду з прав людини визначають питання встановлення батьківства і захист інтересів позашлюбних дітей («Калачова проти Росії» (Kalacheva v. Russia) 2009 р.⁵, «Кутцнер проти Німеччини» (Kutzner v. Germany) 2002 р.⁶).

У справі «Калачова проти Росії» заявницею було оскаржено від-

¹ Case of Haase v. Germany, 11057/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 April 2004, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61704>.

² Case of Amănalăchioai v. Romania, 4023/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 May 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92680>.

³ Case of Hokkanen v. Finland, 19823/92 Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 September 1994, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57911>.

⁴ Case of Olsson v. Sweden, 10465/83 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 March 1988, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57548>.

⁵ Case of Kalacheva v. Russia, 3451/05 Council of Europe: European Court of Human Rights, 7 May 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92572>.

⁶ Case of Kutzner v. Germany 46544/99 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 February 2002, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60163>.

мову національного суду встановити батьківство своєї позашлюбної дитини за допомогою ДНК-аналізу. В цій справі Європейський суд зазначив, що на сьогоднішній день аналіз ДНК є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства конкретної дитини, а його доказова цінність істотно перевищує будь-які інші докази, представлені сторонами для підтвердження або спростування їх близьких відносин. Судом також було визнано, що державою не було приділено достатньої уваги інтересам дитини і мало місце порушення ст. 8 Конвенції.

У третій групі справ прецедентні рішення Європейського Суду з прав людини стосуються питання надання притулку дітям та їхнім батькам («Мусхаджієва та інші проти Бельгії» (Muskhadzhiyeva and Others v. Belgium) 2010 р.¹, «Мубіланзіла Майєка і Табітха Канікі Мітунга проти Бельгії» (Mubilanzila Mayeka and Tabitha Kaniki Mitunga v. Belgium) 2006 р.²).

Так, наприклад, у справі «Мубіланзіла Майєка і Табітха Канікі Мітунга проти Бельгії» оскаржувалось затримання п'ятирічної дівчинки, що не супроводжувалась дорослими, в транзитному центрі аеропорту, призначеному для дорослих іноземців, і умови, в яких вона була вислана в свою рідну країну. Судом було визнано порушення ст. 3 «Заборона катування» та ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

*Четверта група справ пов'язана з питаннями біоетики. Європейським Судом з прав людини прийняті рішення, які стосуються аспектів пренатальної діагностики, де суд розглянув питання захисту прав як дитини, так і батьків («А.К. проти Латвії» (A.K. v. Latvia) 2014 р.³ «Драон проти Франції» (Draon v. France) 2006 р.⁴).*⁵

Так, за матеріалами справи «Драон проти Франції» заявниці, якій на момент описуваних подій було сорок років, і у якої вже було двоє дітей, під час її вагітності лікарем не було призначено аналізу на алфа-фетопротеїн, який є обов'язковим при передродовому обстеженні. В по-

¹ Affaire Muskhadzhiyeva et autres c. Belgique 41442/07 Council of Europe: European Court of Human Rights, 19 janvier 2010, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96774>.

² Case of Mubilanzila Mayeka and Tabitha Kaniki Mitunga v. Belgium 13178/03 Council of Europe: European Court of Human Rights, 12 October 2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77447>.

³ Case of A.K. v. Latvia 33011/08 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 June 2014, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75905>. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145005>

⁴ Case of Draon v. France 1513/03 Council of Europe: European Court of Human Rights, 21 June 2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75905>.

⁵ Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із захистом прав і свобод дитини / Судова влада України. URL: <http://bpm.ko.court.gov.ua/sud1005/news/28806>.

дальшому жінка народила дівчинку з синдромом Дауна. Відповідно до законодавства країни, аналіз АФП повинен проводитися у всіх жінок після тридцяти п'яти років. При розгляді цивільної справи заявниці було відмовлено в будь-якій компенсації. Суд в цій справі встановив порушення ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя».

Отже, прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно справ, які пов'язані із захистом прав дитини, можна класифікувати на 4 групи в залежності від виду порушених прав, які підлягали оскарженню. Розглянуті справи стосувались різних питань, але в переважній більшості цих справ Європейським судом з прав людини було визнано порушення ст. 8 Конвенції «Право на повагу до приватного і сімейного життя». Отже, можна відзначити, що найбільша кількість порушень дитячих прав пов'язана саме з порушенням права на повагу до приватного та сімейного життя.

4.3. Особливості забезпечення прав осіб з інвалідністю

Як свідчать міжнародні і національні показники, у світі існує значна кількість людей, які внаслідок певних фізичних або психічних розладів здоров'я не мають можливості здійснювати звичайні функції життєдіяльності нарівні з іншими членами суспільства. Так, за даними Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я та Пенсійного фонду, в Україні станом на 1 січня 2016 р. кількість людей з інвалідністю становить 2 614 061 особа. Тож для України питання забезпечення прав інвалідів є надзвичайно актуальним¹.

Питання забезпечення та дотримання прав осіб з інвалідністю завжди були одним з пріоритетних напрямів діяльності міжнародних співтовариств. Так, у 1950-х рр. Генеральною Асамблеєю ООН та Економічною і Соціальною Радою (ЕКОСОП) було прийнято декілька резолюцій щодо профілактики інвалідності та системи реабілітації.

20 грудня 1971 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Декларацію про права розумово відсталих осіб для забезпечення заходів захисту на національному і міжнародному рівні прав, закріплених в Декларації.

9 грудня 1975 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Декларацію про права інвалідів. У ній проголошувалося, що права осіб з інвалідністю, закріплені в Декларації, повинні бути визнані за всіма інвалі-

¹ Забезпечення прав інвалідів в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: монографія / О.В. Паровишник. Харків, 2016. С. 5.

дами без будь-яких обмежень та дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, віросповідання, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, матеріального становища, народження або будь-якого іншого фактора, незалежно від того, чи відноситься це до самого інваліда чи його родини.

17 грудня 1991 р. Генеральною Асамблеєю ООН прийнято Принципи захисту осіб з психічними розладами та покращення психіатричної допомоги, які стосувались стандартів, процедурних гарантій та забезпечення захисту від зловживань найважливішими правами людини.

20 грудня 1993 р. Генеральною Асамблеєю ООН схвалено Стандарти правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів, які були розроблені на основі досвіду, здобутого у ході проведення Десятиріччя інвалідів Організації Об'єднаних Націй (1983-1992 рр.).

13 грудня 2006 р. Генеральною Асамблеєю ООН схвалено Конвенцію ООН про права людей з інвалідністю та Факультативний протокол до неї. 24 вересня 2008 р. Україною було підписано Конвенцію ООН про права інвалідів та Факультативний протокол до неї, а 16 грудня 2009 р. Конвенція ООН про права інвалідів була ратифікована Верховною Радою України і набрала чинності 6 березня 2010 р.¹.

Відповідно до ст. 1 мета Конвенції полягає в заохоченні, захисті й забезпеченні повного і рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання притаманного їм достоїнства.

У Конвенції про права осіб з інвалідністю поняття «інвалідність» визначається як таке, що еволюціонує, і що **інвалідність є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми, які мають порушення здоров'я, і відносницькими та середовищними бар'єрами, яка заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими.**

До осіб з інвалідністю належать особи зі стійкими фізичними, психічними, інтелектуальними або сенсорними порушеннями, які при взаємодії з різними бар'єрами можуть заважати їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими. Конвенція підтверджує, що інваліди користуються такими ж правами людини, як всі члени суспільства. *Конкретними правами осіб з інвалідністю, визнаними в Конвенції, є:*

- рівність перед законом без дискримінації;
- право на життя, свободу і безпеку особи;
- рівноправ'я перед законом і правових можливостей;

¹ Інвалідність та суспільство: навч. посібник / за заг. ред. Л. Байди, О. Краснокувої-Еннс. К., 2011. С. 33-34.

- свобода від тортур;
- свобода від експлуатації, насильства і наруги;
- право на фізичну і психічну недоторканість;
- право на свободу пересування і громадянство;
- право на життя в громаді;
- право на свободу висловлювання думок і переконань;
- повага до приватного життя;
- повага дому і сім'ї;
- право на освіту;
- право на охорону здоров'я;
- право на працю;
- право на достатній життєвий рівень;
- право на участь в політичному і суспільному житті;
- право на участь в культурному житті¹.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» особою з інвалідністю є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист².

Одними з основних причин інвалідності є загальні захворювання, вроджені вади, травми та їх наслідки, професійні захворювання, поранення, каліцтва та ін.

В Україні інвалідність повнолітніх осіб встановлюється медико-соціальними експертними комісіями, а дітей – лікарсько-консультативними комісіями лікувально-профілактичних закладів (далі – ЛКК). Залежно від ступеня стійкого розладу функцій організму особі, визнаній інвалідом, встановлюється перша, друга чи третя група інвалідності. Особам у віці до 18 років ЛКК лікувально-профілактичних закладів встановлюється категорія «дитина-інвалід», а особам у віці до 18 років з виключно високою мірою втрати здоров'я та з надзвичайною залежністю від постійного стороннього догляду, допомоги або диспансерного нагляду інших осіб і які фактично не здатні до самообслуговування – категорія «дитина-інвалід» підгрупи А³.

Формування та реалізація державної політики щодо осіб з інвалі-

¹ Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) ООН; Конвенція від 13.12.2006. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

² Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні. Закон від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.

³ Про становище осіб з інвалідністю в Україні. Національна доповідь. Київ, 2013. URL: rodyna.at.ua/files/st.doc.

дністю здійснюється на основі норм Конституції України, Конвенції про права осіб з інвалідністю, законів України «Про основи соціальної захищеності інвалідів України», «Про реабілітацію інвалідів в Україні» та «Про соціальні послуги», Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2012 р. № 706 та інших нормативно-правових актів, загальна кількість яких становить понад дві тисячі.

Згідно з Національною доповіддю «Про становище осіб з інвалідністю в Україні» сьогодні в Україні пріоритетними напрямками діяльності у цій сфері на поточний та наступні роки є:

- підвищення рівня поінформованості населення про особливі потреби інвалідів, формування поваги до їх прав, особистості та гідності, популяризації положень Конвенції;

- приведення національного законодавства у відповідність до Конвенції та інших міжнародних нормативних актів;

- забезпечення доступу інвалідів до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу, транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням їх індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, туризму, фізичної культури і спорту;

- посилення відповідальності за порушення прав інвалідів і задоволення неповною мірою їх потреб, бездіяльність у ліквідації перепон і бар'єрів, що перешкоджають таким особам реалізувати свої права;

- надання можливостей брати участь у процесі прийняття рішень, які матимуть наслідки для інвалідів та для суспільства (наприклад, участь у політичному житті тощо);

- забезпечення розвитку міжнародного співробітництва у сфері реалізації прав і задоволення потреб інвалідів.

Як слушно зауважують Л. Байда та О. Красюкова, права людини, яка має інвалідність, не варто ототожнювати лише з її елементарними потребами, пов'язаними зі станом здоров'я. Держава не може гарантувати забезпечення всіх важливих потреб. Такі соціальні цінності будь-якої людини, як дружба, кохання, взаєморозуміння, підтримка близьких ніколи не стануть предметом регулювання з боку держави. Дотримання прав людини доволі часто полягає у забороні втручання в певну сферу її життя. Наприклад, свобода приватного і сімейного життя передусім полягає у тому, що держава повинна уникнути втручання, забезпечивши таким чином автономію приватності сім'ї. Втручання у приватність є допустимим лише тоді, коли виникає загроза для життя і здоров'я чле-

нів родини.¹

Відповідно до ст. 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, інвалідність і стан здоров'я не визначені як ознаки дискримінації. Однак практика Європейського суду з прав людини та Комітету ООН з прав людини свідчить про те, що їх розглядають як «інші ознаки» в контексті ст. 14 Конвенції. Згідно з Конвенцією, «дискримінація за ознакою інвалідності» означає будь-яке розрізнення, виключення чи обмеження з причин інвалідності, метою або результатом чого стає применшення або заперечення визнання, реалізації або здійснення нарівні з іншими всіх прав людини й основоположних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, цивільній чи будь-якій іншій сфері. Вона також включає всі форми дискримінації².

Огляд практики Європейського суду з прав людини свідчить про розгляд категорій справ за ознакою інвалідності заявника (ступінь втрати працездатності не перевищує 40%): «Глор проти Швейцарії» (Glor v. Switzerland) 2009 р.³; за ознакою стану здоров'я (наявність ВІЛ-інфекції): «Кіютін проти Росії» (Kiyutin v. Russia) 2011 р.⁴, «І.В. проти Греції» (I.B. v. Greece) 2013 р.⁵; за ознакою стану здоров'я (генетична хвороба): «G.N. та інші проти Італії» (G.N. and Others v. Italy) 2009 р.⁶; за ознакою стану здоров'я (порушення психічного здоров'я): «Штукатуров проти Росії» (Shtukaturov v Russia) 2008 р.⁷

Так, наприклад, у справі «Глор проти Швейцарії» заявник був визнаний непридатним для військової служби через захворювання на діабет, а також, проходити службу в системі цивільної оборони. Пізніше держава висунула вимогу щодо сплати податку в зв'язку із звільненням від військової служби. Заявник оскаржив вимогу, стверджуючи, що піддавався дискримінації. Він стверджував, що завжди висловлював готов-

¹ Навчальний посібник «Інвалідність та суспільство» / за заг. ред. Л. Байди, О. Красюкової Еннс. К., 2011. С. 53.

² Заєць С., Мартиновський Р. (упоряд.) Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації. Київ, 2015. С. 22.

³ Case of Glor v. Switzerland 13444/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 30 April 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92525>.

⁴ Case of Kiyutin v Russia 2700/10 Council of Europe: European Court of Human Rights, 10 March 2011, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-103904>.

⁵ Case of I.B. v. Greece 552/10 Council of Europe: European Court of Human Rights, 3 October 2013, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-127055>.

⁶ Case of G. N. And Others v. Italy 43134/05 Council of Europe: European Court of Human Rights, 1 December 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-95926>.

⁷ Case of Shtukaturov v Russia 44009/05 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 March 2008, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85611>

ність проходити військову службу. Національне законодавство зобов'язує громадян Швейцарії чоловічої статі, які не страждають «тяжкою» інвалідністю, сплачувати податок на звільнення від військової служби. Державою було вказано, що відповідно до недавньої практики Федерального суду під «тяжкою» розумілася фізична або психічна інвалідність, по меншій мірі, на 40%. У своєму рішенні компетентні власті вказали, на основі медичного обстеження і експертного висновку, що заявник не міг бути звільнений від сплати податку, тому що ступінь його інвалідності була нижче 40%. Федеральна податкова апеляційна комісія залишила рішення без зміни. Федеральний суд також відхилив адміністративну скаргу заявника. Європейським судом з прав людини було визнано порушення прав заявника, оскільки не був врахований стан обмежених можливостей, тому, що особа не може проходити службу (ні військову, ні альтернативну) і не може вирішувати питання щодо регулювання сплати податків. Також, була врахована та обставина, що Швейцарія є єдиною країною, в якій особи з обмеженими можливостями повинні сплачувати податок на звільнення від військової служби. Врахувавши всі обставини справи, Судом було визнано порушення ст. 8 («Право на повагу до приватного і сімейного життя») та ст. 14 («Заборона дискримінації») Конвенції. У справі «Кіютін проти Росії» Судом також було визнано порушення ст. 8 та ст. 14 Конвенції.

Так, справа «Штукатуров проти Росії» пов'язана з проблемами опікунства і утримання в психіатричних лікарнях. В цій справі заявник не міг оскаржити рішення стосовно визнання його недієздатним. З урахуванням всіх обставин справи, Суд вказав на порушення ст. 5 («Право на свободу та особисту недоторканність»), ст. 6 («Право на справедливий суд») та ст. 8 («Право на повагу до приватного і сімейного життя»).

У рішенні по справі «I.V. проти Греції» Європейський суд з прав людини визнав порушення ст. 8 Конвенції, взятої у поєднанні зі ст. 14, тобто дискримінацією в користуванні правом на повагу до приватного життя, визнання національним судом касаційної інстанції законним звільнення ВІЛ-інфікованого на підставі вимог інших співробітників компанії.

Справа «G.N. та інші проти Італії» стосувалась різниці за ознакою патології при компенсаційному врегулюванні між особами, зараженими ВІЛ-інфекцією при переливанні крові. З урахуванням всіх обставин справи Судом було визнано порушення ст. 2 («Право на життя») в поєднанні зі ст. 14 («Заборона дискримінації») Конвенції.

Отже, розглянуті прецедентні рішення Європейського суду з прав людини, які пов'язані із порушенням прав за ознакою інвалідності заяв-

ника (за ознакою стану здоров'я), стосувались ступеня втрати працездатності, наявності ВІЛ-інфекції, порушення психічного здоров'я та генетичної хвороби. Вищезазначені справи стосувались різних питань, але в переважній більшості цих справ Європейським судом з прав людини було визнано порушення ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» і ст. 14 «Заборона дискримінації» Конвенції. Отже, можна стверджувати, що найбільша кількість порушень прав людини за ознакою стану здоров'я пов'язана саме з порушенням права на повагу до приватного та сімейного життя і заборони дискримінації.

4.4. Етнічний профайлінг та діяльність поліції. Заходи протидії етнічному профайлінгу

Досліджуючи аспекти профілактики та запобігання проявам етнопрофайлінгу, О. Катуніна, зазначає, що **профайлінг** в міжнародній юридичній практиці розуміється як практика поліції, згідно з якою певний набір характеристик (профілів) використовується для пошуку і затримання особи, яка вчинила злочин (**кримінальний профайлінг**), або для виявлення осіб, які, можливо, мають відношення до злочинної діяльності (**поведінковий профайлінг**). Кримінальний та поведінковий профайлінг є допустимими та законними засобами, які дозволяють максимально ефективно розподіляти обмежені ресурси правоохоронних органів. Етнічний профайлінг визначається як прояв ксенофобії та расової дискримінації¹.

Згідно з енциклопедичним довідником В.Б. Євтуха, під **етнічним профайлінгом** науковці, базуючись на практиці міжнародних організацій, діяльність яких стосується етнічної та расової проблематики, пропонують розуміти:

1) будь-яку акцію, ініційовану поліцією, яка ґрунтується передусім на ознаках раси, етнічності, чи то національного походження, а не на поведінці особи, чи інформації, котрі дозволяють поліції ідентифікувати особу як таку, що втягнута у кримінальну діяльність;

2) расово ненависницькі дії, які мають місце тоді, коли правосуддя під тиском обставин за расою чи етнічністю неадекватно визначає, з ким і яким чином слід поводитися у надзвичайних ситуаціях;

3) використання расового чинника як пріоритетного у рішенні про

¹ Катуніна О.В. Профілактика та запобігання проявам етнопрофайлінгу як чинники формування громадянського суспільства в умовах мультикультурної України // Культура народів Причорномор'я. 2011. № 213. С. 129.

те, зупиняти чи не зупиняти, затримувати чи не затримувати особу¹.

Власне, у вузькому розумінні термін «етнічний профайлінг» має місце тоді, коли поліцейський зупиняє, ставить питання, заарештовує особу на підставі її раси чи етнічності; у широкому розумінні явище «етнічного профайлінгу» виникає тоді, коли поліція поряд з іншими фактами постійно й обов'язково використовує чинник етнічності чи раси як чинник, який спонукає до злочину, й на цій основі приймає рішення².

В європейських державах практика застосування етнічного профайлінгу вважається дискримінацією з боку правоохоронних органів. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості (ЄКРН) рекомендує урядам держав-членів:

I. Щодо використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність (racial profiling):

1) чітко визначити і заборонити законодавчим шляхом використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність.

Відповідно до мети цієї Рекомендації використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність (racial profiling), означає «використання правоохоронними органами, без об'єктивних і розумних обґрунтувань, таких ознак, як раса, колір шкіри, мова, релігія, громадянство або національне чи етнічне походження при контролі, стеженні або проведенні розслідувань»;

2) проводити дослідження в галузі використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність, і здійснювати контроль за діяльністю правоохоронних органів для виявлення подібного роду практики, включаючи збір даних, класифікованих за такими ознаками, як національне або етнічне походження, мова, релігія і громадянство, у відповідній діяльності правоохоронних органів;

3) запровадити розумні норми щодо підозр, на підставі яких повноваження, пов'язані з контролем, спостереженням або проведенням розслідувань, можуть здійснюватися тільки на основі таких підозр, які визначаються об'єктивними критеріями;

4) забезпечити підготовку працівників правоохоронних органів з питань використання оперативних орієнтувань, що вказують на расову приналежність.

II. Щодо всіх форм расової дискримінації і неправомірних дій працівників правоохоронних органів на ґрунті расизму:

5) забезпечити, щоб законодавство, яке забороняє пряму і непрямую

¹ Етнічність: енциклопедичний довідник / В.Б. Євтух; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. К., 2012. С. 30.

² Там само.

расову дискримінацію, поширювалося на діяльність правоохоронних органів;

б) здійснювати підготовку працівників правоохоронних органів з питань прав людини, включаючи право на свободу від расизму і расової дискримінації, а також щодо чинних юридичних норм проти расизму і расової дискримінації;

7) вживати заходів з тим, щоб працівники поліції усвідомлювали, що акти расової дискримінації і неправомірні дії працівників правоохоронних органів на ґрунті расизму не будуть терпимі;

8) надавати підтримку і створювати механізми консультацій для жертв расової дискримінації або неправомірних дій працівників правоохоронних органів на ґрунті расизму;

9) забезпечувати ефективне розслідування заяв про расову дискримінацію або неправомірних дій поліції на ґрунті расизму, а також забезпечувати належним чином відповідне покарання осіб, які вчинили такі діяння;

10) створити орган, незалежний від поліції і прокуратури, якому було б доручено розслідувати заяви про расову дискримінацію і неправомірні дії поліції на ґрунті расизму¹.

Практика Європейського суду з прав людини свідчить про розгляд справ, в яких підтверджується, що застосування етнічного профайлінгу порушує права і свободи людини, гарантовані Конвенцією.

У справі «Тімішев проти Росії» (Timishev v. Russia) 2005 р.² було розглянуто питання щодо затримання осіб на підставі національної приналежності та порушення права на свободу переміщення. Ознаки раси, етнічності, національного походження не можуть служити факторами для підозри у скоєнні правопорушення («Мюррей проти Сполученого Королівства» (Murray v. UK) 1997 р.³, «Чюлла проти Італії (Ciulla v. Italy) 1989 р.⁴), а також ситуації, що характеризуються специфічним, особливим ставленням до особи без вмотивованих та передбачених за-

¹ Европейская комиссия по борьбе с расизмом и нетерпимостью: сб. общеполитических рекомендаций ЕКПР. Общеполитическая рекомендация № 11: О борьбе с расизмом и расовой дискриминацией в работе правоохранительных органов (принята 29 июня 2007 года). Страсбург, март 2014 г. URL : https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/compilations_en/ecri14-17%20-%20compilation%20recommandation%201-14%20russe.pdf.

² Case of Timishev v. Russia 55762/00 and 55974/00 Council of Europe: European Court of Human Rights, 13 December 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71627>.

³ Case of Murray v. UK 22384/93 Council of Europe: European Court of Human Rights, 2 December 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-45992>.

⁴ Case of Ciulla v. Italy 11152/84 Council of Europe: European Court of Human Rights, 22 February 1989, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57460>.

коном підстав («Шассанью та інші проти Франції» (Chassagnou and Others v. France) 1999 р.¹, «Тлімменос проти Греції» (Thlimmenos v. Greece) 2000 р.², «Начова та інші проти Болгарії» (Nachova and Others v. Bulgaria) 2005 р.³).⁴

Так, наприклад, у справі Nachova and Others v. Bulgaria Європейським Судом з прав людини було встановлено порушення ст. 14 (заборона дискримінації) у поєднанні зі ст. 2 Конвенції (право на життя). За матеріалами справи, двоє чоловіків циганського походження (К. Ангелов та К. Петков) проходили військову службу. Вони самовільно покинули гауптвахту, де відбували дисциплінарне покарання. При їх затриманні майор поліції Г. застосував зброю. Від отриманих вогнепальних поранень обидва військовослужбовці померли по дорозі в лікарню. Очевидець затримання стверджував, що працівники поліції вели стрілянину, і в певний момент офіцер поліції націлив на них зброю і закричав: «Ви, чортови цигани!». Європейський Суд з прав людини прийняв рішення, що по-перше, Болгарією не було наведено аргументованих доказів відсутності дискримінаційного аспекту зі сторони правоохоронних органів; по-друге, було неналежне проведення слідства, стосовно дослідження расових мотивів, що зумовило рішення Суду про порушення матеріальних та процесуальних аспектів статті 14⁵.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 5 «Право на свободу та особисту недоторканність», ст. 6 «Право на справедливий суд», ст. 14 «Заборона дискримінації») зобов'язує держави-учасниці гарантувати права і свободи кожній людині без дискримінації за будь-якою ознакою та утриматись від практики етнічного профайлінгу. Відповідно до ст. 1 Протоколу № 12 Конвенції, ніхто не може бути дискримінований будь-яким органом державної влади за будь-якою ознакою (наприклад, за ознакою статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національної меншини, майнового стану, народження та ін.).

¹ Case of Chassagnou and Others v. France 25088/94, 28331/95 and 28443/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 29 April 1999, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288>.

² Case of Thlimmenos v. Greece 34369/97 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 April 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>.

³ Case of Nachova and Others v. Bulgaria 43577/98 and 43579/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 July 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630>.

⁴ Манукян В. Антропологи в погонах. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1203941725>.

⁵ Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості. Навчально-практичний посібник / колектив авторів. Київ, 2012 – 167 с.

4.5. Забезпечення гендерної рівності у правоохоронній діяльності

Гендерна рівність є одним з ключових факторів забезпечення конституційних прав та свобод людини. Утвердження гендерної рівності є одним з пріоритетних напрямків діяльності органів державної влади. Особлива роль в цій діяльності належить правоохоронним органам.

Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Закони та підзаконні нормативні акти, прийняті на основі Конституції України, спрямовані на забезпечення гендерної рівності, включають Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», Кодекс законів про працю України, Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України та Кримінальний кодекс України, закони України про освіту, пенсійне забезпечення, державну допомогу сім'ям з дітьми, охорону праці, Основи законодавства України про охорону здоров'я та ін. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» став основоположним нормативно-правовим актом, що спрямований на досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства та ліквідації дискримінації за ознакою статі. Відповідно до ст. 1 Закону:

– **рівні права жінок і чоловіків** – це відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі;

– **рівні можливості жінок і чоловіків** – це рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків;

– **дискримінація за ознакою статі** – дії чи бездіяльність, що виражають будь-яке розрізнення, виняток або привілеї за ознакою статі, якщо вони спрямовані на обмеження або унеможливають визнання, користування чи здійснення на рівних підставах прав і свобод людини для жінок і чоловіків;

– **гендерна рівність** – рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства¹.

¹ Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

Гендерна політика – це комплексна цілеспрямована діяльність держави, міжнародних та недержавних організацій щодо інтегрування гендерного підходу для ліквідації усіх форм дискримінації за ознакою статі в суспільстві. Таким чином, вона є не просто окремим напрямком державної політики, а інтегруючим компонентом усіх складових напрямів політики держави, який враховує її вплив на представників різної статі¹.

Структурними елементами державної гендерної політики є:

- політика щодо жінок, яка полягає в забезпеченні їх рівноправного соціального статусу з чоловіками шляхом гарантування можливостей для їх рівноправного розвитку як соціально-демографічної групи;
- політика щодо чоловіків, яка полягає у формуванні в них гендерної свідомості, культури гендерної поведінки, орієнтації на паритетність відносин з жінкою; державно-правове регулювання гендерних відносин;
- сприяння розвитку гендерної демократії та гендерної культури в суспільстві².

Гендерна демократія – система волевиявлення обох статей (жінок і чоловіків) у громадянському суспільстві як рівних у правах і можливостях, що законодавчо закріплено й реально забезпечено політико-правовими принципами та діями, розбудовою суспільних і державних структур. Гендерна демократія утверджує рівну суспільну цінність жінок і чоловіків (принцип гендерного паритету), що включає рівні права, обов'язки та відповідальність представників обох статей і перед суспільством, і однієї перед іншою.³

Гендерна культура – це система уявлень, цінностей, знань, норм, інтересів і потреб, які формують соціокультурні аспекти статі, встановлюють статуси жінок і чоловіків, визначають їхні ролі, взаємовідносини й моделі поведінки у різних сферах життя та впливають на форми й результати творчої діяльності статей, визначаючи їхнє місце у загальній картині світу⁴.

Згідно з Концепцією Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року

¹ Організаційно-правові та науково-теоретичні засади концепції участі Міністерства внутрішніх справ України в процесі формування та реалізації державної гендерної політики. URL: http://www.npu.gov.ua/uk/publish/printable_article/113322.

² Основи гендерної політики: навчально-метод. посібник / Т.І. Євтухова, Ю.В. Легенько, О.В. Родіонов, О.В. Родіонов, О.М. Руденко. К., 2013. С. 30.

³ Словник гендерних термінів, присвячений основній термінології в галузі гендеру і фемінізму. URL: <http://a-z-gender.net/ua/genderna-demokratiya.html>.

⁴ Гендерна абетка для українських медіа: посібник / Котова-Олійник С., Стельмах Б., Ярош О. Луцьк, 2013. С. 39.

основні питання, що стосуються недостатнього рівня впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усі сфери життєдіяльності суспільства, передбачається розв'язати із застосуванням комплексного підходу шляхом:

– удосконалення нормативно-правової бази з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в усіх сферах життєдіяльності суспільства;

– урахування гендерного компонента у програмах економічного і соціального розвитку із дослідженням актуальних потреб галузей і регіонів;

– удосконалення механізму проведення гендерно-правової експертизи;

– розширення переліку статистичних показників за ознакою статі з розбивкою за іншими основними ознаками (вік, місце проживання, інвалідність, соціально-економічний статус тощо);

– зменшення гендерного дисбалансу у сфері державної служби та управління людськими ресурсами;

– розроблення та внесення до програм курсів підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

– удосконалення механізму реалізації права на захист від дискримінації за ознакою статі та дискримінації більш як за однією ознакою, однією з яких є ознака статі, розгляд випадків такої дискримінації та вжиття відповідних заходів за результатами їх розгляду;

– виконання договірних та інших міжнародних зобов'язань, які взяла на себе Україна, зокрема тих, що стосуються забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, урахування відповідних рекомендацій міжнародних організацій, членом яких є Україна;

– залучення до виконання Програми міжнародних організацій та громадських об'єднань, діяльність яких спрямовується на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у суспільстві¹.

В ході огляду практики Європейського суду з прав людини можна виокремити декілька груп справ, пов'язаних з гендерною дискримінацією.

Так, перша група справ пов'язана з вирішенням питань, пов'язаних з порушенням трудового законодавства («Емель Бойраз проти Туреччини (Emel Boyraz v. Turkey) 2014 р., «Зарб Адамі проти Мальти» (Zarb Adami v. Malta) 2006 р. та ін.). У справі Emel Boyraz v. Turkey

¹ Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: Розпорядження КМУ від 5 квітня 2017 р. № 229-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-%D1%80>.

було оскаржено звільнення жінки з посади офіцера безпеки у зв'язку з її статтю. Тобто, заявниця не могла продовжувати контрактну службу на своїй посаді, оскільки не відповідала вимогам, які передбачені для служби в армії. Європейським судом було встановлене порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) у поєднанні зі ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) та ст. 6 (право на справедливий суд)¹. Зміст справи *Zarb Adami v. Malta* полягав у тому, що заявник працював присяжним, але не з'явившись на чергове судове засідання, на нього було накладено штраф, який міг бути замінений позбавленням волі (тут варто відзначити, що саме виконання функцій присяжного є громадянським обов'язком у відповідності до національного законодавства Мальти). Відмова платити штраф обґрунтовувалась тим, що жінки були звільнені від такого обов'язку, а також його заяви щодо звільнення постійно відхилялись. В цій справі Європейський суд дійшов висновку, що мало місце порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) в поєднанні з п. 3 ст. 4 Конвенції (заборона рабства і примусової праці)^{2, 3}.

Друга група справ стосується питань, пов'язаних зі сферою сімейного права («Унал Текелі проти Туреччини» (*Unal Tekeli v. Turkey*) 2004 р., «Вагнер и J.M.W.L. проти Люксембургу» (*Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg*) 2007 р. та ін.). У справі *Unal Tekeli v. Turkey* заявницею було оскаржене положення турецького законодавства, згідно з яким жінка не мала права зберегти своє дівоче прізвище після одруження. Відповідно до національного законодавства Туреччини, незалежно від рішення подружжя, дружина зобов'язана взяти прізвище чоловіка або взяти подвійне. Суд констатував у цій справі дискримінацію за ознакою статі, а саме, порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) у поєднанні зі ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), тому що вищезазначеним законом не передбачене зобов'язання змінювати прізвище чоловікам⁴. У справі *Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg* заявницею, громадянкою Люксембургу, було всиновлено дівчинку відповідно до національного законодавства Перу. Однак, суд Люксембурга відмовився визнати це рішення, аргументуючи це тим, що заявниця була незаміжньою жінкою, хоча незадовго до цього аналогічні рішення ви-

¹ Case of *Emel Boyrazv. Turkey* 61960/08 Council of Europe: European Court of Human Rights, 2 December 2014, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148271>.

² Case of *Zarb Adami v. Malta* 17209/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 20 June 2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75934>.

³ Судове рішення справ у спорах, пов'язаних із гендерною дискримінацією: збірка кращих практик / упор.: Олена Уварова, Марія Ясеновська. Х., 2016. С. 3-7.

⁴ Case of *Unal Tekeli v. Turkey* 29865/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 16 November 2004, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67482>.

знавались на законодавчому рівні. Після розгляду справи Європейським судом було встановлене порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) у поєднанні зі ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) через невизнання національним судом сімейних зв'язків, встановлених судовим органом іншої держави, а також тих труднощів, які зазнали жінка (через свій незаміжній стан) і дитина (через відсутність громадянства)¹.

Третя група справ стосується порушень у сфері соціального забезпечення («Шулер-Цграгген проти Швейцарії» (Schuler-Zgraggen v. Switzerland) 1995 р., «Грант проти Сполученого Королівства» (Grant v. The United Kingdom) 2006 р. та ін.). Справа Schuler-Zgraggen v. Switzerland стосувалась порушення права жінки щодо пенсійних виплат за ознакою інвалідності стосовно зміни її стану здоров'я та сімейних обставин². У справі Grant v. The United Kingdom заявниці, яка зробила операцію зі зміни статі з чоловічої на жіночу, було відмовлено у виплаті пенсії за віком, яку отримували жінки у Швейцарії³. У першому випадку Європейським судом було встановлене порушення ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) у поєднанні з п. 1 ст. 6 (право на справедливий судовий розгляд в розумний термін), а другому випадку було визнане порушення ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя).

Звичайно, можна виокремити ще не одну групу справ, як, наприклад, справи щодо домашнього та гендерно зумовленого насильства («Румор проти Італії» (Rumor v. Italy) 2014 р.⁴, «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey) 2009 р.⁵)⁶, надання медичної допомоги та ін.

Отже, розглянуті прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосувались гендерної дискримінації у сфері соціального забезпечення, трудового законодавства, сімейного права. Вищезазначені справи стосувались різних питань, але в переважній більшості цих справ Європейським судом з прав людини було визнано порушення ст. 14 (заборона дискримінації) Конвенції, а також ст. 8 (право на повагу до при-

¹ Case of Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg 76240/01 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 June 2007, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81328>.

² Case of Schuler-Zgraggen v. Switzerland 14518/89 Council of Europe: European Court of Human Rights, 31 January 1995, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57922>.

³ Case of Grant v. The United Kingdom 32570/03 Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 May 2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75454>.

⁴ Case of Rumor v. Italy 72964/10 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 May 2014, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144137>.

⁵ Case of Opuz v. Turkey 33401/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 9 June 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945>.

⁶ Судове рішення справ у спорах, пов'язаних із гендерною дискримінацією: збірка кращих практик / упор.: Олена Уварова, Марія Ясеновська. Х., 2016. С. 3-7.

ватного і сімейного життя). Отже, можна стверджувати, що найбільша кількість порушень прав людини за ознакою гендерного насильства пов'язана саме з заборонаю дискримінації та порушенням права на повагу до приватного та сімейного життя.

Контрольні запитання

1. Розкрийте зміст понять «толерантність», «дискримінація», «ксенофобія», «расизм», «мультикультуралізм».
2. Назвіть основні права дитини.
3. Назвіть основні нормативно-правові акти, спрямовані на забезпечення реалізації та захисту прав дитини.
4. Розкрийте зміст понять «інвалід», «інвалідність».
5. Назвіть основні права осіб з інвалідністю.
6. Розкрийте зміст поняття «етнічний профайлінг».
7. Назвіть основні заходи протидії етнічному профайлінгу.
8. Розкрийте зміст понять «гендерна рівність», «дискримінація за ознакою статі», «гендерна політика».

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання № 1

Подружжя гр. А і гр. Н., які є сліпими з дитинства, мають семеро дітей. У лютому 1998 р. чотирьох дітей передали під опіку держави у зв'язку з неспроможністю батьків забезпечити їм належний догляд і виховання. У 1999 р. найстаршого сина також передали до інтернату. Одну дитину було усиновлено, інших батьки забирали додому на вихідні та канікули. У період з 1998 по 2004 рр. представники служби у справах неповнолітніх та органу опіки відвідували квартиру гр. А і гр. Н. та складали акти щодо придатності матеріально-побутових умов для виховання дітей, які залишались на їхньому піклуванні. Відповідно до цих актів умови були вкрай незадовільними. Подружжя неодноразово зверталось до міського управління соціальної допомоги стосовно гуманітарної та ін. допомоги. Інформація щодо реагування на ці звернення відсутня. Подружжя скаржилось, що рішення про встановлення опіки над дітьми приймалися на тій підставі, що вони є інвалідами, і стверджували, що держава не виконала свого обов'язку із забезпечення належних умов задля збереження їхньої сім'ї.

Питання. Чи є на вашу думку в діях служби у справах неповнолітніх та органу опіки порушення ст. 8. (право на повагу до свого приватного і сімейного життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

Завдання № 2

Заявник був членом релігійної секти «Свідки Ієгови», яка сповідує пацифізм, і відмовився носити військову форму та пройти військову службу через свої релігійні переконання. 9 грудня 1983 року постійна палата військового суду визнала його винним у непокорі – за ухилення від призову до військової служби з релігійних мотивів. У лютому 1989 року виконавча рада бухгалтерсько-ревізійної палати Греції відмовила у призначенні його бухгалтером-експертом через його кримінальну справу в минулому, навіть незважаючи на те, що він склав відповідний кваліфікаційний іспит. Пан Тлімменос подав апеляцію проти цього рішення, але його апеляцію було остаточно відхилено 28 червня 1996 року. Скарга заявника полягала у тому, що при вирішенні питання про призначення його на посаду бухгалтера-експерта до нього поставилися як до особи, яка має судимість за кримінальний злочин, незважаючи на те, що він вчинив це правопорушення через свої релігійні переконання. Заявник, серед іншого, скаржився на порушення його права на віросповідання та права на захист від дискримінації в цьому відношенні, тобто прав, гарантованих статтями 9 та 14 Конвенції.

Питання. Чи є на вашу думку в діях судових органів та органів виконавчої влади порушення ст 9 (право на свободу віросповідання) і ст. 14 (заборона дискримінації) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

Завдання № 3

У 2000 році жінку ромського походження було стерилізовано в державній лікарні під час народження нею другої дитини шляхом кесаревого розтину. Заява про стерилізацію з підписом заявниці додавалося до медичних документів, пов'язаних з пологами. Однак заявниця стверджувала, що не розуміла слова "стерилізація" і підписала заяву в процесі родової діяльності. На думку заявниці, її національність, яка була відзначена в медичних документах, зіграла визначальну роль у вирішенні персоналу лікарні про її стерилізацію. Вона також стверджує, що її було поміщено до палати з іншими жінками ромського походження і їй не дозволялось користуватись тими самими ванними кімнатами та туалетами, якими користувались неромські жінки. Заявниця безуспішно намагалася отримати відшкодування в рамках цивільного провадження, стверджуючи, що її стерилізацію було проведено на порушення національного законодавства і міжнародних стандартів прав людини, і що їй не було належним чином поінформовано про процедуру, її наслідки або альтернативні рішення.

Питання. Чи є на вашу думку в діях медичного персоналу лікарні порушення ст. 3 (заборона поводження, що принижує людську гідність) і ст. 8 (право на повагу до свого приватного і сімейного життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

Завдання № 4

Заявник є військовослужбовцем. 30 вересня 2005 року його дружина М. народила їх третю дитину. У той же день суд задовольнив їх заяву про розлучення. 6 жовтня 2005 року заявник і М. уклали угоду про те, що їх трое дітей будуть жити разом з заявником, а М. виплачуватиме на них аліменти. Через кілька днів М. поїхала в м. Санкт-Петербург, де з тих пір і проживає. Заявник-військовослужбовець, скаржився до Європейського суду з прав людини на відмову влади надати йому відпустку по догляду за дитиною у зв'язку з приналежністю заявника до чоловічої статі. Заявник стверджував, що відмова в наданні йому відпустки по догляду за дитиною рівнозначний дискримінації за ознакою статі. Свого часу, оскаржуючи дану відмову, заявник звертався навіть до Конституційного Суду Російської Федерації зі скаргою на невідповідність положень Закону «Про статус військовослужбовців», що стосуються надання відпустки по догляду за дитиною, конституційному положенню про рівність жінок і чоловіків. Конституційний Суд відмовив у прийнятті скарги до розгляду.

Питання. Чи є на вашу думку в діях медичного персоналу лікарні порушення ст. 8 (право на повагу до свого приватного і сімейного життя) ст. 14 (заборона дискримінації) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод?

Розділ 5. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ

5.1. Поняття та зміст права на мирні зібрання.

5.2. Право на мирні зібрання в міжнародно-правових актах та практиці Європейського суду з прав людини.

5.3. Правове регулювання реалізації права на мирні зібрання за законодавством України.

5.4. Реалізація суб'єктивного права на мирні зібрання: порядок, форми, строки, ознаки.

5.5. Повноваження суб'єктів владних повноважень щодо організації та забезпечення реалізації права на мирні зібрання.

***Ключові слова:** зібрання, мирне зібрання, спонтанне мирне зібрання, принцип «видимості та чутності», контрзібрання, завчасне повідомлення про зібрання, забезпечення права на мирне зібрання, заборона зібрання, втручання в право на зібрання, демонстрація, збори, мітинг, похід, порушення права на мирні зібрання, обов'язки держави щодо охорони зібрань.*

5.1. Поняття та зміст права на мирні зібрання

Права людини втілюються через свободу, коли власнику прав надається можливість вчинків, незалежних від чиеїсь волі; через інтерес, коли права надають власнику можливість здійснення та захисту своїх інтересів¹. Ключовим у цій тезі є те, що можливість повинна бути наданою, що перш за все, сприймається як формальна визначеність та закріплення свободи у нормах позитивного права.

Декларація прав людини і громадянина часів Великої Французької революції проголосила не тільки невід'ємність природних прав людини, котрі надані їй від народження, але й містила вказівку щодо свободи союзів, мітингів і демонстрацій². Отже, з огляду на історію становлення

¹ Разметаєва Ю.С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. С. 7.

² Конституционное право зарубежных стран: учебник для ВУЗов / М.В. Баглай, Н.П. Гуреева, В.Н. Даниленко и др. М., 2004. С. 60.

та розвитку прав людини, можна вважати, що право на мирні зібрання еволюціонувало та тісно пов'язане саме з особистими правами.

Поняття «права людини» нерозривно пов'язано з терміном «свободи». Останнє трактується вченими по-різному. Так, зокрема, Ф. Люшер пов'язує поняття публічної свободи з терміно-поняттям «право на зібрання»¹. Свобода зібрань – це право проводити мітинги, пікети, демонстрації, а також збиратися в приміщеннях; воно належить до прав людини «першого покоління» (особистих та політичних)². Такі права, як право на зібрання, демонстрації та мітинги, мають сенс тільки як колективні, і визначаються вони, як правило, саме у такій якості³

Зміст свободи зібрань, на наш погляд, слід шукати у самій природі людини. Людина – істота соціальна, життя, діяльність, самореалізація якої відбувається виключно у взаємодії із їй подібними. Поза такого соціуму людина, як біологічна істота, втрачає свою індивідуальність.

Р.С. Мельник характеризує право на свободу мирних зібрань як невід'ємну складову більш широкого права на соціальну комунікацію, що є надзвичайно важливим для людини і громадянина, оскільки саме через нього реалізуються потреби людини і громадянина у спілкуванні з іншими особами; завдяки ньому відбувається самореалізація людини і громадянина у суспільстві та державі. Не можна забувати також і про те, що «людина є істотою соціальною», яка власне й залишається людиною саме завдяки спілкуванню. Однією з можливих форм такого спілкування є мирні зібрання⁴. Очевидно, що проти такої позиції важко заперечувати, адже остання продиктована людською природою. Ось чому, як зазначає Ю.М. Біденко, свобода мирних зібрань належить до прав «першого покоління» та найчастіше розглядається у сукупності «ядра» прав людини. Ця теза вказує, що реалізація даного права не має в кожному випадку залежати від держави і, крім того, має виступати як передумова здійснення прав наступного «покоління»⁵.

Політичні права – це визнані світовим співтовариством блага, яких може домагатися особистість від держави для забезпечення своєї участі

¹ Капицын В.М. История, теория и защита прав человека: учебник. М., 2003. С. 112.

² Свобода зібрань. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Свобода_зібрань. Дата доступу: 24.04.2017.

³ Конституционное право зарубежных стран: учебник для ВУЗов / М.В. Баглай, Н.П. Гуреева, В.Н. Даниленко и др. М., 2004. С. 105.

⁴ Мельник Р.С. Право на свободу мирных зібрань: теорія і практика. К., ВАІТЕ, 2015. С. 59.

⁵ Біденко Ю.М. Свобода мирних зібрань: демократичне значення, нормативно-правове регулювання та проблема реалізації в Україні // Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології». 2013. № 1073. С. 95.

в державному і громадському житті. До них належать право на громадянство, право брати участь у виборах та бути обраним, право на об'єднання, право на проведення мирних зібрань та ін. Мета цього виду прав людини – подолати відчуження особистості від влади. Політичні права – необхідна умова функціонування інших видів прав, оскільки вони є органічною складовою системи демократії і виступають як цінності, якими влада має себе обмежити¹. Разом із цим вважаємо, що віднесення права на мирні зібрання саме до групи політичних прав є надзвичайно умовним. Навіть за таких обставин право на мирне зібрання скоріш за все забезпечує здійснення політичних прав, а тому його можна розглядати як фундамент політичних прав, однак ідентифікувати дане право із суто політичними правами вважаємо невиправданим.

Так, М.В. Вітрук зазначає, що у захисті політичних прав та свобод громадяни можуть використовувати мітинги, демонстрації, пікети, а соціально-економічних прав – страйки на підставах та у порядку, визначених законом².

А.М. Колодій та А.Ю. Олійник наголошують, що значною мірою політичні права і свободи можуть бути реалізованими лише завдяки участі громадян у діяльності відповідних об'єднань, політичних партій, профспілкових організацій, державних структур³. Вважаємо, що право на мирні зібрання з огляду на політичні права слід розглядати як фундаментальне, базове право, яке забезпечує участь громадян у політичному житті держави і суспільства, а також виступає гарантом здійснення прав громадян, однак здійснення даного права не вичерпується зазначеною метою – політичною активністю особи. Ототожнення права на мирні зібрання виключно із мітингами та демонстраціями справді створює ефект «політичного» права.

Р.С. Мельник право на свободу мирних зібрань розглядає як засіб громадського контролю за діями та рішеннями суб'єктів публічної влади, який у свою чергу закладає основу громадянського суспільства⁴. Це вкотре підкреслює, що право на мирні зібрання є базовим, вихідним стосовно прав і свобод політичних, оскільки, окрім забезпечення участі громадян у політичному житті, право на мирні зібрання виступає і засобом громадського контролю за політичною сферою держави.

¹ Загальна теорія права: підруч. / М.І.Козюбра, С.П. Погребняк, О.В. Цельєв, Ю.І. Матвєєва; за заг. ред. М.І. Козюбри. К., 2015. С. 54.

² Вітрук Н.В. Общая теория правового положения личности. URL: <http://knigi.tr200.ru/v.php?id=77818>-. Дата доступу: 16.05.2011.

³ Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посібник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. К., 2003. С. 189.

⁴ Мельник Р.С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. К., 2015. С. 59.

Отже, на нашу думку, право на мирні зібрання не може бути обмежено політичною сферою людського буття, воно є значно ширшим за обсягом.

Деякі вчені вважають, що право на мирні зібрання законодавець відніс до особистих немайнових прав – міри можливої поведінки управомоченої особи щодо невіддільних від її особистості абсолютних благ немайнового характеру, які позбавлені економічного змісту і надають людині можливість за своїм розсудом, без втручання інших осіб, визначати свою поведінку у сфері особистого життя¹, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, адже ст. 315 ЦК України, що містить норму, якою закріплюється право на мирні зібрання, розташована саме у главі 22 «Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи». У вищевказаній статті містяться прпис про те, що фізичні особи мають право вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо, а обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону.

Зазначена норма ЦК України істотно різниться від конституційної норми, якою гарантується право на мирні зібрання. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування (ст. 39 Конституції України). І ця різниця полягає в наступному: 1) Конституція України право на мирні зібрання гарантує громадянам, а ЦК України у ст. 315 розширювально підходить до даного права, поширюючи його на всіх фізичних осіб; 2) ЦК України не передбачає такого обв'язку суб'єкта здійснення права на мирні зібрання, як сповіщення органів місцевого самоврядування чи органів виконавчої влади. ЦК України, визначаючи право на мирні зібрання як особисте немайнове право, вказує на абсолютне його право, коли особі, яка володіє даним особистим немайновим правом, протистоїть невизначене коло осіб, що зобов'язані утримуватися від порушення її права², тоді як конституційна норма схильна до того, що здійсненню права на мирні зібрання повинні протистояти чітко визначені суб'єкти – органи місцевого самоврядування чи органи виконавчої влади, котрим суб'єкт здійснення права на мирні зібрання повинен подати сповіщення про проведення мирного зібрання; 3) різняться і

¹ Цивільне право України: підруч. у 2-х т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2007. Т. 1. С. 200.

² Цивільне право України: підручник у 2-х т. / В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І.Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Навроцького. К., 2007. Т. 1. С. 201.

запропоновані у Конституції та Цивільному кодексі України форми здійснення права на мирні зібрання.

Політичні права і свободи пов'язані з участю у суспільно-політичному житті, з формуванням органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Їх важливою особливістю є те, що вони адресовані лише громадянам України. Реалізуючи політичні права, громадяни України, асоційовані як Український народ – носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні, – беруть участь у здійсненні влади. Політичні права і свободи інколи називають негативними, маючи на увазі те, що держава не зобов'язана вживати якихось позитивних дій для їх забезпечення, а повинна утримуватися від зазіхань на права і свободи, які входять до цієї групи, тобто вони розглядаються як свобода людини від держави, право людини на невтручання держави¹.

Автори Л.І. Летнянчин, та Ю.М. Тодика, як і В.В. Кравченко, підкреслюють ту обставину, що право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації означає можливість збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації із суспільно значущих питань. Тому таке право належить тільки громадянам². Недарма у конституційному законодавстві нашої держави дане право асоціюється саме із громадянством, а не особою, людиною тощо. Громадянин – це особа, яка має стійкий політико-правовий зв'язок із конкретною державою, що обумовлений взаємними правами і обов'язками.

Громадянство України – це правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про громадянство»), а громадянин України – це особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про громадянство»).

Отже, право на мирні зібрання, з одного боку, – це політичне право громадян України на участь у суспільно-політичному житті країни, що закріплене у Конституції України, з іншого – гарантоване нормами цивільного законодавства України, яким може скористатися будь-яка фізична особа. Це особисте немайнове право фізичної особи.

Вважаємо, що право на мирні зібрання – це фундаментальне право фізичної особи, яке забезпечує реалізацію особистості у суспільному середовищі. Пов'язувати право на мирні зібрання виключно із політич-

¹ Кравченко В.В. Конституційне право України: навч. посіб. 2 вид., доп. К., 2002. С. 126-127.

² Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л.К. Байрачна, Ю.Г. Барабаш, Ф.В. Веніславський та ін. Х., 2008. С. 117.

ною складовою даного права означає безпідставно звузити його зміст. Право на мирні зібрання є значно глибшим, масштабнішим, ніж економічні, політичні, трудові права особи. Це право, яке слугує правовим засобом захисту ряду інших прав. Відтак, на нашу думку, право на мирні зібрання слід відносити саме до особистих прав людини, які забезпечують її соціальне існування та розвиток, а також виступають засобом комунікації у суспільстві.

Дослідувана можливість, на нашу думку, поєднує у собі не лише колективну свободу реалізації загальногрупових, загальносуспільних інтересів, а й інтересів індивідуальних. Право на мирні зібрання є критерієм гарантування реалізації ряду свобод, закріплених національним законодавством.

Сучасне сприйняття права на мирні зібрання засноване на сучасному світосприйнятті людством загальнолюдських, у тому числі й правових цінностей. Річ у тім, що мирні зібрання пов'язуються із правом людини, а остання, як учасник цивільних відносин, вважається фізичною особою (ст. 24 Цивільного кодексу України), на що наголошується й у конституційній нормі (ст. 39 Конституції України). Вказаний підхід мав прогресивне значення, але це мало місце наприкінці ХХ ст., тоді як у Кодексі адміністративного судочинства України, у редакції 2017 року, мова йде про право на свободу мирних зібрань. Таким чином, право поєднується із свободою, набуває нових комплексних рис. Право на мирні зібрання стає не лише фундаментальним з огляду на поєднання у собі цілого ряду інших прав, набуває можливості стати лакмусовим папірцем стану дотримання прав людини у суспільстві у цілому, а й поєднує у собі право і свободу.

Право на свободу мирних зібрань є унікальним правом, що, з одного боку, є правом особи, а з іншого – комплексом прав, здійснення яких гарантує свободу та рівність у правах, невідчужуваність та непорушність прав і свобод людини у будь-якому суспільстві за будь-якої форми держави.

5.2. Право на мирні зібрання в міжнародно-правових актах та практиці Європейського суду з прав людини

Важливою частиною національного законодавства є ратифіковані парламентом України міжнародні документи, норми яких стосуються реалізації права на мирні зібрання, серед них основними є: а) Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р.; б) Міжнародний пакт про

громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р.; в) Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р.; г) Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.

Згідно зі ст. 20 Загальної декларації прав людини кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій. Стаття 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права гарантує кожному право на свободу мирних зборів.

На думку деяких вітчизняних вчених, у межах українських джерел права Пакт, з огляду на його міжнародно-правовий характер, за юридичною силою знаходиться між Конституцією та законами України, а відтак є обов'язковим для виконання як приватними особами, так і державою. Стаття 41 Пакту передбачає процедури, спрямовані на забезпечення виконання державами-учасницями його вимог¹.

Відповідно до статті 15 Конвенції про права дитини, держави-учасниці визнають право дитини на свободу асоціацій та свободу мирних зібрань. Щодо здійснення даного права не можуть застосовуватися будь-які обмеження, крім тих, які застосовуються відповідно до закону та необхідні в демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку (*order public*), охорони здоров'я і моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб².

Порядок організації та проведення мирних зібрань також визначається в і міжнародних документах, що умовно відносяться до актів «м'якого права» та мають рекомендаційний характер. До таких слід віднести Конвенцію Співдружності незалежних держав про права та основні свободи людини від 26 травня 1995 року. Згідно зі статтею 12 цієї Конвенції кожна людина має право на свободу мирних зібрань і на свободу асоціацій з іншими, в тому числі право створювати профспілки та вступати у них для захисту своїх інтересів. Користування цим правом не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що передбачаються законом і є необхідними у демократичному суспільстві в інтересах державної та громадської безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Ця стаття не перешкоджає встановленню законних обмежень користування цими правами для осіб, які належать до складу збройних сил, правоохоронних або адміністративних органів держави³.

¹ Шевченко А.Є. Реалізація конституційного права на мирні зібрання в Україні: монографія / А.Є. Шевченко, М.М. Денісова, О.С. Денісова. Донецьк, 2011. С. 48.

² Конвенція про права дитини: міжнародний документ від 20 листопада 1989 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

³ Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини від 26.05.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_070.

Подібне значення має і Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ (ОБСЄ) від 22 червня 1990 року, в пункті 9.2 якого зазначається, що кожна людина має право на мирні зібрання та демонстрації. Будь-які обмеження, які можуть бути передбачені щодо реалізації цих прав, встановлюються законом та відповідають міжнародним стандартам¹.

Серед міжнародних актів «м'якого права» необхідно виокремити Керівні принципи зі свободи мирних зібрань, розроблені Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Згідно з даним документом, зібрання – це навмисна та тимчасова присутність в громадському місці групи осіб з метою вираження спільних інтересів. ОБСЄ визначає такі основні принципи у сфері організації та проведення мирних зібрань:

1) *презумпція на користь проведення зібрання*. Оскільки право на свободу мирних зібрань належить до основоположних прав, то його реалізацію необхідно, за можливості, забезпечити без жодного регулювання. Все те, що в явній формі не заборонено законом, необхідно вважати дозволеним, і від осіб, які бажають зібратися разом, не слід вимагати отримання дозволу на проведення зібрання. У законодавстві має бути чітко й недвозначно встановлено презумпцію на користь свободи зібрань;

2) *позитивне зобов'язання держави щодо сприяння мирним зібранням та їх захисту*. Найважливішим обов'язком держави є створення необхідних механізмів та процедур, що дають змогу забезпечити реальне здійснення свободи зібрань без надмірного бюрократичного регулювання. Зокрема, держава завжди має намагатися сприяти проведенню мирних зібрань у місцях, яким віддають перевагу організатори, захищати ці зібрання, а також гарантувати відсутність перешкод для поширення у суспільстві інформації про заплановані зібрання. Усі витрати, пов'язані із забезпеченням достатніх заходів безпеки (в тому числі управління транспортними потоками та великими скупченнями людей, а також надання першої допомоги), мають повністю узяти на себе органи влади.

Держава не повинна стягувати жодної плати за підтримання достатнього і належного порядку. Більш того, від організаторів публічних зібрань не слід вимагати страхування цивільної відповідальності за проведення таких заходів. Аналогічним чином, відповідальність за приби-

¹ Документ Копенгагенського совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ: междунар. документ от 29 июня 1990 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_082.

рання території після проведення публічного зібрання має покладатися на муніципальні органи влади. Важливим є також і питання здатності держави забезпечити безпеку зібрання та його учасників. З огляду на це держава повинна мати у наявності достатні ресурси для охорони громадського порядку з метою сприяння проведенню публічних заходів та пов'язаних з ними одночасних зібрань, учасники яких перебувають у зоні «видимості та чутності» один одного.

Обов'язок захищати мирні зібрання також передбачає, що працівникам правоохоронних органів слід мати відповідну підготовку для вирішення проблем, пов'язаних з публічними зібраннями. Крім того, культура та етичні принципи діяльності правоохоронних органів повинні достатньою мірою передбачати захист прав людини. Це означає не тільки те, що працівники правоохоронних органів зобов'язані мати навички з управління великими скупченнями людей, що давало б змогу зводити до мінімуму ризик завдання шкоди усім присутнім, а й те, що вони також мають повністю усвідомлювати свою відповідальність щодо забезпечення всілякого сприяння проведенню мирних зібрань;

3) *законність*. Будь-які обмеження мають ґрунтуватися на положеннях закону та відповідати Конвенції, а також іншим міжнародним інструментам у галузі прав людини. У цьому аспекті надзвичайно важлива роль відводиться чітко сформульованим положенням законодавства, що дають змогу визначити межі розсуду влади. Власне закон має відповідати міжнародним стандартам у галузі прав людини і бути достатньо конкретним з тим, щоб надати можливість кожній особі визначити, чи є її поведінка порушенням закону, а також якими можуть бути найбільш вірогідні наслідки такого порушення;

4) *пропорційність*. Будь-які обмеження щодо свободи зібрань мають бути пропорційними. Принцип пропорційності є засобом забезпечення балансу інтересів. Він не встановлює пряму залежність між правом та підставою для втручання. Навпаки, цей принцип забезпечує рівновагу між характером та ступенем втручання, з одного боку, та причиною такого втручання – з іншого. У процесі досягнення органами влади законних цілей перевагу слід віддавати заходам, що передбачають найменший рівень втручання. Принцип пропорційності вимагає об'єктивної та докладної оцінки обставин, що впливають на проведення зібрання. Більш того, якщо інші права можуть вступати у конфлікт з правом на свободу мирних зібрань, то рішення адміністративного органу має ґрунтуватися на паралельному аналізі відповідних конфліктуючих прав (зважаючи на те, що допустимі обмеження або вимоги можуть бути відмінними для цих інших прав). Таким чином, слід провести докладний

аналіз кожного з цих прав, перевіряючи пропорційність будь-якого втручання в інші права, що може стати наслідком повного захисту права на свободу мирних зібрань;

5) *недискримінація*. Кожен має право на свободу мирних зібрань. Під час регулювання свободи мирних зібрань відповідні органи влади зобов'язані не допускати дискримінації за жодною ознакою щодо будь-якої особи чи групи осіб. Свобода організувати зібрання та брати у них участь має гарантуватися фізичним особам, групам, незареєстрованим об'єднанням, негромадянам країни (в тому числі особам без громадянства, біженцям, іноземним громадянам, особам, які шукають притулку, мігрантам та туристам); дітям, жінкам і чоловікам; працівникам правоохоронних органів, а також особам, які не володіють повною право- та дієздатністю (в тому числі особам, які страждають на психічні захворювання); представникам сексуальних меншин. Більш того, нездатність держави запобігти проявам дискримінації з боку інших осіб або вчинити певні кроки у відповідь на такі прояви може також розглядатися як порушення права на свободу від дискримінації;

б) *належна адміністрація*. Громадськість має бути поінформована про те, який державний орган відповідає за прийняття рішень щодо реалізації свободи зібрань, і ця відповідальність повинна чітко закріплюватися в законодавстві. Цей орган забезпечує достатній доступ громадськості до достовірної інформації про порядок його роботи. Організатори публічних зібрань і ті особи, на права та свободи яких зібрання може вчинити прямий вплив, повинні мати можливість усного або письмового звернення безпосередньо до адміністративного органу. Адміністративні процедури повинні передбачати справедливу й об'єктивну оцінку усієї наявної інформації. Про будь-які обмеження щодо конкретного зібрання необхідно невідкладно повідомляти у письмовому вигляді організатору цього заходу з поясненням причин кожного обмеження. Такі рішення мають прийматися якомога раніше з тим, щоб будь-яка апеляція до незалежного суду могла бути розглянута до дати, зазначеної у повідомленні про зібрання;

7) *відповідальність адміністративних органів*. Адміністративні органи повинні виконувати свої правові обов'язки та нести відповідальність за будь-яке їх невиконання – процедурне або по суті. Ця відповідальність має визначатися відповідно до принципів адміністративного права та судового контролю щодо зловживань владою.

Таким чином, Керівні принципи ОБСЄ надають досить детальні та засновані на міжнародних нормативних актах і нормативній практиці різних країн пояснення щодо забезпечення права на мирні зібрання. Во-

ни включають окремий розділ щодо забезпечення охорони порядку під час мирних зібрань, де описані вимоги, яким мають відповідати дії правоохоронних органів.

Слід зазначити, що на рівні європейського регіону право на свободу мирних зібрань забезпечується нормами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, у ст. 11 якої зазначається, що кожен має право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів.

Розуміння сутності та особливостей реалізації закріпленого Конвенцією права на мирні зібрання можливе лише крізь призму висвітлення практики Європейського Суду з прав людини, що відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» застосовується українськими судами як джерело права. Необхідність урахування практики Європейського суду з прав людини передбачено також й у ч. 2 ст. Закону України «Про Національну поліцію» та ч. 2 ст. 8 Кодексу адміністративного судочинства України.

Право на свободу мирних зібрань тлумачиться Європейським Судом з прав людини (далі – Європейський Суд) достатньо широко. У своїх рішеннях Європейський Суд зазначає, що воно охоплює як закриті зібрання, так і зібрання у громадських місцях, а також збори у встановленому місці та публічні процесії, і що ним наділені як окремі особи, так і організатори зібрання (п. 56 Рішення у справі «Djavit An v. Turkey» від 20 лютого 2003 р., заява № 20652/92)¹.

Таким чином, поняття «мирне зібрання» у трактуванні статті 11 Конвенції охоплює як походи, так і демонстрації на місці, а також їх комбінацію, тобто коли особи спершу збираються, а потім влаштовують ходу, або навпаки. Також з позиції Європейського Суду під сферу дії ст. 11 Конвенції потрапляють і сидячі демонстрації, зібрання автомобілів та інші специфічні форми мирних зібрань, які є такими за своєю суттю (Рішення у справі «Barraco v. France» від 5 березня 2009 р., заява № 31684/05)². При цьому поняття «мирні зібрання» тлумачиться Європейським Судом автономно, що не обов'язково відповідає національному законодавству держави-учасника Конвенції.

Важливим питанням реалізації права на мирні зібрання є обов'язок

¹ Case of Djavit An v. Turkey (Application no. 20652/92) 20.02.2003 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60953>.

² Case of Barraco v. France (Application no. 31684/05) 05.03.2009 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91571>.

завчасного сповіщення про зібрання органам публічної влади, що має дискусійний характер в Україні.

На думку Р.С. Мельника, така вимога, будучи де-факто обмеженням права на свободу мирних зібрань, є виправданою з огляду на позитивний обов'язок держави щодо створення необхідних умов для сприяння реалізації свободи зібрань та охорони громадського порядку, громадської безпеки та захисту прав і свобод інших осіб. Інакше кажучи, виконання такої вимоги становить собою необхідну передумову реалізації адміністративними органами покладених на них позитивних обов'язків у сфері, що розглядається. Відповідно, інших причин для завчасного сповіщення адміністративних органів про мирне зібрання бути не може¹.

У свою чергу, Європейський Суд в одному зі своїх рішень зазначає, що підпорядкування організації публічного зібрання дозвільній або повідомній системі зазвичай не зачіпає суті власне права на проведення зібрання, якщо мета такої процедури полягає у наданні органам влади можливості вжити розумних та необхідних заходів для забезпечення мирного проведення будь-якого зібрання, зустрічі або сходки, незалежно від характеру заходу (Рішення у справі «Сергій Кузнецов проти Російської Федерації» від 23 жовтня 2008 р.)².

Щодо строку завчасного сповіщення про мирне зібрання Європейський Суд зазначає, що він не повинен бути надто тривалим (зазвичай не більше кількох днів), але при цьому слід передбачити достатньо часу до заявленої дати проведення зібрання для того, щоб відповідні державні органи могли запланувати та підготуватись до заходу (залучити працівників поліції, змонтувати обладнання тощо), а також для того, щоб регуляторний орган міг надати офіційну відповідь на повідомлення або подати термінову апеляцію до будь-якого трибуналу або суду у разі оспорювання в суді законності будь-якого з накладених обмежень (Рішення у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 р.)³.

Водночас Європейський Суд наголошує на тому, що просте формальне порушення строку сповіщення не є ані суттєвою, ані достатньою причиною для притягнення організатора або учасників мирного зібрання до відповідальності (Рішення у справі «Сергій Кузнецов проти Російської Федерації» від 23 жовтня 2008 р.).

¹ Мельник Р.С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. К., 2015. С. 54.

² Case of Sergey Kuznetsov v. Russia (Application no. 10877/04) 23.10.2008 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89066>.

³ Case of Vyerentsov v. Ukraine (Application no. 20372/11) 11.04.2013 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118393>.

Однак, крім попередньо спланованих, існують і спонтанні мирні зібрання, причиною проведення яких може бути яка-небудь резонансна подія або новина в ЗМІ. З цього приводу Європейський Суд дійшов висновку, що право проводити спонтанні демонстрації може переважити обов'язок попереднього повідомлення про мирне зібрання у певних випадках, а саме коли негайна відповідь на поточні події знаходить своє вираження у формі демонстрації. Зокрема, подібний виняток із загального правила може бути виправданий, коли відтермінування такого заходу може зробити цю відповідь вже неактуальною (п. 38 Рішення у справі «Eva Molnar v. Hungary» від 7 жовтня 2008 р., заява № 10346/05)¹.

Враховуючи сформульовані Європейським Судом правові позиції, слід погодитися з позицією Т.І. Фулей, що необхідність повідомлення чи одержання дозволу на проведення демонстрації чи мітингу сама по собі не порушує статтю 11 Конвенції, якщо лише така вимога зі сторони держави не має на меті перешкодити мирному зібранню. Однак у демократичному суспільстві можуть виникати і спонтанні зібрання, тому неотримання дозволу чи неповідомлення завчасно саме по собі не має викликати розгону зібрання, якщо учасники не вдаються до насильства. У такому випадку держава має проявляти толерантність. Водночас, за наявності вимоги сповіщення важливо розуміти основні критерії «завчасного» повідомлення та розрізняти повідомлювальний і дозвільний режими регулювання мирних зібрань².

Необхідно звернути увагу і на правові позиції Європейського Суду щодо розуміння позитивних обов'язків держави з охорони мирних зібрань. У своїх рішеннях Суд зазначає, що:

– вжиття обґрунтованих та співмірних заходів для забезпечення безпеки учасників мирних демонстрацій – обов'язок держави-учасника Конвенції (Рішення у справі «Баранкевич проти Російської Федерації» від 20 жовтня 2005 р.)³;

– учасники зібрання повинні мати можливість проводити його, не побоюючись бути підданими фізичному насиллю з боку опонентів; такі побоювання могли б перешкодити публічному висловлюванню суспільно значущих позицій асоціаціями та іншими групами (Рішення у справі «Організація «Платформа «Лікарі за життя»» проти Австрії» від 21 чер-

¹ Case of *Éva Molnár v. Hungary* (Application no. 10346/05) 07.10.2008 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88775>.

² Фулей Т.І. Свобода мирних зібрань: науково-метод. посібник для суддів. К., 2014. С. 52.

³ Case of *Barankevich v. Russia* (Application no. 10519/03) 20.10.2005 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81950>.

вня 1998 р.)¹;

– позитивне зобов'язання держави щодо охорони права на свободу зібрань є особливо важливим у випадках, коли йдеться про непопулярні погляди або меншини, оскільки існує велика вірогідність обмеження їх прав. Справжня та ефективна повага до свободи об'єднань і зібрань не може скорочуватися до звичайного обов'язку невтручання з боку держави; суто негативна концепція була б несумісною як з метою ст. 11, так і з метою Конвенції у цілому. Таким чином, мають бути позитивні обов'язки для забезпечення ефективної реалізації цих прав (Рішення у справі «Бачковський та інші проти Польщі» від 3 травня 2007 р.)².

Актуальним питанням реалізації права на мирні зібрання є заборона їх проведення. Підстави для заборони проведення мирного зібрання чітко викладено у ст. 11 Конвенції, в якій зазначається, що здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Ця стаття Конвенції не перешкоджає запровадженню законних обмежень на здійснення цих прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави.

Слід зазначити, що Європейський Суд у своїх рішеннях вказує на те, що перелік винятків щодо права на мирні зібрання, який міститься у ст. 10 Конвенції, є вичерпним. Визначення цих винятків є обов'язково обмежувальними та повинні тлумачитися у вузькому значенні (рішення у справі «Станков і Об'єднана організація Македонії «Ілнден» проти Болгарії» від 2 жовтня 2001 р.)³.

Європейський Суд також зазначає, що, з огляду на засадничий характер свободи зібрань та її тісний зв'язок з демократією, повинні мати місце переконливі та неспростовні доводи, що виправдовують втручання у це право. У певних випадках лише влада держави-відповідача має доступ до відомостей, здатних підтвердити або спростувати окремі твердження. Ненадання владою держави-відповідача такої інформації без переконливих пояснень може сприяти висновку про обґрунтованість вимог заявника (Рішення у справі «Махмудов проти Російської Федера-

¹ Case of Plattform "Ärzte für das Leben" v. Austria (Application no. 10126/82) 21.06.1998 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57558>.

² Case of Bączkowski and others v. Poland (Application no. 1543/06) 03.05.2007 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80464>.

³ Case of Stankov and the United Macedonian organisation Ilinden v. Bulgaria (Applications nos. 29221/95 and 29225/95) 02.10.2001 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59689>.

ції» від 26 липня 2007 р.)¹.

Вірогідність незначних інцидентів не може слугувати обґрунтуванням заборони на проведення мітингів. Є зрозумілим, що будь-яка демонстрація, що проводиться у громадському місці, певною мірою може викликати порушення громадського порядку та зіткнення з елементами ворожого ставлення.

При цьому Європейський Суд зауважує, що навіть якщо група осіб закликає до автономії або пропонує відокремлення частини території країни, вимагаючи таким чином фундаментальних конституційних та територіальних змін, це не може автоматично виправдовувати заборону на її зібрання. Вимога щодо територіальних змін у висловленнях та на демонстраціях автоматично не створює загрозу територіальній цілісності країни та національній безпеці.

Також Суд зазначає, що якщо будь-яка вірогідність напруження та палкого обміну думок між групами опонентів у ході демонстрації буде підставою для її заборони, суспільство буде позбавлено можливості почути інші погляди з будь-якого питання, що посягає на позицію більшості. Національна влада має виявляти особливу пильність під час забезпечення можливості меншості висловлювати свої погляди, навіть якщо вони суперечать суспільній думці (рішення у справі «Станков і Об'єднана організація Македонії «Ілнден» проти Болгарії» від 2 жовтня 2001 р.).

Притягнення до юридичної відповідальності за участь у зібранні чи його організації є також важливим питанням, на яке Європейський Суд неодноразово звертав свою увагу.

З позиції Суду осуд за дії, що підбурюють до насильства на демонстрації, може вважатися прийнятним засобом за певних обставин. Більш того, накладення санкцій за участь у несанкціонованій демонстрації подібним чином розглядається як таке, що співвідноситься з гарантіями статті 11 Конвенції. Разом з цим Суд зазначає, що свобода брати участь у мирному зібранні є правом такої важливості, що людина не може бути піддана покаранню – навіть незначному за шкалою дисциплінарних санкцій – за участь у демонстрації, що не заборонена, якщо при цьому людина сама по собі не вчиняє жодної дії, яка заслуговує на осуд (Рішення у справі «Галстян проти Вірменії» від 15 листопада 2007 р.)².

Європейський Суд вважає, що «за відсутності попереднього повідомлення демонстрація була незаконною... Однак він зазначає, що не-

¹ Case of Makhmudov v. Russia (Application no. 35082/04) 26.07.2007 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81966>.

² Case of Galstyan v. Armenia (Application no. 26986/03) 15.11.2007 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83297>.

законність демонстрації не виправдовує обмеження свободи зібрань... там, де демонстранти не втягнуті в акти насилля, важливо, щоб влада певною мірою виявляла толерантність щодо мирних зібрань громадян, якщо свобода зібрань, що гарантується ст. 11 Конвенції, не позбавлена своєї суті» (Рішення у справі «Ойа Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey) від 05 грудня 2006 р.¹).

ЄСПЛ також зазначає, що «суті права на свободу мирних зібрань може бути завдана шкода у випадку, якщо держава не забороняє демонстрацію, проте потім накладає санкції... за факт присутності на ній її учасників, які не вчинили жодних дій, які б заслуговували на осуд» (Рішення у справі «Галстян проти Вірменії» від 15 листопада 2007 р). Суд вважає, що виходячи з формулювання частини другої статті 11, а також статей 8, 9 та 10 Конвенції, єдиною необхідністю, яка здатна виправдати втручання у будь-які права, зазначені у цих статтях, є обставина, щодо якої можна стверджувати, що вона виникла з демократичного суспільства (Рішення у справі «Бачковський (Baçzkowski) та інші проти Польщі» від 3 травня 2007 р.).

Одним з аспектів статті 11 Конвенції є можливості держави щодо обмеження реалізації права на мирні зібрання або втручання в таке право. З позиції Європейського Суду втручання становитиме собою порушення ст. 11 Конвенції, якщо воно не було «передбачено законом», не переслідувало одну або більше законних цілей (Рішення у справі «Християнська демократична народна партія проти Молдови» (Christian democratic people's party v. Moldova) від 14 лютого 2006 року)².

При цьому Суд повторює, що вислів «встановлено законом» у статті 11 Конвенції вимагає не лише того, щоб оскаржуваний захід мав певне підґрунтя у національному законодавстві; він також стосується якості закону, про який йдеться. Закон має бути доступним для заінтересованих осіб та сформульованим з достатньою точністю для того, щоб надавати їм можливість регулювати свою поведінку аби бути здатними – за потреби та за умов надання відповідної консультації – передбачати тією мірою, що є розумною за відповідних обставин, наслідки, які може мати його дія (Рішення у справі «Веренцов проти України» від 11 квітня 2013 р.).

Разом з цим ЄСПЛ наголошує, що держава повинна не тільки гарантувати право на мирне зібрання, а й утримуватися від застосування

¹ Case of Oya Ataman v. Turkey (Application no. 74552/01) 05.12.2006 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78330>.

² Case of Christian democratic people's party v. Moldova (Application no. 28793/02) 14.02.2006 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72346>.

необґрунтованих непрямих обмежень цього права. З огляду на базовий характер права на свободу мирних зібрань та його тісний зв'язок з демократією повинні існувати переконливі та беззаперечні доводи, які виправдовують втручання у це право (Рішення у справі «Махмудов (Makhmudov) проти Російської Федерації» від 26 липня 2007 р.). Також, з точки зору Суду, там, де демонстранти не втягнуті в акти насилля, важливо, щоб влада певною мірою виявляла толерантність щодо мирних зібрань громадян, якщо свобода зібрань, яка гарантується у ст. 11 Конвенції, не позбавлена своєї суті (Рішення у справі «Ойа Атаман проти Туреччини» (Oya Ataman v. Turkey) від 05 грудня 2006 р.).

Таким чином, зважаючи на висвітлені правові позиції Європейського Суду з прав людини, суб'єктам правоохоронної діяльності необхідно звернути увагу на такі аспекти забезпечення права на мирні зібрання: а) обов'язки держави щодо охорони зібрань; б) завчасне сповіщення про мирне зібрання органам публічної влади; в) особливості юридичної відповідальності за проведення зібрання та участь у зібранні; г) заборона проведення зібрань; д) правовий захист права на свободу зібрань; е) законність, обґрунтованість і співмірність втручання у право на мирні зібрання.

Обов'язкове врахування практики Європейського Суду з прав людини правоохоронними органами України дозволить мінімізувати кількість порушень права людини на мирні зібрання, що сьогодні є, на жаль, системним явищем, а також дозволить реально забезпечити міжнародно-правові зобов'язання, які виникли в результаті ратифікації Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

5.3. Закріплення права на мирні зібрання у національному законодавстві

В УРСР Указом Президії Верховної Ради СРСР «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР» від 28 липня 1988 року було формалізоване дане право, що стало та виступив підтвердженням визнання права громадян права на їх проведення. Починаючи з періоду незалежності, Постанова Верховної Ради України від 2 вересня 1991 року № 1545-ХІІ «Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів законодавства Союзу РСР» визначала, що до прийняття відповідних актів законодавства України на території республіки застосовуються акти законодавства Союзу РСР з питань, які не врегульовані законодавством України, за умови, що вони не суперечать

Конституції і законам України. Таким чином, до 28 червня 1996 року єдиним нормативно-правовим актом, який визначав порядок здійснення права на мирні зібрання в Україні був Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 року¹.

Поворотним моментом в утвердженні досліджуваного права стало прийняття Конституції України 28 червня 1996 року, де воно вперше дістало закріплення у ст. 39 (громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування) ². Спираючись на положення ст. 22 Конституції України, наголосимо, що права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією України, не є вичерпними; вони гарантуються і не можуть бути скасовані; при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод; крім цього, слід наголосити, що згідно з ч. 3 ст. 8 Основного Закону, конституційні приписи є нормами прямої дії.

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 року³ зазначив, що право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене у ст. 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом. Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. При здійсненні цих прав і свобод не повинно бути посягань на

¹ Самбор М.А, Історіографія права на мирні зібрання у незалежній Україні // Історія державотворчих процесів в Україні та зарубіжних країнах (до 100-річчя утворення Української Народної Республіки): зб. наук. ст. та тез повідом. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 23 листоп. 2017 р.) / редкол.: А.П. Гетьман (голова), В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв. Харків: Право, 2017. С. 213-214.

² Самбор М.А, Історіографія права на мирні зібрання у незалежній Україні // Історія державотворчих процесів в Україні та зарубіжних країнах (до 100-річчя утворення Української Народної Республіки): зб. наук. ст. та тез повідом. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 23 листоп. 2017 р.) / редкол.: А.П. Гетьман (голова), В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв. Харків: Право, 2017. С. 215.

³ Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 у справі № 1-30/2001 за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>. Дата доступу: 13.04.2017.

права і свободи, честь і гідність інших людей.

Отже, право на мирні зібрання є елементом більш масштабного за своїм змістовним наповненням права, що закріплене у ст. 34, 35 Конституції України. У свою чергу, вважаємо доповнити цей перелік ще й правами, закріпленими у ст. 36 (право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації), ст. 38 (право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах), ст. 44 (право на страйк) Конституції України тощо. Таким чином, Конституційний Суд України підтвердив сформульовану нами теоретичну концепцію права на мирні зібрання, що не є суто політичним правом, а його форми здійснення, залежно від інтересів та мети здійснення цього права, можуть мати різну соціальну спрямованість.

Стаття 315 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р. закріплює, що фізичні особи мають право вільно збиратися на мирні збори, конференції, засідання, фестивалі тощо. Прислівник «тощо» дозволяє розширювально підходити до визначення форм здійснення даного права. Особливістю цієї норми, порівняно зі ст. 39 Конституції України, є те, що носієм даного права є фізична особа – людина як учасник цивільних відносин, що відповідає ст. 24 Цивільного кодексу України. Такий підхід до визначення суб'єкта права на мирні зібрання, на нашу думку, зумовлюється сферою здійснення цього права: 1) у конституційній нормі ведеться виключно про політичну сферу здійснення права на управління державою; 2) у нормах Цивільного кодексу України йдеться перш за все про соціальну складову даного права, не пов'язану зі здійсненням державного управління, хоча останнє не може бути винятком.

На жаль, змушені констатувати, що за понад як 25 років незалежності України та більш як 15 років з дня ухвалення Рішення Конституційного Суду України № 4-рп/2001 року у справі № 1-30/2001 законодавець так і не розв'язав питання строків завчасного сповіщення з урахуванням особливостей форм мирних зібрань, їх масовості, місця, часу проведення тощо, що має бути предметом саме законодавчого регулювання.

Сьогодні по суті єдиним підзаконним нормативно-правовим актом, який регламентує право на мирні зібрання, є Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 року № 2025 «Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів», якою затверджено відповідне Положення, яке здебільше стосується діяльності органів влади, а також окремих аспектів діяльності організаторів масових спортивних та культурно-видовищних заходів. У цьому Положенні здійснено класифікацію масових заходів, які за своїм значенням по-

діляються на міжнародні, державні та регіональні. За джерелами фінансування заходи поділяються на державні та комерційні. Відповідно до Положення заходи проводяться лише на спортивних спорудах й у спеціально відведених місцях, прийнятих до експлуатації комісіями з контролю за станом спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів. За результатами обстеження складається акт з висновком про відповідність або невідповідність спортивної споруди технічним нормам.

Організатори заходів, власники спортивних споруд, органи Національної поліції та органи і підрозділи Державної служби надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС) забезпечують підготовку необхідної інформації та матеріалів з питань проведення заходів, забезпечення безпеки учасників і глядачів для розгляду їх в комісіях з контролю. Для координації цієї діяльності організаторами заходів утворюються спільні робочі комісії, до складу яких включаються відповідні фахівці, представники від організаторів заходу, власників спортивної споруди, інших заінтересованих установ і організацій.

Підставою для проведення заходів є рішення (наказ) відповідного органу, за ініціативою (або під патронатом) якого вони проводяться, та договір між їх організаторами і власниками спортивної споруди про умови проведення заходів із зазначенням джерел фінансування, а також кошторис витрат. Заходи проводяться, як правило, у неробочий (вечірній) час, вихідні та святкові дні. Початок і закінчення заходів повинні відповідати графіку руху транспорту загального користування. У разі потреби за погодженням з місцевими держадміністраціями робота транспорту загального користування може продовжуватись.

Відповідно до Положення організатори заходу забезпечують:

- 1) узгодження місць і термінів проведення заходів з відповідними місцевими держадміністраціями, власниками спортивних споруд, органами Національної поліції та органами та підрозділами ДСНС; умови для організації реклами і продажу квитків на спортивні заходи: міжнародні – за 3 місяці; державні – за 2 місяці; регіональні – за 1 місяць до їх проведення, а у разі проведення концертів естрадних виконавців, театралізованих шоу та інших культурно-видовищних комерційних заходів на спортивних спорудах та в інших спеціально відведених для цього місцях узгодження місць і термінів їх проведення, кількості глядачів відбувається за 1 місяць до їх проведення; встановлення контрольноперепускового режиму, розміщення учасників і глядачів на аренах та трибунах згідно з місцями, зазначеними у квитках і перепустках;
- 2) здійснення контролю за дотриманням правил та нормативних актів

щодо заборони торгівлі спиртними напоями, безалкогольними напоями у скляній тарі на спортивних спорудах під час проведення заходів, а також проході з ними на територію спортивних споруд (вказане положення є логічним продовженням Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 р. № 854 «Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями»); 3) подання органам Національної поліції, органам та підрозділам ДСНС та власникам спортивних споруд Положення про проведення масового заходу із зазначенням технічних умов, програми, регламенту, інших спеціальних відомостей для розроблення заходів щодо охорони громадського порядку, забезпечення безпеки учасників і глядачів: міжнародних, державних заходів – за 2 місяці; регіональних заходів – за 1 місяць до їх проведення.

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2025, поліцейські забезпечують: 1) додержання громадського порядку, безпеки під час проведення заходів, вжиття інших додаткових заходів для забезпечення безпеки, виходячи з інформації про очікувану чисельність глядачів і конкретних умов у день проведення заходу; 2) охорону громадського порядку під час продажу квитків біля кас, безпосередньо розташованих поблизу спортивної споруди, а також на прилеглий до споруди території у день проведення заходу; 3) разом з організаторами заходу і власниками спортивної споруди безпечний прохід учасників і глядачів до місць його проведення; 4) погодження розроблених відповідними службами спортивної споруди варіантів евакуації у разі виникнення надзвичайної обставини, управління процесом евакуації глядачів з прилеглої до споруди території, включаючи їх посадку в транспортні засоби загального користування; 6) вжиття передбачених законодавством заходів до осіб, які порушують громадський порядок і правила поведінки на спортивних спорудах (місцевості); 7) сприяння у межах повноважень працівникам засобів масової інформації (за наявності редакційного або журналістського посвідчення) під час виконання ними своїх службових обов'язків.

А от вказані норми Положення про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів у частині визначення обов'язків поліцейських вносять певний дисбаланс у використанні понятійно-категоріального апарату. Адже відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. завданням поліції є надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Крім цього, ряд повноважень поліції (безпечний про-

хід учасників і глядачів до місць його проведення, управління процесом евакуації глядачів тощо) у Законі України «Про Національну поліцію» не передбачено, а відповідно до ст. 24 Закону України «Про Національну поліцію» виконання інших (додаткових) повноважень може бути покладене на поліцію виключно законом.

Спеціальні вимоги до забезпечення охорони публічного (громадського) порядку і безпеки учасників і глядачів заходів, що проводяться за межами стаціонарних спортивних споруд (на відкритій, у гірській чи лісовій місцевості, на шосейних чи інших видах доріг, річках, водоймищах тощо), визначаються Положенням про проведення масового заходу, узгодженим з відповідними місцевими держадміністраціями, органами Національної поліції та органами та підрозділами ДСНС.

Відсутність збалансованого законодавства з досліджуваного нами питання не сприяє забезпеченню правопорядку, утвердженню прав, свобод та інтересів людини і громадянина під час проведення масових заходів, які у нашій державі носять не тільки спортивний чи культурно-масовий характер, але й, здебільше, громадсько-політичний та політико-економічний характер, що вимагає звернення до виборчого законодавства.

П.5 ст. 54 Закону України «Про вибори» визначає, що передвиборна агітація може проводитися у таких формах: 1) проведення зборів громадян, інших зустрічей з виборцями; 2) проведення мітингів, походів, демонстрацій, пікетів. Аналогічний підхід міститься і у чинному Законі України «Про вибори народних депутатів України»¹.

Питання права на мирні зібрання під час виборчого процесу більш детально урегульовано законодавцем. Зумовлено це, на наш погляд, важливістю не стільки для суспільства, скільки для політичної еліти здійснення права на мирні зібрання під час здобуття та утримання політичної влади у країні.

Отже, правона мирні зібрання в Україні, незважаючи на конституційне закріплення та гарантування, потребує законодавчого визначення, на що вказував у своєму рішенні Конституційний Суд України. Відсутність такого законодавчого акта негативно впливає на гарантування здійснення даного права на мирні зібрання, а також на його охорону та захист з боку правоохоронних органів від необґрунтованого його обмеження чи позбавлення.

Однак, з іншого боку, вважаємо, що відсутність в українській правовій системі спеціального законодавчого акту, відсутність норм позитивного права, про необхідність ухвалення якого наполягав Конституційний

¹ Закон України «Про вибори народних депутатів України». К., 2012. С. 79.

Суд України, вказує на слабкість та безвідповідальність законодавця, а з іншого боку може бути унікальним механізмом, який забезпечує не просто право на мирні зібрання, а свободу його здійснення всіма і кожним окремо суб'єктом. У цьому контексті варто неупереджено відповісти на питання чи потрібен окремий закон, норми якого поряд із встановленим алгоритмом здійснення цього права, встановлюватимуть обов'язки та юридичну відповідальність суб'єктів здійснення права на мирні зібрання. З огляду на свободу мирних зібрань, зазначене можна і слід розцінювати як обмеження свободи на мирні зібрання, що неприпустимо не лише виходячи із конституційної норми, а й із міжнародно-правових документів та міжнародної судової практики. А от обмежити сваволлю держави та посадових осіб щодо обмеження реалізації цього права – необхідно. У зв'язку із цим вважаємо, що слід прямо передбачити права та обов'язки органів публічної влади, їх посадових осіб які останні повинні виконувати виключно з метою забезпечення, охорони та захисту свободи здійснення права на мирні зібрання, а також недопущення зловживання даним правом. У комплексі саме такий підхід забезпечить свободу здійснення права на мирні зібрання¹.

5.4. Здійснення суб'єктивного права на мирні зібрання: порядок, форми, строки, ознаки

У ч. 1 ст. 36 Конституції України підкреслюється, що права і свободи здійснюються. Відтак, можна поставити крапку у цій дискусії, оскільки законодавець схильний до вжиття терміну «здійснювати право» та «обмежувати здійснення права».

Виходячи з конституційної норми, що міститься у ст. 39 Конституції України, ініціатором проведення мирного зібрання за законодавством України може виступати громадянин. Однак, як засвідчує правозастосовна практика, ініціатором та носієм права на мирне зібрання може бути будь-яка репрезентативна організація (об'єднання) відповідного рівня, яка виконала передбачені законодавством обов'язки, ключовим серед яких є надсилання повідомлення відповідним органам управління про здійснення права на мирні зібрання. Для здійснення суб'єктивного права на мирні зібрання у його носія повинен виникнути певний інтерес. Людина є істотою соціальною, життя якої нерозривно пов'язано з інформацією, що надходить ззовні або акумулюється та продукується

¹ Самбор М.А. Право на мирні зібрання: монографія. Прилуки: КП «Прилуцька міська друкарня», 2018. С. 140-141.

всередині. Відтак, людська комунікація, як процес передавання інформації, є невід'ємною частиною нашого життя. І які б телекомунікаційні технології не входили у наше життя, чи не найефективнішим комунікаційним зв'язком є зв'язок безпосередній, коли особа, яка передає, і особа, яка отримує інформацію, можуть взаємодіяти безпосередньо, та й безпосереднє спілкування між людьми важко замітити будь-якими найновітнішими засобами. Адже саме під час такого спілкування використовуються як вербальні, так і невербальні способи передачі інформації, інколи останні (серед яких чільне місце посідають візуальні) відіграють істотну роль у формуванні переконань учасників мирних зібрань. Вочевидь, саме з цього виходили розробники Цивільного кодексу України, де у ст. 315 зазначили, що суб'єктом здійснення права на мирні зібрання є не громадянин, а саме людина.

Ст. 26 Конституції України закріплює, що іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Ст. 39 Конституції України не встановлює винятку щодо користування правом на мирні зібрання для іноземців та осіб без громадянства. Звідси можемо зробити висновок про те, що за загальним правилом суб'єктом права на мирні зібрання можуть бути іноземці та особи без громадянства за винятком випадків обмеження цього права для вказаних суб'єктів законодавством України¹, а також юридичні особи чи їх об'єднання.

Причини для здійснення права на мирні зібрання можуть бути різними, залежно від наявних інтересів у громадян та відповідних організацій. Та перш за все це такі інтереси доречно класифікувати саме за сферою людського буття: політичні, економічні, соціальні, культурні², трудові тощо.

По-перше, здійснення права на мирні зібрання зумовлюється наявністю інтересу суб'єкта на певну комунікацію з іншими суб'єктами. По-друге, для носія суб'єктивного права на мирне зібрання необхідно визначитися із місцем та формою проведення такого зібрання. Ці дві складові належать до суб'єктивної сторони носія права на мирне зібрання.

¹ Самбор М.А. Право на мирні зібрання: монографія. Прилуки: КП «Прилуцька міська друкарня», 2018. С. 202.

² Самбор М.А. Інтерес у праві: монографія. Прилуки, КП «Прилуцька міська друкарня», 2016. С. 132.

Форма визначається співвідносно до понять вмісту і матерії¹. Академічний тлумачний словник визначає форму як «обриси, контури, зовнішні межі предмета, що визначають його зовнішній вигляд»². Крім того форма тлумачиться як спосіб існування змісту, його внутрішня структура, організація і зовнішній вираз, або як тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом (силогічна форма)³. Отже, для здійснення права на мирні зібрання необхідною є наявність певної форми соціальної комунікації, в якій і може знайти здійснення право на мирні зібрання.

Конституційні норми прямої дії, що містяться у ст. 39 Конституції України, вказують на такі основні форми здійснення права на мирні зібрання: збори, мітинги, походи і демонстрації. Послідовно розглянемо кожну з форм здійснення права на мирні зібрання.

Для початку звернемося до загального розуміння поняття зборів. Збори – це форма колективного обговорення ділових проблем, які хвилюють громадськість; вони проводяться з метою спільного осмислення певного питання⁴. Продовжуючи з'ясування змісту даної форми, розглянемо тлумачення даного поняття, яке пропонується у Словнику української мови. Під поняттям «збори» розуміється «зустріч, зібрання членів якого-небудь колективу, організації з метою обговорення або проведення чого-небудь»⁵. Отже, збори – це добровільна зустріч, сходи, зібрання групи осіб, які об'єднані спільним інтересом. Але для зборів необхідною є ініціатива, інтерес, що виявляється у відповідному суб'єктивному праві на мирні зібрання.

Існує ряд визначень поняття «збори», що містяться у різних підзаконних нормативно-правових актах. Так, п. 332 Статуту патрульно-постової служби міліції України, затвердженого наказом МВС України від 28 липня 1994 року № 404, визначає, що збори – це спільна, спеціально організована невелика присутність громадян в громадському або іншому місці, викликана необхідністю обговорення різних політичних, соціальних, економічних, культурних та інших проблем.

¹ Форма. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Форма>. Дата доступу: 18.03.2017.

² Форма // Словник української мови: в 11 томах. Том 10. С. 617. URL: <http://sum.in.ua/s/forma>. Дата доступу: 18.03.2017.

³ Форма // E-slovník: тлумачний словник української мови. URL: <http://eslovnuk.com/форма>. Дата доступу: 18.03.2017.

⁴ Збори. URL: <http://pidruchniki.com/10020506/menedzhment/zbori>. Дата доступу: 25.02.2017.

⁵ Збори // Словник української мови: академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/zbury>. Дата доступу: 25.02.2017.

Разом з цим існує легальне визначення «загальних зборів». Відповідно до абз. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року загальні збори – зібрання всіх чи частини жителів села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення. Отже, можемо підсумувати, що збори громадян – це організована присутність громадян у задалегідь визначеному місці, зумовлена наявністю ряду проблем, що потребують вирішення шляхом безпосередньої соціальної комунікації – обговорення.

Наступною формою здійснення права на мирні зібрання, що визначена Конституцією України, є мітинг. Мітинг (англ. meeting – збори, засідання, зустріч, від meet – збиратися, зустрічатися, сходитися) – мирне публічне зібрання громадян з метою вияву свого ставлення до внутрішньої або зовнішньої політики держави, органів державної влади або місцевого самоврядування, до внутрішніх чи зовнішніх подій і висунення вимог щодо проведення цієї політики або вжиття заходів у зв'язку з певними подіями¹. Мітинг – це масові збори з питань злободенних, переважно політичних питань, які проводяться, як правило, на вулицях, майданах, стадіонах, парках. Неодмінні атрибути мітингу – масова аудиторія, промовці, лозунги, прапори, заклики (усні, друковані, письмові), як зазначається у п. 333 Статуту патрульно-постової служби міліції України, затвердженого наказом МВС України від 28 липня 1994 року № 404. То ж можемо говорити, що для мітингу характерним є політичне підґрунтя, а також наявність різноманітної агітаційної продукції в його учасників: від прапорців до великих стягів, різноманітних елементів верхнього одягу, значків, листівок, а також лозунгів, використання підсилюючої апаратури, що дозволяє донести інформацію лідерів до всіх присутніх, тощо.

Мітинг – це організована форма політичних дій, оскільки в нього є організатори, цілі та завдання (наприклад, домогтися якомога більшої підтримки виборців на користь того чи іншого кандидата і виграти виборчу кампанію). Водночас мітинг, як і будь-яке багатолюдне зібрання, може перетворитися за певних умов у стихійний некерований процес і супроводжуватися раптовою зміною настроїв учасників, вибухом емоцій, бурхливими пристрастями. Суттєвою особливістю є його спрямованість на формування психологічної готовності індивідуумів до безпосередньої політичної дії. Мітинг проводиться не для ведення дискусії і з'ясування проблем. Це зібрання уже сформованих прихильників певної ідеї, яка на мітингу перетворюється на вимогу (заборонити або дозволи-

¹ Пустовіт Ж.М. Мітинг // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Шемшученко Ю.С. (голова редкол.), Бурчак Ф.Г., Зяблюк М.П. та ін. К., 1998. Т. 3: К-М. 2001. С. 737-738.

ти, підтримати або засудити певні дії, рішення, явище). Мітинг є важливим засобом пропаганди та агітації¹.

Отже, мітинг пов'язується з політичною активністю громадян та призначений саме для реалізації політичних цілей. На відміну від зборів, які розглядають й ряд інших соціальних, економічних, культурних подій, мітинг спрямований не стільки на відпрацювання загальної мети, скільки підкорення натовпу меті організаторів, котрі намагаються власний інтерес перетворити на інтерес якщо і не загальносуспільний, то хоча б частини громади.

Наступною формою здійснення права на мирні зібрання, визначеною у Конституції України, є похід – це пересування організованої групи людей (загону) з певною метою і в установленому порядку (строю)². Таким чином, похід як форма здійснення права на мирні зібрання – це рух громадян, об'єднаних спільними інтересами, зумовленими розв'язанням ряду соціальних, політичних, економічних, трудових та інших проблем, за певним маршрутом та спрямованими на досягнення спільних цілей. У свою чергу, у відомчому нормативно-правовому акті МВС України надається таке визначення: «Вуличний похід проводиться з тією ж метою, що і демонстрація, мітинг, однак відрізняється меншою динамікою, відсутністю мітингово-демонстраційної атрибутики» (п. 335 Статуту патрульно-постової служби міліції України, затвердженого наказом МВС України від 28 липня 1994 року № 404). Вочевидь, що для походу притаманна рухова активність його учасників, адже останні не перебувають у заздалегідь визначеному місці, а рухаються за обраним маршрутом. Однак, як засвідчують вищевказані положення нормативно-правового акта, походу притаманна відсутність мітингово-демонстраційної атрибутики, тобто різноманітних плакатів, прапорів, політичних символів, а також іншої констатуючої та спонукальної політичної інформації. Хоча слід зауважити, що походи часто взаємопов'язані із мітингами та мають спільну атрибутику. Більшість організаторів мирних зібрань поєднують походи та мітинги, використовуючи рух як можливість не лише охопити значно більшу аудиторію, а й залучити до майбутнього мітингу масу громадян, які на шляху такої демонстрації як хаотично, так і цілком свідомо долучаються до даної форми здійснення права на мирні зібрання.

Політична демонстрація (лат. *demonstratio* – показ) – одна з форм

¹ Мітинг. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мітинг>. Дата доступу: 25.02.2017.

² Похід. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Похід>. Дата доступу: 25.02.2017.

масового виявлення політичних настроїв протесту, солідарності тощо шляхом проведення маніфестацій, мітингів, страйків, вуличних походів тощо¹. Демонстрація – масова хода як публічне вираження соціально-політичного настрою; організована форма політичних дій, оскільки в неї є організатори, цілі та завдання (наприклад, домогтися якомога більшої підтримки виборців на користь того чи іншого кандидата і виграти виборчу кампанію)². Звертаючись до норм вже згадуваного нами Статуту патрульно-постової служби міліції України, зазначимо, що п. 334 визначає демонстрацію як масове перебування громадян з приводу висловлення будь-яких громадсько-політичних настроїв, в тому числі з питань протесту або незгоди будь з чим (цей захід може проявлятися також у проступку однієї особи, здійсненні нею вчинку з метою підкреслення свого ставлення до будь-якої події чи посадової особи тощо). Таким чином, можемо вести мову про те, що демонстрація є певним конгломератом походів, мітингів та зборів, оскільки може об'єднувати у собі вказані форми здійснення права на мирні зібрання, адже охоплює собою місце проведення і маршрут руху, а також включає у себе всю мітингово-демонстраційну атрибутику, зумовлену реалізацією політичної комунікації між окремими індивідами та їх групами. Та зазвичай демонстрація розпочинається зі збору у певному місці громадян – по суті, з мітингу – і завершується походом, хоча може мати два пункти проведення статичних мирних зібрань: на початку та наприкінці демонстрації (однак це не виключає можливості проведення, так би мовити, проміжних мітингів на шляху демонстрації. Наприклад, коли демонстрація проходить повз різні установи, які причетні до виникнення чи розв'язання питань, що стали предметом здійснення права на мирні зібрання у формі демонстрації).

Отже, вище наведено лише конституційно визначені форми здійснення права на мирні зібрання, однак останні на цьому не вичерпуються. Ще однією яскравою і досить поширеною формою здійснення права на мирні зібрання в Україні, пов'язаною з реалізацією політичних прав, є пікетування.

Пікетування – форма демонстрації, під час якої виставляються представники будь-де, наприклад перед будинками об'єднань, підприємств, з метою висловлення протесту проти чого-небудь, для забезпечення охорони на місці проведення страйку або демонстрації – зазнача-

¹ Кравець Є.Я. Демонстрація // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Шемшученко Ю.С. (голова редкол.), Бурчак Ф.Г., Зяблюк М.П. та ін. К., 1998. Т. 2: Д-Й. С. 63.

² Демонстрація. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Демонстрація>. Дата доступу: 25.02.2017.

ється у п. 336 Статуту патрульно-постової служби міліції України, затвердженого наказом МВС України від 28 липня 1994 року № 404. Порівняно з демонстрацією, мітингом та походом для пікетування притаманним є визначене місце проведення, що споріднює його із мітингом, однак різниться з мітингом пікет тим, що нерозривно пов'язаний з місцем перебування об'єкта, на який (проти якого) спрямоване дане зібрання, наприклад у разі, коли пікетування спрямоване проти рішень органів місцевого самоврядування, воно відбувається під стінами приміщення, де розміщується відповідна рада та її виконавчий орган, а у разі незадоволення діями та рішеннями законодавчого органу пікет проводитиметься не на площі чи іншому зручному для цього місці, а безпосередньо під приміщенням Верховної Ради України, що дозволяє продемонструвати відповідним посадовим особам під час виконання ними своїх повноважень (у даному разі – представницьких) невдоволення народу такими діями чи рішеннями.

Вказані форми здійснення права на мирні зібрання переважно пов'язані із здійсненням політичних прав громадян, основним з яких є взяття участі в управлінні країною чи окремою адміністративно-територіальною одиницею в інтересах громади або окремої людини, коли діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування повинна характеризуватися людиноцентристською спрямованістю, проголошеною у ст. 3 Конституції України, відповідно до якої людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Не можемо залишити без уваги і питання права на мирні зібрання, коли учасники таких заходів переслідують спеціальні цілі – захист трудових, соціально-економічних прав та інтересів громадян, об'єднаних у добровільні неприбуткові громадські організації, пов'язані спільними інтересами за родом професійної (трудової) діяльності громадян. Адже трудові права є однією із важливих груп прав людини і громадянина. Конституційне закріплення права на працю (ст. 43) зумовлюється наявністю у працюючих права на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (ст. 44 Основного Закону). У такому разі формою здійснення права на мирні зібрання є страйк – тимчасове колективне добровільне припинення роботи працівниками (невихід на роботу, невиконання своїх трудових обов'язків) підприємства, установи, організації (структурного підрозділу) з метою вирішення колективного трудового спору (конфлікту) (ст. 17 Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 року).

Однак страйк – це не лише припинення діяльності працівниками

підприємства, установи та організації, а й збори таких громадян, які об'єднуються для вирішення соціально-економічної проблеми, пов'язаної із здійсненням, захистом та охороною своїх трудових прав та інтересів. У контексті зазначеного вважаємо, що право на страйк є однією з форм здійснення права на мирні зібрання для досягнення спільних для громадян економічних і соціальних інтересів.

Проте це далеко не вичерпний перелік форм здійснення права на мирне зібрання. У Рішенні Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 р. № 6-рп/2016¹ Конституційний Суд України на підставі системного аналізу норм Основного Закону України вважає, що право на свободу світогляду та віросповідання може бути реалізоване, зокрема, у формі проведення богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій. У разі якщо такі заходи відбуваються публічно та мають мирний характер, на них мають поширюватися вимоги ст. 39 Конституції України, у тому числі щодо завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про їх проведення.

Богослужіння – (лат. *cultus divinius, celebratio liturgica*) – зовнішнє вираження релігійності, виражене в громадських молитвах і обрядах². Релігійний обряд – це ряд строго визначених дій, що супроводжують і оформлюють вчинення акту (актів) культового характеру³. Релігійний обряд – це сукупність визнаних внутрішніми церковними приписами і правилами індивідуальних чи колективних дій вірян, спрямованих на встановлення двосторонніх відносин між людиною і надприродними об'єктами⁴. Церемонія (англ. *ceremony*) – обряд, урочиста процедура ритуального значення, що відбувається за особливою нагодою⁵. Проце-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016 у справі № 1-13/2016 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 5 ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16>. Дата доступу: 08.03.2017.

² Богослужіння. Матеріал з Вікіпедії вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Богослужіння>. Дата доступу: 25.04.2017.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.І. та ін.; відп. ред. С.С. Яценко. 4-те вид., переробл. та доповн. К., 2005. С. 333.

⁴ Новіков В.В. Основні форми релігійної діяльності в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. № 1. С. 192.

⁵ Церемонія. Матеріал з Вікіпедії вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Церемонія>. Дата доступу: 25.04.2017.

сія – церковна хода з хрестами, хоругвами¹.

Це далеко не вичерпний перелік форм здійснення права на мирні зібрання. Останнім часом дуже популярною формою мирних зібрань став flash-mob (з англ. flash – виблискувати, мигтати, промайнути, спалах; mob – натовп, зборище), коли окремі громадяни в соціальних мережах «запускають» заклик раптово зібратися в одному місці з якоїсь нагоди, для якоїсь дії. Вочевидь, що про проведення таких форм здійснення права на мирні зібрання жоден орган місцевого самоврядування чи орган виконавчої влади не отримує сповіщення. Однак законність чи незаконність проведення не спростовує існування такої форми здійснення права на мирні зібрання.

Ще однією формою здійснення права на мирні зібрання є промо-акції (англ. promo – рекламний; лат. actio – дія, виступ, що здійснюється для досягнення якоїсь мети; від англ. to promote – підвищувати, сприяти), які організовуються та проводяться за ініціативою торговельних компаній та торговельних марок для популяризації речей і товарів, предметом яких є саме економічна складова (а не політична, що вкотре підкреслює ту обставину, що право на мирні зібрання не можна ототожнювати із правами політичними).

Законодавчо, на рівні кодифікованого акта (Цивільного кодексу України) визнані й інші форми здійснення права на мирні зібрання: конференції, засідання, фестивалі. Хоча не слід забувати й про такі масові заходи, як ярмарки – заходи, безпосередньо пов'язані з роздрібною або оптовою торгівлею, що проводяться регулярно в певному місці та у визначений строк², які, на наше переконання, слід також відносити до однієї з форм мирних зібрань, що об'єднують людей, зокрема тоді, коли такі заходи проводяться на вулицях, площах, у скверах, інших громадських місцях населених пунктів.

Підсумовуючи, наголосимо, що правовідносини з приводу здійснення таких форм права на мирні зібрання, як фестивалі, конференції, засідання, інші рекламні акції, регулюються нормами Цивільного кодексу України, який, до речі, не містить обов'язку суб'єкта здійснення права на мирні зібрання сповіщати про такі заходи органи місцевого самоврядування чи виконавчої влади.

Разом з цим, вважаємо за необхідне класифікувати такі форми здій-

¹ Процесія // Словар української мови / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. К., 1958. Том 3. С. 489. URL: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/49769-procesija.html>. Дата доступу: 25.04.2017.

² Про вдосконалення виставково-ярмаркової діяльності в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2007 року № 1065. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1065-2007-п>. Дата доступу: 20.05.2017.

снення слід залежно від їх нормативно-правового визначення на: 1) конституційні форми (збори, мітинги, походи і демонстрації); 2) нормативно визначені (страйк, богослужіння, релігійний обряд, церемонія, процесія, пікетування); 3) інші, які не знайшли своє легальне закріплення та визначення у нормативно-правових тактах, однак існування яких зумовлене станом розвитку суспільства та необхідністю відстоювання прав, свобод й інтересів людини і громадянина. Ключовим у класифікації форм здійснення права на мирні зібрання є сфера здійснення права на мирні зібрання: політична, соціальна, економічна, культурна, спортивна тощо, кожна з яких можна також деталізувати (наприклад, економічна – рекламна, торгівельна, закупівельна, продуктова, промислова тощо). Внаслідок цього слід розрізняти: мітинги, демонстрації, походи, пікети, конференції, засідання, фестивалі, церемонії, літургії, богослужіння, конкурси, естафети, змагання тощо.

Наступний етап здійснення права зумовлюється об'єктивними підготовчими діями носія права на мирне зібрання та безпосередньо пов'язаний із конституційною процедурою сповіщення про проведення зібрання громадян.

У статті 39 Конституції України прямо зазначається, що про проведення мирних зібрань завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

У процесі здійснення будь-якого права, у тому числі і права на мирне зібрання, важливе місце, незалежно від порядку сповіщення, належить строкам такого сповіщення про здійснення відповідного суб'єктивного права. Це різні за своєю природою проміжки часу, з якими пов'язуються вчинення або невчинення дій чи виникнення, розвиток, припинення подій, які мають юридичне значення.

У Конституції України жодним чином не вказується на процесуальну сторону здійснення даного права щодо визначення та дотримання певного строку, протягом якого слід сповістити відповідні органи місцевого самоврядування чи органи виконавчої влади про проведення мирного зібрання.

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 зазначив, що тривалість строків завчасного сповіщення має бути визначена у розумних межах і не повинна обмежувати передбаченого ст. 39 Конституції України права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Такі строки мають слугувати гарантією здійснення цього права. Упродовж цього строку зазначені органи мають здійснити і ряд підготовчих заходів, зокрема, для забезпечення безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингу, походу чи демон-

страції, підтримання громадського порядку, охорони прав і свобод інших людей. У разі необхідності органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування можуть погоджувати з організаторами масових зібрань дату, час, місце, маршрут, умови, тривалість їх проведення тощо. Строк завчасного сповіщення має бути достатнім і для того, щоб органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування могли визначитися, наскільки проведення таких зібрань відповідає закону, та в разі потреби, згідно з ч. 2 ст. 39 Конституції України, звернутися до суду для вирішення спірних питань. Зрештою, у резолютивній частині Рішення від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 Конституційний Суд України переконливо проголосив, що положення ч. 1 ст. 39 Конституції України щодо завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій в аспекті конституційного подання треба розуміти так, що організатори таких мирних зібрань мають сповістити зазначені органи про проведення цих заходів заздалегідь, тобто у прийнятні строки, що передують даті їх проведення. Ці строки не повинні обмежувати передбачене ст. 39 Конституції України право громадян, а мають служити його гарантією і водночас надавати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав і свобод інших людей. Визначення конкретних строків завчасного сповіщення з урахуванням особливостей форм мирних зібрань, їх масовості, місця, часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання.

Така правова позиція Конституційного Суду України під час визначення розумного строку завчасного сповіщення про проведення мирного зібрання зобов'язує звертатися до інших нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано визначають ці строки.

Пропонуємо виокремити чотири критерії оцінювання розумності строку: 1) складність справи (особливість мирного зібрання, кількість учасників, особливості запрошених, місце тощо – додано нами М.С.); 2) поведінка заявника; 3) поведінка органів державної влади (місцевого самоврядування – додано нами М.С.); 4) важливість справи для заявника (важливість суспільно-політична, культурна, спортивна, мистецька тощо – додано нами М.С.)¹.

При цьому слід пам'ятати, що здійснення права на мирне зібрання повинно гарантувати: 1) право громадянам на мирні зібрання;

¹ Завальнюк І. «Розумний строк» в адміністративному процесі // *Право України*. 2011. № 5 С.277.

2) недопущення зловживання правом на мирні зібрання; 3) права інших громадян; 4) недопущення виникнення загроз інтересам національної безпеки чи громадського порядку; 5) можливість встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань за наявності відповідних підстав; 6) можливість оскарження рішення про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань у спосіб, встановлений нормами процесуального права; 7) вжиття заходів із усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання; 8) гарантування апеляційного оскарження із усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання; 9) примусове виконання рішень судів із встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань та усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання.

Підсумовуючи дослідження строків сповіщення про намір здійснення права на мирні зібрання, зазначимо, що прийняття законодавчого акта, норми якого регулюватимуть порядок здійснення права на мирні зібрання, а також строки завчасного сповіщення, в умовах громадсько-політичної активності громадян в Україні є надзвичайно актуальним, адже забезпечить дотримання принципу верховенства права, законності, а також спростовуватиме сумніви обґрунтованості та неупередженості у діяльності судової гілки влади під час розв'язання спорів з приводу обмеження права на мирні зібрання у судах.

Щодо об'єкта сповіщення про намір здійснення права на мирні зібрання. Вважаємо, що об'єкт сповіщення є одним із ключових, оскільки у разі сповіщення неповноважного об'єкта, суб'єкт здійснення права на мирні зібрання може постати перед процедурою обмеження його права на мирні зібрання або відповідальності за несповіщення про проведення мирних зібрань. Остання (процедура) є передумовою для притягнення суб'єкта здійснення права на мирні зібрання до юридичної відповідальності.

Стаття 5 Конституції України визначає носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. У такий спосіб закріплено існування двох відносно відокремлених систем органів публічної влади: органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які покликані здійснювати відповідні управлінські функції в межах повноважень, визначених Конституцією і законами України. Кожна із названих систем має свої особливості, які, власне, і надають можливість відокремити одну від іншої. Вони різняться між собою за порядком утворення, за складом і структурою, за цілями і завданнями, за формами і методами діяльності, за характером і видами

правових актів, які видаються органами, що входять до складу відповідної системи. Однак це не означає, що між системою органів державної влади та органами місцевого самоврядування існує непереборна межа. Їх об'єднує, насамперед, те, що вони є органами єдиної публічної влади, джерелом якої є народ¹. Відтак, виконувані ними функції влади та управління, а також межі цих повноважень, зокрема визначені адміністративно-територіальним поділом країни, зумовлюють носія суб'єктивного права на мирні зібрання повідомляти відповідний орган виконавчої влади чи місцевого самоврядування.

Для з'ясування об'єкта повідомлення необхідно зупинитись на межах повноважень державних органів та органів місцевого самоврядування. В Україні таке здійснено на конституційному рівні. Так, у ст. 140 Основного Закону визначає, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Відповідно до ст. 60 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до повноважень органів місцевого самоврядування належить питання права власності на землю, що включає право на відведення земельної ділянки для проведення мирних зібрань або надання відповідних приміщень, що перебувають у комунальній власності територіальної громади, для цілей проведення мирних зібрань.

Крім цього, законодавством прямо визначено, що до делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні громадського порядку (абзац 3 п. «б» ч. 1 ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Отже, вирішення відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів виконавчими органами сільських, селищних, міських рад є делегованими повноваженнями органів виконавчої влади відповідним виконавчим органам місцевого самоврядування або виконавчим органам безпосередньою радою. Констатуємо, що виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад у межах територіальної громади села, селища та міста, або їх територіального об'єднання розглядають звернення про проведення мирних зібрань на території вказаних територіальних громад.

¹ Майстро С.В. Розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/4/05.pdf>. Дата доступу: 03.04.2017.

Таким чином, суб'єкт здійснення права на мирні зібрання у разі прийняття рішення про проведення мирного зібрання на території (у межах) села, селища та міста або їх територіального об'єднання зобов'язаний сповістити виконавчий орган відповідного органу місцевого самоврядування (відповідної ради) про намір здійснення права на мирні зібрання.

Залишається ще одне – здійснення суб'єктивного права на мирне зібрання поза межами адміністративно-територіальних повноважень органів місцевого самоврядування. За таких умов очевидно є необхідність подання відповідного повідомлення саме до органу виконавчої влади – відповідної державної адміністрації, чий повноваження поширюються на адміністративно-територіальну одиницю, де планується таке зібрання.

Зазначене підтверджується тим, що згідно із ч. 3 ст. 1 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою. Згідно зі ст. 15 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» в управлінні відповідних місцевих державних адміністрацій перебувають об'єкти державної власності, передані їм в установленому законом порядку.

Можна дійти висновку, що повідомлення до органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади має здійснюватися залежно від того, кому (до чийх повноважень) належить місце проведення заходу (або управління цим місцем), а саме якщо зібрання проводяться на території (землях), у приміщеннях комунальної власності, що належать територіальним громадам, повідомляються органи місцевого самоврядування, коли ж зібрання проводиться на землях або приміщеннях, що перебувають у державній власності – повідомляються органи виконавчої влади.

Таким чином, керуючись положеннями ст. 39 Конституції України, нормами законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» або «Про місцеві державні адміністрації», відповідно до ст. 5 Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року, звернення про проведення мирного зібрання адресуються органам державної влади або органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам, до повноважень яких належить вирішення вказаного питання.

Зрозумівши, до кого звертатись, необхідно з'ясувати, з чим звертатись особі (фізичній (громадянинові, в окремих випадках й іноземце-

ві, особі без громадянства, чи з декількома громадянствами, які на законних підставах перебувають на території України) або юридичній), яка виступає ініціатором мирних зборів, мітингу, демонстрації чи іншої форми здійснення права на мирні зібрання.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року, громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із заявою або клопотанням щодо здійснення своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргу про їх порушення. *(Необхідно зазначити, що відповідно до Закону України «Про звернення громадян» наголошується на праві звернення саме громадян України, тому слід пригадати положення ст. 26 Конституції України, де йдеться, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України).*

Вочевидь, що під час мирного зібрання планується висвітлення, обговорення чи вирішення питання, пов'язаного із здійсненням, захистом соціально-економічних, політичних, трудових, професійних інших прав, свобод, інтересів, а також особистих прав і законних інтересів окремих громадян, їх груп чи об'єднань. Згідно з ч. 3 ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» заява (клопотання) – це звернення громадян із проханням про сприяння здійсненню закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності. Відповідно, громадянин чи об'єднання громадян, які вирішили реалізувати своє право на мирні зібрання, зобов'язані звернутися до відповідного органу місцевого самоврядування чи органу державної виконавчої влади із відповідною заявою.

Наступним кроком є визначення змісту такої заяви про мирне зібрання. Виходячи навіть з конституційних положень ст. 39 Конституції України, зміст заяви повинен розкрити персональні дані суб'єкта, який організовує мирне зібрання: якщо це фізична особа, то це прізвище, ім'я та по батькові, адреса фактичного її проживання, а також контактні телефони, що дозволить уточнити інформацію про захід, його учасників

тощо (коли ж ініціаторами заходу виступає група осіб, вказані відомості мають бути надані про всіх організаторів); у разі коли ініціатором виступає юридична особа – її повна назва, юридична адреса, відомості про керівника (прізвище, ім'я та по батькові), контактні телефони, відомості про особу, яка створила документ, і номер її службового телефону. Це, по-перше, цілком вміщується у законодавчий припис ч. 2 ст. 5 Закону України «Про звернення громадян». По-друге, повинні бути зазначені дата та час проведення заходу; по-третє, місце (місця, або маршрут чи маршрути) проведення заходу; по-четверте, форма здійснення суб'єктивного права на мирні зібрання, тобто у формі мітингу, демонстрації, зібрання тощо; по-п'яте, тривалість заходу; по-шосте, кількість учасників (орієнтовна їх кількість, бо наперед, зрозуміло, організатори не зможуть визначити кількість осіб, які виявлять намір приєднатися до проведення відповідного мирного зібрання); по-сьоме, визначення необхідності залучення комунальних служб, зокрема щодо підведення електроенергії, подальшого прибирання тощо (адже, як правило, зібрання проводяться із використанням підсилюючої техніки тощо), наявності карет екстреної допомоги та медицини катастроф, залучення до організації проведення мирного зібрання інших служб, а також готовність суб'єкта здійснення права на мирні зібрання на укладення відповідних договорів (угод), у разі коли такі послуги надаються виключно на підставі угод, у тому числі платних; по-восьме, це мета мирного зібрання.

Зазначена інформація є мінімально достатньою для органів місцевого самоврядування, виконавчої влади для забезпечення можливості здійснення суб'єктом його права на мирні зібрання із дотриманням прав інших осіб, недопущення зловживання таким правом, а також забезпечення публічної безпеки і порядку осіб, які братимуть участь у заході, або випадкових перехожих тощо. Зазначення даної інформації цілком відповідає вимогам ч. 7 ст. 5 Закону України «Про звернення громадян». Письмове звернення про здійснення права на мирні зібрання повинно бути підписано заявником (заявниками) із зазначенням дати. В електронному зверненні також має бути зазначено електронну поштову адресу, на яку заявнику може бути надіслано відповідь, або відомості про інші засоби зв'язку з ним.

Окремо зупинимось на формі такого повідомлення. Конституція України не визначає якоїсь конкретної форми. Звертаючись знову до Закону України «Про звернення громадян», зокрема ст. 5, знаходимо норми, які вказують на те, що звернення може бути усним чи письмовим.

Таким чином, звернення про проведення мирного зібрання може бути як усним, так і письмовим. Звернення про проведення мирного зіб-

рання, оформлене без дотримання зазначених вище вимог, повертається заявнику з відповідними роз'ясненнями не пізніше як через десять днів від дня його надходження (ч. 8 ст. 5 Закону України «Про звернення громадян»). Однак, на наш погляд, такий строк прямо суперечить рішенню Конституційного Суду України, зокрема рішенню № 4-рп/2001 року, у зв'язку з чим у Законі України «Про звернення громадян» слід передбачити норму, якою буде визначено спеціальний (скорочений) строк повернення суб'єктові, який звернувся із повідомленням про проведення мирного зібрання.

Слід пам'ятати, що, виходячи з положень ст. 8 Закону України «Про звернення громадян», письмове звернення про організацію та проведення мирного зібрання без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду взагалі не підлягає.

Цікавим є роз'яснення Міністерства юстиції України з цього питання, яке було надано у листі від 29.11.2009 № 823-0-1-09-18 на адресу Всеукраїнської молодіжної організації «Молодь проти корупції»¹, де зазначається, що вимоги щодо порядку організації і проведення мирних заходів, строків завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування, документів, які мають бути долучені до заяви про проведення мирного заходу, тощо на даний час законом не врегульовано. Тобто, центральний орган виконавчої влади – Міністерство юстиції України – визнав неврегульованість вказаного питання, що зумовлює його корупціогенність та створює умови для зловживань владою чи перевищення влади з боку посадових осіб під час розгляду таких звернень громадян про здійснення їх права на мирні зібрання, що може призводити не лише до необґрунтованої та незаконної відмови у здійсненні такого права, а й до незаконного притягнення осіб до встановленої законом відповідальності за недотримання порядку організації та проведення мирних зібрань. Зазначену інформацію можна отримати із загальних засад законодавства про звернення громадян.

У тож же час додамо, що практично такої необмеженої свободи немає в жодній країні. Поліція не лише дає (або не дає) відповідний дозвіл, але й вказує на маршрути великих демонстрацій, контролює час їх початку та закінчення, здійснює оточення учасників та фізичний вплив

¹ Лист Міністерства юстиції України від 29.11.2009 № 823-0-1-09-18 на адресу Всеукраїнської молодіжної організації «Молодь проти корупції». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v823-323-09>. Дата доступу: 25.04.2017.

на них у разі недотримання громадського порядку¹.

Виходячи з українських реалій, зазначимо, що найкраще сповіщення у вигляді заяви про намір здійснення права на мирні зібрання слід подавати у письмовій формі до відповідного органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади. Суб'єктові здійснення права на мирні зібрання доречно отримати документ, що підтверджує прийняття та реалізацію такої заяви про проведення мирного зібрання. Хоча відомості про прийняття такої заяви можуть підтверджуватися відповідним реєстраційним номером на копії заяви чи підписом посадової особи органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування із зазначенням дати отримання сповіщення, посади особи, її прізвища, ініціалів та підпису (оптимально – підпису, засвідченого печаткою органу місцевого самоврядування чи виконавчої влади). Дотримання зазначених заходів убезпечить суб'єкта здійснення права на мирні зібрання від можливості бути притягненим до юридичної відповідальності за несповіщення про проведення мирного зібрання та зазнання заходів державного примусу.

У контексті дослідження здійснення суб'єктивного права на мирні зібрання слід розглянути діяльність суб'єкта здійснення даного права щодо інформування громадян про проведення масових заходів. Зазначена діяльність повинна відбуватися у рамках законодавства про рекламу, зокрема Закону України «Про рекламу» від 3 липня 1996 року, правил розміщення зовнішньої реклами, щодо мови реклами тощо.

Безперечно, найбільш важливим етапом у здійсненні суб'єктивного права на мирне зібрання є, власне, проведення мирного зібрання. На цьому етапі вся відповідальність за безпеку учасників зібрання визначено виключно для власників спортивних споруд. Вказане підтверджується і наявними підзаконними нормативно-правовими актами, дослідженими вище, а тому немає жодної необхідності повторюватися. Хоча у відповідності до п. 1. ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» основоположним (оскільки визначено першим) завданням поліції є надання поліцейських послуг у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. Підсумовуючи все викладене, зазначимо, що питання забезпечення публічної безпеки і порядку під час здійснення суб'єктами їх права на мирні зібрання є виключним завданням державних органів – органів виконавчої влади (Національної поліції України).

Дослідивши підготовчий етап до здійснення права на мирні зібрання, розглянемо основні ознаки самого зібрання. Звертає на себе ува-

¹ Конституционное право зарубежных стран: учебник для ВУЗов / М.В. Баглай, Н.П. Гуреева, В.Н. Даниленко и др. М., 2004. С. 105-106.

гу регламентація конституційного порядку здійснення права на зібрання. Збори, мітинги, походи й демонстрації повинні бути мирними, їх учасники не мати зброї, про проведення таких заходів повинні бути завчасно сповіщені органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування¹. Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї, саме це є невід'ємною і обов'язковою ознакою здійснення права на зібрання, гарантованого ст. 39 Конституції України. Конституція України висуває дві основні вимоги для здійснення права на зібрання: 1) мирність; 2) беззброї. Особливо актуальними дані ознаки права на мирні зібрання стають в українських реаліях, коли понад три роки триває антитерористична операція на сході країни, а Україна фактично перебуває в умовах неоголошеної війни. Зазначені обставини, а також людська жорстокість, прагнення доводити зверхність одних над іншими зумовлюють надзвичайно велику незаконну розповсюдженість зброї, яка перебуває на руках у громадян. Зброя у руках окремих осіб, підігрітих не лише соціальними, економічними, політичними лозунгами, а й алкогольними напоями, психотропними речовинами, іншими засобами, які здатні впливати на психіку людини, може призвести не лише до соціального напруження, а й до надзвичайно негативних наслідків, результатом яких стане заподіяння шкоди не лише здоров'ю громадян, а й їх життю.

Слово «мирний» академічний тлумачний словник тлумачить як прикметник до слова «мир», «такий, що відбувається в обстановці миру, не порушується війною; який діє або використовується в обстановці миру, служить справі миру; пов'язаний з укладенням договору про мир; позбавлений ворожих намірів; який провадить політику миру; який спирається на політику миру; який виключає насильство; який не бере безпосередньої участі у воєнних діях; цивільний; який належить цивільному населенню; схильний до злагоди, дружніх відносин; миролюбний, сумирний; який виражає злагоду, дружні відносини, миролюбство; оснований на згоді, дружньому ставленні; дружній; який нічим не порушується, не переривається; спокійний, тихий; позбавлений тривоги, неприємних переживань»².

Отже, мирність зібрання означає, що останнє має відбуватися в обстановці миру, обстановці, яка виключає будь-який із видів насилля (як фізичного, так і психологічного чи психічного) стосовно організаторів, учасників, спостерігачів, а також перехожих, сторонніх осіб такого зіб-

¹ Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посібник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. К., 2003. С. 193.

² Мирний // Словник української мови: в 11 т. Том 4. С. 713. URL: <http://sum.in.ua/s/myrny>. Дата доступу: 05.04.2017.

рання. У такий спосіб законодавець виділив обстановку як обов'язкову ознаку суб'єктивного права на проведення мирного зібрання.

Наступною обов'язковою ознакою мирного зібрання є відсутність в його учасників, організаторів зброї.

Зброя – сукупність технічних пристроїв та засобів, що застосовується для ураження живої сили противника, його техніки, спорудження та інших цілей під час ведення бойових дій; озброєння. У переносному значенні «зброя» – будь-який засіб для боротьби з ким-небудь чи чим-небудь, для досягнення будь-якої мети¹. Відповідно до абзацу 2 п. 1.3 Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України, затвердженої наказом Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21.10.2003 № 200, зброя – це предмети та пристрої, що призначені для ураження живих цілей, кораблів, літаків (вертольотів) та інших об'єктів і не мають іншого призначення.

Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боєприпасів до зброї та вибухових матеріалів, затверджена наказом МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622, не дає визначення зброї, однак визначає окремі види зброї, зокрема згідно з п. 8.2 цієї Інструкції під вогнепальною вважається зброя, в якій снаряд (куля, шрот тощо) приводиться в рух миттєвим звільненням хімічної енергії заряду (пороху або іншої пальної суміші), а відповідно до п. 8.11 цієї ж Інструкції до холодної зброї належать пристрої та предмети, конструктивно призначені для ураження живої чи іншої цілі за допомогою м'язової сили людини чи механічного пристрою (може бути холодною ручною та холодною метальною).

Проаналізовані нами підзаконні нормативно-правові акти по-різному підходять до визначення зброї, її видів. Зумовлено це тим, які саме суспільні відносини врегульовуються нормами цих правових актів.

Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає

¹ Зброя. Матеріал з Вікіпедії вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Зброя>. Дата доступу: 06.04.2017.

слово «зброя» як знаряддя для нападу чи оборони¹.

Таким чином, по-перше, доходимо висновку, що в Україні відсутнє легальне визначення поняття «зброя». Зумовлено це низкою причин, у тому числі й відсутністю закону про зброю, навколо якого точаться запеклі дискусії, однак останнє не є предметом нашого дослідження. По-друге, наявні визначення у нормах відомчих нормативно-правових актів не стільки полегшують сприйняття поняття «зброя», скільки намагаються підкреслити її характеристики, зважаючи на предмет регулювання цих відомчих норм з урахуванням суспільних відносин, які є об'єктом впливу даних норм, що призводить до розпорошеності його змістовних ознак і неоднозначного юридичного розуміння. І це в умовах, коли заборонні норми встановлюють юридичну відповідальність за ряд діянь, пов'язаних із володінням, користуванням та розпорядженням зброєю.

На наш погляд, під зброєю слід розуміти пристрої та засоби саморобного, кустарного або промислового виробництва, призначені для ураження цілей шляхом нападу чи оборони та пристосовані для цієї мети.

У той же час чи можна обмежитись таким її розумінням стосовно характеристики права на зібрання без зброї? Нормативно-правове сприйняття зброї зумовлює ряд перешкод для такої іншої ознаки зібрання, як «мирність». Поряд зі зброєю, на наш погляд, неприпустимо використовувати під час зібрань й інші види пристроїв, які з огляду на вищевикладене не можуть сприйматися як зброя, однак несуть неабияку загрозу для учасників, організаторів і очевидців таких зібрань та можуть бути використані для нападу на учасників таких зібрань або перехожих, що нівелює іншу обов'язкову ознаку зібрання – мирність. Звичайний кухонний ніж зазвичай не сприймається як зброя, однак для пересічних громадян останній у руках радикально налаштованих учасників зібрань є неабиякою загрозою не лише для здоров'я, а й для життя. Так само й пневматичні пістолети тощо. Звісно, це не є зброя у тому її розумінні, яке законодавець вкладає у заборонну норму, викладену у ст. 263 Кримінального кодексу України, однак загрозу несе не меншу, ніж інша вогнепальна чи холодна зброя.

Отже слід зазначити, що поняття «мирність» включає в себе такі складові:

1) мирна мета, яка переслідує досягнення загальносуспільних благ у спосіб, що не несе жодних загроз (загрози заподіяння майнової, матеріальної, фізичної, моральної шкоди) для жодної особи, а також у спо-

¹ Белінський Ю.Є. Поняття «зброя» та його нормативне визначення // Право і суспільство. 2012. № 1. С. 189.

сіб, формі що або прямо дозволені, або не заборонені чинним законодавством;

2) збиратися без зброї; без боєприпасів; без спеціальних засобів, перш за все активної оборони, зокрема таких, як пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії; електрошокові пристрої контактної та контактано-дистанційної дії; засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівної дії; пневматична зброя, сигнальні, стартові, будівельні, газові пістолети (револьвери); вибухові пакети й інші імітаційно-піротехнічні та освітлювальні засоби, що не містять у собі вибухових речовин і сумішей, які вказують на їх приналежність до боєприпасів. Всі ці речі мають стати категоричним табу для ініціаторів, організаторів, учасників мирних зібрань;

3) відсутність в організаторів та учасників зібрання військового однострою, камуфляжного одягу, який останнім часом набув поширення серед населення в Україні як демонстрація приналежності чи можливої приналежності, бажання належати до військових угруповань та об'єднань, мілітаристських настроїв учасників заходу. Також він може демонструвати мету досягнення цілей, які стали підставою для здійснення права на зібрання;

4) відсутність балаклав як засобу приховування насильницьких настроїв, бажання у подальшому уникнути відповідальності за вчинення протиправних дій як стосовно публічного порядку і безпеки, так і окремих громадян;

5) відсутність закликів до насильства, повалення влади у неконституційний спосіб, а так само заклики до невиконання законних вимог посадових осіб правоохоронних органів, посадових осіб органів місцевого самоврядування та виконавчої влади або суду.

Безперечно, ці ознаки не є абсолютно визначеними та вичерпними. Вони прямо залежать від стану розвитку суспільства і держави, наявних суспільних відносин, що врегульовуються правом та перебувають за межами правового регулювання (наприклад, регулюються нормами моралі, релігійними нормами тощо), тим самим створюючи загрози суспільним і державним інтересам, а тому у кожному окремому випадку можуть бути розширені. Разом із цим вважаємо, що озвучені нами ознаки є ключовими, що впливають на стан законності і правопорядку у суспільстві, а також на забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина – як організатора та учасника таких зібрань, так і сторонніх осіб, які не мають жодного відношення до такого зібрання, у тому числі й тих, котрі не поділяють поглядів організаторів та учасників мирних зіб-

рань, які реалізують своє право на мирні зібрання.

Вважаємо, що успіх мирного зібрання суттєво залежить саме від організатора, своєчасності сповіщення ним відповідних органів місцевого самоврядування та виконавчої влади, а також готовності до співпраці носія даного суб'єктивного права із посадовими особами у напрямку забезпечення прав, свобод та інтересів учасників мирного зібрання, публічної безпеки та порядку під час проведення таких зібрань.

5.5. Повноваження суб'єктів владних повноважень щодо організації та забезпечення здійснення права на мирні зібрання

Права, обов'язки є взаємозалежними категоріями. Наявність права в одного суб'єкта породжує необхідність виконання обов'язків іншим суб'єктом. Не є винятком з цього загального правила і право на мирні зібрання. На жаль, змушені констатувати, що норми законів України, які регламентують діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, не містять у собі спеціальних норм, які б чітко регулювали поведінку та визначали повноваження посадових осіб цих органів у разі надходження до них сповіщень про проведення мирних зібрань, тим самим деталізуючи конституційну норму, що міститься у ст. 6 Конституції України, де проголошено, що органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. Нормативно-правові акти містять лише загальні положення про наявність відповідних повноважень в органів місцевого самоврядування чи органів виконавчої влади, не вказуючи на відповідні способи реалізації цих повноважень, що за спірних обставин та наявності самого спору про право ставить під сумнів законність дій посадових осіб відповідних органів. Це, у свою чергу, не сприяє підвищенню авторитету органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади, а навпаки – підриває довіру до вказаних органів, а у разі наявності відповідних адміністративних судових процесів – ставить під сумнів рішення судів, вселяючи зневіру до судової гілки влади у громадян. Подібні судові процеси набувають надзвичайного резонансу у суспільстві, свідченням чого можуть бути судові справи стосовно учасників Автомайдану, учасників Революції Гідності.

Посадові особи органів місцевого самоврядування, виконавчої влади, вочевидь, не будуть забезпечувати публічний порядок та безпеку громадян під час приведення таких мирних зібрань, мітингів, походів,

демонстрацій тощо, здійснювати заходи із забезпечення протипожежної безпеки, реалізовувати необхідні заходи із забезпечення життя і здоров'я громадян. Вказані органи повинні забезпечити координацію та управління всіма екстреними органами, а також іншими підприємствами, установами та організаціями, від злагодженої та якісної роботи яких залежить здійснення права на мирні зібрання.

Згідно з ч. 1 ст. 15 Закону України «Про звернення громадян» органи державної влади, місцевого самоврядування та їх посадові особи, до повноважень яких належить розгляд заяв (клопотань), зобов'язані об'єктивно і вчасно розглядати їх, перевіряти викладені в них факти, приймати рішення відповідно до чинного законодавства і забезпечувати їх виконання, повідомляти громадян про наслідки розгляду заяв (клопотань).

Першим питанням даної проблеми є своєчасність (завчасність) інформування вже органом виконавчої влади чи органом місцевого самоврядування органів, установ та організацій, які причетні до забезпечення нормального функціонування суспільства, зокрема органів охорони здоров'я, органів Національної поліції України, підприємств, установ та організацій, відповідальних за організацію життєзабезпечення населення, а також забезпечення проведення самого масового заходу – мирного зібрання.

Забезпечення здійснення права на зібрання полягає не лише у присутності медичних представників, готових надати невідкладну допомогу учасникам заходу, чи поліцейських, які будь-якої хвилини готові попередити чи припинити порушення публічного (громадського) порядку чи безпеки, а й у низці підготовчих заходів, таких як перекриття руху транспорту, супроводження демонстрантів, організація розміщення автотранспорту та людей, відмежування учасників від представників політичних еліт тощо.

У разі наявної необхідності перекриття або обмеження руху транспорту автодорогами повинно бути відповідне рішення, яке у подальшому, згідно з нормами Закону України «Про Національну поліцію», зокрема п. 11 ч. 1 ст. 23, здійснюється поліцейськими, які регулюють дорожній рух та здійснюють контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі. Однак поліція за власним переконанням чи бажанням, навіть з об'єктивної необхідності не має права перекривати рух транспорту вулично-шляховою мережею. Недарма поліція під час виконання покладених на неї завдань уповноважена використовувати превентивні заходи, окрема зупиняти транспортні засоби у разі, якщо уповноважений орган державної влади прийняв рішення

про обмеження чи заборону руху (п. 7 ч. 1 ст. 35 Закону України «Про Національну поліцію»). Відповідно до ст. 6 Закону України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 року, до компетенції саме міських рад та їх виконавчих органів, районних рад та районних державних адміністрацій у сфері дорожнього руху належить: організація дорожнього руху на території міста і району згідно з відповідними генеральними планами, проектами детального планування та забудови населених пунктів, автоматизованих систем керування дорожнім рухом, комплексних транспортних схем і схем організації дорожнього руху та з екологічно безпечними умовами. Ключовою для забезпечення перекриття руху транспорту тією чи іншою вулицею є наявність відповідного рішення органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування про обмеження руху транспорту на тій чи іншій ділянці, й лише після цього його можуть виконувати поліцейські, і аж ніяк не навпаки. Апелювання окремих громадян під час мирних зібрань до поліцейських із вимогою перекрити рух транспорту, оскільки останній створює загрози публічній безпеці та порядку, а також здоров'ю громадян, на наш погляд, зумовлене тим, що інших представників влади під час таких мирних зібрань немає поряд. Крім того, впливає на це й свідомість – громадяни відмовляються розуміти те, що перекриття руху транспорту вулицями міст (сіл, селищ) не належить до компетенції поліції, оскільки звикли сприймати образ «радянського міліціонера», який повинен робити все: і протидіяти злочинності, і забезпечити правопорядок, і розчистити сніг, і принести воду. Питання впорядкування руху транспорту – це виключна прерогатива органів місцевого самоврядування, власників (утримувачів) вулично-шляхової мережі. Хоча не слід забувати про такий превентивний захід, як обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю (п. 6 ч. 1 ст. 31, 37 Закону України «Про Національну поліцію»). Поліцейський може тимчасово обмежити пересування транспортного засобу для запобігання небезпеці, якщо є достатні підстави вважати, що річ або транспортний засіб можуть бути використані особою з метою посягання на своє життя і здоров'я або на життя чи здоров'я іншої людини, або пошкодження чужої речі. Однак, застосування такого превентивного заходу має бути поодиноким, а не перетворюватися на обмеження руху транспорту, що є прерогативою інших органів виконавчої влади або місцевого самоврядування.

Таким чином, органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади, які є об'єктами сповіщення, зобов'язані, перш за все, бути координаторами дій уповноважених органів та посадових осіб щодо забезпечення здійснення суб'єктивного права на мирні зібрання, однак у

переважній своїй більшості обмежуються направленням повідомлення до органів поліції про проведення мирних зібрань, усуваючись від вирішення цього питання.

У зв'язку з цим вважаємо, що органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади, отримавши повідомлення про намір реалізувати право на мирні зібрання, зобов'язані: 1) уточнити: організаторів, форми зібрання, місце, час, тривалість, кількість учасників; 2) вжити заходів у межах компетенції щодо забезпечення здійснення права на мирні зібрання; 3) направити інформацію відповідним органам (поліція, СБУ, прокуратура тощо, до повноважень яких належить протидія правопорушенням у сфері національної безпеки та громадського порядку) про наявність в останніх інформації, яка свідчить про наявність чи відсутність загроз інтересам національної безпеки чи громадського порядку; 4) визначитись із необхідністю залучення служб порядку, медичної допомоги, інших державних та комунальних служб для забезпечення здійснення права на мирні зібрання; 5) довести до організаторів інформацію щодо необхідності укладання договорів (у разі потреби) на обслуговування проведення мирних зібрань (наприклад, підключення до електромережі, вивезення сміття тощо); 6) здійснювати контроль та координацію за роботою інших органів щодо забезпечення здійснення права на мирні зібрання шляхом створення координаційної групи, призначення відповідальності особи тощо. У разі ж наявності підстав для обмеження права на мирні зібрання – подати відповідний адміністративний позов до суду, вчинення інших, передбачених процесуальними нормами діянь.

Більш детально розглянемо повноваження органів Національної поліції. Згідно зі ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Для реалізації вказаних поліцейських послуг та забезпечення здійснення суб'єктивного права на мирні зібрання поліція повинна володіти певною інформацією про такі заходи. Вже близько трьох років, як створений та існує новий центральний орган виконавчої влади – Національна поліція України, однак дотепер відсутній відомчий нормативно-правовий акт, який би детально регламентував повноваження (визначав права та обов'язки посадових осіб органу поліції, у тому числі її різних структурних підрозділів із урахуванням специфіки їх завдань) поліцейських під час організації та прове-

дення масових заходів, зумовлених здійсненням як окремими громадянами, так і їх об'єднаннями права на мирні зібрання. Хоча важливість забезпечення законності, прав і свобод громадян диктує необхідність створення правоохоронних органів (або їх структурних підрозділів), які безпосередньо спеціалізуються на виконанні вказаних завдань¹. Звідси, визначальним має бути конституційно сформований та закріплений принцип верховенства права відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави у цілому та її органу – Національної поліції.

Ключовим у реалізації повноважень поліції щодо забезпечення здійснення права на мирні зібрання є наявність інформації про такий захід, його учасників, місце проведення тощо. Відповідно до Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року інформація, яка необхідна для поліції – це соціологічна інформація та інформація про особу. Зазначена інформація згідно зі ст. 20, 21 Закону України «Про інформацію» належить до інформації відкритої та інформації з обмеженим доступом, зокрема та, що стосується фізичної особи, а також інформації, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою. У зв'язку із цим вагомим є зазначення даних про фізичну особу чи юридичну особу – суб'єкта здійснення права на мирне зібрання – такої конфіденційної інформації у сповіщенні про проведення мирного зібрання. Однак відсутність законодавчої норми, яка б встановлювала для суб'єкта здійснення права на мирне зібрання відповідного обов'язку унеможливило законну вимогу до суб'єкта сповіщення. Зазначену інформацію у межах наявного правового поля повинні подати до органу поліції саме органи виконавчої влади чи місцевого самоврядування, до яких надійшло відповідне сповіщення.

Під час здійснення суб'єктом його права на мирне зібрання для поліції важливим є уникнення можливих розрізнених (поодиноких) та масових порушень публічного (громадського порядку), які також можуть призвести до порушення прав, свобод, інтересів фізичних і юридичних осіб, інтересів суспільства та держави. У цьому напрямку важливим є з'ясування настроїв суб'єктів здійснення права на мирне зібрання – як окремих їх організаторів, так й ініціативних груп, а також спроможності органів місцевого самоврядування та виконавчої влади забезпечити здійснення права на мирне зібрання шляхом відведення відповідної території чи приміщення, організації роботи відповідних комуналь-

¹ Органи внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан: монография / К.Б. Толкачев, А.Г. Хабибулин. Уфа, 1991. С. 81.

них служб, котрі забезпечать підготовку та прибирання територій, вивезення побутових відходів, що можуть утворитися у результаті проведення мирного зібрання, а також забезпечення учасників заходу електроенергією (за необхідності), залучення суб'єктів господарювання, які надають послуги у цій сфері, щодо встановлення сцен, участі у заходах відомих у регіоні, країні політичних, громадських діячів, діячів мистецтва тощо, а також залучення до організації та проведення мирних зібрань інших екстрених служб, зокрема представників підрозділів Державної служби надзвичайних ситуацій, служби екстреної медичної допомоги та медицини катастроф, створення майданчиків для розміщення транспорту, підходу та відходу учасників, глядачів, безперешкодного руху перехожих, знаходження відпочиваючих (якщо мирні зібрання проводяться у зонах відпочинку) тощо.

Очевидно, що встановлення порушених питань є можливим під час спілкування з суб'єктом здійснення права на мирні зібрання, ініціативними групами, посадовими особами органів місцевого самоврядування та виконавчої влади. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» поліція може застосовувати такий превентивний захід, як опитування особи. Згідно зі ст. 33 цього ж Закону поліцейський може опитати особу, якщо існує достатньо підстав вважати, що вона володіє інформацією, необхідною для виконання поліцейських повноважень. Отже, виходячи з наявних нормативно-правових актів, поліція має право опитувати громадян для з'ясування необхідних для виконання поліцією завдань під час підготовки та здійснення суб'єктами їх права на мирні зібрання.

Наступним кроком є встановлення місця проведення мирного зібрання. На цьому етапі поліція повинна встановити, чи буде обмежуватися рух транспорту (доцільність такого обмеження у інтересах публічного порядку та безпеки) та чи прийнято відповідні рішення органами місцевого самоврядування або виконавчої влади, які повноважені на прийняття таких рішень. Окрім цього, необхідно детально вивчити місце проведення мирного зібрання – чи відповідає воно безпеці учасників, а також уточнити потенційні загрози його проведенню, розпочинаючи від проживання у зоні проведення зібрання осіб, які схильні до протиправної поведінки, які можуть дезорганізувати учасників та глядачів такого зібрання, що призведе до порушень законності, закладів торгівлі, де учасники та глядачі можуть придбати алкогольні напої, вжиття яких може спотворити свідомість учасників, ініціаторів, випадкових спостерігачів, що у свою чергу може призвести до загроз не лише публічному (громадському) порядку, а й здоров'ю та життю окремих громадян, тощо.

Огляд такого місця не може здійснюватися відповідно до норм Кримінального процесуального кодексу, а також Кодексу України про адміністративні правопорушення з декількох причин: по-перше, відсутні підстави для внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а у рамках адміністративного провадження взагалі відсутня така процесуальна дія, як огляд території (приміщення), місця події. Проаналізувавши норми Закону України «Про Національну поліцію», також виявляємо, що відсутній такий превентивний захід, як огляд території чи приміщення. Як наслідок, доходимо висновку, що поліція не уповноважена на проведення процесуальної дії – огляду місця проведення мирного зібрання. На жаль, відомчі нормативно-правові акти також не регламентують вказану дію, метою якої є рекогносцирування території.

Як наслідок, проведення такого огляду чи обстеження суперечить принципу законності діяльності поліції, який встановлений у ст. 8 Закону України «Про Національну поліцію», згідно до якого поліція діє виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України.

Цілком логічним може стати рекогносцирування поліцейськими території чи територій, де проводимуться мирні зібрання. Рекогносцирування (розвідка, що провадиться особисто командиром з'єднання, частини або разом з офіцерами штабу перед боєм для виявлення характеру місцевості, розташування сил ворога та одержання інших відомостей, необхідних для організації бойових дій; огляд й обстеження місцевості з метою вибору положень астрономічних і геофізичних опорних пунктів для топографічних зйомок¹) місцевості на етапі підготовки до забезпечення публічного порядку та безпеки під час мирного зібрання є вкрай важливим. Адже разом з цим необхідно ретельно вивчити мережу доріг та іншого транспортного сполучення з місцем проведення заходу, також можливість визначення альтернативного скерування руху транспорту у разі ускладнення оперативної обстановки, місця стоянки транспорту, можливі шляхи підходу (відходу) учасників заходів, їх можливої евакуації у разі виникнення або загрози виникнення надзвичайної ситуації. Особлива увага має приділятися технічному стану різноманітних конструкцій, споруд, що можуть використовуватися організаторами мирних зібрань для забезпечення гарантування безпеки його ініціаторів та учасників. Крім того, у разі перебування на мирному зібранні осіб, стосовно яких застосовуються положення Закону України «Про державну

¹ Рекогносцирування // Словник іншомовних слів Мельничука. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53408/289202.html>. Дата доступу: 24.04.2017.

охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 року, рекогносцировці підлягають приміщення, не лише в яких перебуватимуть особи, щодо яких здійснюється державна охорона, а й приміщення, розташовані поряд, а це багатопверхові приміщення, інші об'єкти.

На підставі проведених заходів та отриманої інформації прогноуються можливі варіанти розвитку ситуацій, що можуть негативно впливати на стан правопорядку, а також дії поліцейських в умовах, що ускладнюють оперативну обстановку. Наступне, що слід зробити на підготовчому етапі – здійснити загальний розрахунок сил та засобів, що залучатимуться до забезпечення правопорядку під час мирного зібрання. Тут слід визначитися із кількістю особового складу поліції, який залучатиметься, доцільності залучення членів громадських формувань з охорони громадського порядку відповідно до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року. У подальшому слід визначити підрозділи поліції, поліцейські яких будуть задіяні: поліцейські секторів превенції, секторів реагування патрульної поліції, ювенальної поліції, дільничних офіцерів поліції, вибухотехнічних та кінологічних служб, задіяння працівників ізоляторів тимчасового тримання затриманих та взятих під варту осіб, конвоїрів, оперативного складу кримінальної поліції, кадрового забезпечення, моніторингу, безпосередньо керівництва відділу (відділення) поліції тощо, а також необхідності створення та розгортання діяльності оперативного штабу як органу управління нарядами та резервів. Наступним є визначення чисельності особового складу поліції, який слід залучити до несення служби з охорони публічного порядку та безпеки, аби зазначена кількість була необхідною і достатньою для виконання поставлених завдань та якісного реагування на ускладнення оперативної обстановки.

Маємо зазначити, що чинне законодавство України, яке регламентує порядок підготовки, проведення масових заходів, потребує негайного вдосконалення. Звідси постає два напрямки вирішення окресленого питання, а саме: 1) нормативно-правовий; 2) організаційно-прикладний. Перший напрям подолання цієї проблеми, на нашу думку, має полягати у прийнятті уніфікованого нормативно-правового акта, який би передбачав типовий план забезпечення громадського порядку та безпеки громадян під час масових заходів, до якого слід включити приблизні розрахунки сил та засобів, необхідних для забезпечення громадського порядку та безпеки громадян з розрахунку на 100, 1 000, 5 000, 10 000, 50 000, 100 000 глядачів та учасників, з урахуванням місць та об'єктів прове-

дення таких заходів (закритий об'єкт – приміщення, стадіон; відкриті території – площі, вулиці, сквери, парки – в межах міста, території за межами населених пунктів). Організаційно-прикладний напрямок має віднайти свою реалізацію у суто виконавчій сфері, пов'язаній із підготовкою та проведенням масових заходів. У цьому разі цілком виправданим з огляду на дотримання вимог безпеки громадян стане наявність обов'язковості прийняття на обслуговування території, де проводитимуться заходи, органом Національної поліції, на території оперативного обслуговування якого має відбутися даний захід, що полягатиме у рекогносцировці території та підписанні акта про стан та можливості забезпечення громадського порядку та безпеки громадян, на підставі якого комісія має приймати рішення про можливість проведення заходів¹.

Визначення із кількістю особового складу та підрозділами, які будуть задіяні до забезпечення публічного порядку та безпеки, дозволяє перейти до наступного етапу підготовки до несення служби, а саме визначення місць дислокації нарядів, а також видів нарядів (пости, рухомі наряди, автопатрулі, парні наряди, наряди посилені, резерви тощо). Переконані, що залучати структурні підрозділи поліції до охорони публічного (громадського) порядку під час проведення мирних зібрань необхідно виключно згідно з покладеними на них правами та обов'язками, використовуючи при цьому притаманні для таких підрозділів форми та методи їх службової діяльності. Окрім залучення поліцейських до виконання завдань із забезпечення публічного (громадського) порядку, керівництву територіальних та відокремлених структурних підрозділів слід розглянути можливість та доцільність залучення громадських формувань з охорони громадського порядку у відповідності до Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року.

Наступним етапом підготовки поліції до несення служби із забезпечення правопорядку під час проведення масових зібрань є навчання та підготовка окремих поліцейських та нарядів поліції при виникненні нестандартних ситуацій, визначення конкретних завдань керівникам секторів, нарядів, окремим поліцейським, їх взаємодії. Неабияким значущим елементом підготовки поліції до забезпечення публічного порядку та безпеки під час масових зібрань є визначення засобів, якими будуть екіпіровані поліцейські та які будуть використовуватися поліцією під час виконання ними поліцейських послуг. Це і транспорт, який використову-

¹ Самбор М. Обособленості охорони громадського порядку та безпеки громадян під час проведення міжнародних спортивно-масових заходів змагань з мотокросу / М. Самбор // Право України. 2009. № 8. С. 132-133.

ватиметься, і засоби зв'язку, озброєння, вогнепальна зброя та боєприпаси, спеціальні засоби пасивної та активної оборони тощо. Слід приділяти увагу перевірці знань порядку та підстав застосування спеціальних засобів, а також професійного спілкування з учасниками мирних зібрань.

Зрештою важливим на етапі підготовки є визначення заходів контролю за підготовкою до несення служби із забезпечення публічного порядку та безпеки й безпосереднім несенням служби поліцейськими.

Завершальним етапом є розроблення письмового плану забезпечення публічного порядку та безпеки під час проведення масового зібрання конкретної форми, до якого додаткового розробляється план-схема, де відображається характеристика місцевості, маршрути слідування учасників, можливі маршрути відводу учасників заходу, виводу порушників із натовпу, план-розстановка, в якому відображаються місця розташування нарядів поліції, сил та засобів, інших спеціальних та екстрених служб, система їх взаємодії, схеми зв'язку, а також детальні плани-схеми окремих місць чи об'єктів проведення заходів. Зазначена наочна інформація дозволяє доступно роз'яснити поліцейським їх сектори діяльності, завдання, маршрути руху тощо.

Наступним етапом є безпосереднє забезпечення правопорядку під час мирного зібрання. Враховуючи всі вжиті заходи на підготовчому етапі, на практичному етапі реалізації заходів найважливішим є ефективно, оперативне управління нарядами, вміле маневрування ними, із забезпеченням тим самим припинення будь-яких замахів на громадський порядок, життя, здоров'я, права, свободи та інтереси людини і громадянина. У контексті сказаного важливим є ведення відеофіксації мирного зібрання.

Згідно з п. 9 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» поліція може застосовувати такий превентивний захід, як застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Більш детально порядок застосування даного превентивного заходу визначено у ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію». Отже, законом дозволено здійснювати відеофіксацію під час мирних зібрань, однак обов'язковою умовою здійснення такої фіксації є наявність розміщеної на видному місці інформації про здійснення відеозйомки. Зазначене попередження є необхідним з огляду на ч. 1 ст. 307 Цивільного кодексу України, котра зазначає, що фізична особа може бути знята на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку лише за її згодою. Згода особи на знімання її на фото-, кіно-, теле- чи відеоплівку припускається, якщо зйомки проводяться відкрито на вулиці, на зборах, конференціях, мітингах та інших

заходах публічного характеру. Однак особа може висловити свою незгоду із її фото- відео- фіксацією. Окрім цього, встановлення відеокамер повинно бути стаціонарним або ж бути елементом однострою поліцейських. Лише за таких умов здійснення відеозапису буде законним.

У разі встановлення певних загроз правоохоронні органи повинні поінформувати органи місцевого самоврядування та органи виконавчої влади, до яких надійшли відповідні сповіщення. Обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей, зазначається у ч. 2 ст. 39 Конституції України. Розглянемо їх. В основі національної безпеки перебувають національні інтереси – життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України»). Для розуміння останніх слід з'ясувати поняття інтересу у праві, під яким розуміти усвідомлену спрямованість суб'єкта, обумовлену його внутрішнім переконанням в оволодінні певним благом матеріального чи нематеріального характеру, що являє задоволення потреби, здійснення та реалізація якого відбувається в межах загальноприйнятих правил поведінки, визначених у нормах права, що відповідає відсутності прямої заборони у досягненні такого блага, так і бажаним для нього способом, а також спирається на забезпечення компетентними органами у разі наявності перешкоди на шляху можливості його задоволення¹.

Отже, ведучи мову про загрозу інтересам національної безпеки, маємо справу із усвідомленою спрямованістю окремих суб'єктів, що обумовлена їх внутрішнім переконанням щодо руйнування національної безпеки, задоволення якого можливе виключно шляхом створення умов, за яких елементи національної безпеки будуть нейтралізовані – як наслідок, умови реалізації важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави будуть знищені повністю або частково, що призведе до вчинення асоціальних, антисуспільних та суспільно небезпечних діянь щодо особи, її прав, свобод та інтересів, суспільства, суспільного устрою, держави, державного устрою та конституційного ладу.

Наступною підставою для обмеження права на мирне зібрання є

¹ Самбор М.А. Інтерес у праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2010. С. 14.

інтереси громадського порядку. Змушені, констатувати, що зміни, які відбуваються у правовій системі України, часом зневажають окремі дефініції, позбавляючи систему законодавства України легальних визначень, які є фундаментальними як для окремих галузей законодавства, так і у цілому для правової системи країни¹. Як наслідок, можемо послуговуватися виключно доктринальними поглядами на поняття «громадський порядок». І.М. Копотун зазначає, що громадський порядок – це система суспільних відносин, урегульованих нормами права й іншими соціальними нормами (мораль, звичаї, традиції), що забезпечують спокій населення, повагу до суспільної моралі, честі й гідності громадян, а також нормальне функціонування інститутів суспільства й держави². М.В. Лошицький дійшов висновку, що громадський порядок – це масштабна та всеохоплююча категорія, яка виступає як певна стійка система взаємопов'язаних і утворюючих цілісну єдність ознак-елементів, основу якої складають безпека та правомірна поведінка громадян в громадських місцях, громадський благоустрій, охорона громадського порядку спеціальними органами³. Важливим є співвідношення громадського порядку саме з історичними умовами розвитку. З цього можна дійти висновку, що громадський порядок – це історично сформована система суспільних відносин, що врегульовуються нормами права та іншими соціальними регуляторами, покликаними забезпечувати стабільність суспільних відносин, права, свободи, інтереси громадян – як окремих членів суспільства, так і суспільства у цілому.

На жаль, для вітчизняної системи права та підходів до розбудови системи законодавства не притаманним є використання одних і тих са-

¹ Поняття «громадський порядок» розкривалося у Положенні про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 11 листопада 2010 року № 550, та розумілося як система суспільних відносин, які складаються і розвиваються в громадських місцях під впливом правових та соціальних норм, спрямованих на забезпечення нормального функціонування установ, організацій, громадських об'єднань, праці й відпочинку громадян, повагу до їх честі, людської гідності та громадської моралі. На жаль, вказаний наказ визнано таким, що втратив чинність на підставі наказу МВС України від 28.07.2017 року № 650 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності дільничних офіцерів поліції», як наслідок, вітчизняне законодавство позбавлено законодавчої дефініції поняття «громадський порядок», що істотно збіднює правову дійсність та не сприяє правовій визначеності.

² Копотун І.М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис... канд. наук: за спец.: 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. URL: <http://dissert.com.ua/content/345317.html>. Дата доступу 18.04.2017.

³ Лошицький М.В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку: автореф. дис. канд. юрид. наук за спец.: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. Київ, 2001. 17 с.

мих термінів для позначення тих самих явищ. Законодавець, на кшталт гарного прозаїка, намагається використовувати максимально можливу кількість синонімів, запозичених іншомовних слів, що не сприяє доступності закону та його однозначності у розумінні і застосуванні. Не є винятком з цього і поняття «громадський порядок», яке останнім часом заміняють на «публічний порядок».

Зазначимо, що дисонанс понять «публічний порядок» та «громадський порядок» набув свого апогею зі створенням Національної поліції України, завданням якої стало забезпечення саме публічної безпеки і порядку (п. 1 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»). Це все при тому, що норми Кримінального кодексу та Кодексу про адміністративні правопорушення перебувають на сторожі саме громадського порядку та безпеки.

Активне застосування в тексті Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року термінів «публічний порядок», «публічна безпека» (ст. 1, 2, 9, 15, 16, 18, 22, 23, 26, 30, 36, 40, 41, 45, 86) суттєво дисонує із практикою вживання усталених термінів в існуючому масиві чинних законодавчих і підзаконних актів, починаючи з Конституції і кодексів України аж до ряду інших законів, що містять згадку про «громадський порядок» і «громадську безпеку». Цікаво, що у Положенні про патрульну службу МВС¹, затвердженому наказом Міністерства внутрішніх справ України у той же день, коли був прийнятий вище згаданий Закон – 2 липня 2015 року, – безсистемно в різних контекстах застосовуються поняття і «публічний порядок», і «громадський порядок», і «громадська безпека»². Однак норми Цивільного кодексу України також почали рясніти поняттям «публічний порядок», наприклад ст. 228 Цивільного кодексу України.

Термінологічне сполучення «публічний порядок» застосовується у Цивільному кодексі України, зокрема у ст. 228 «Правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства». Виходячи з контексту даної статті, йдеться про правові наслідки недодержання сторонами вимог закону. При цьому укладач Кодексу спирається на поняттєву бінарну опозицію публічного і приватного права, в тому числі з урахуванням правових норм інших держав, міжнародних актів. Як зазначає

¹ Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ МВС України від 2 липня 2015 р. № 796. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15?nreg=z0777-15&find=1&text=%E3%F0%EE%EC%E>. Дата доступу: 22.04.2017.

² Фатхутдінов В.Г. Громадський vs публічний у дзеркалі правничої герменевтики. URL: <http://goal-int.org/gromadskij-vs-publichnij-u-dzerkali-pravnicnoi-germenevtiki>. Дата доступу: 22.04.2017.

О.М. Наруш, «застереження про публічний порядок має на меті... перешкодити впливу зовнішніх, дестабілізуючих публічний порядок законних актів за допомогою відмови в їх застосуванні, визнанні та виконанні»¹.

У постанові Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 року № 12 під публічним порядком у цьому та інших випадках, коли незаподіяння йому шкоди обумовлює можливість визнання й виконання рішення, належить розуміти правопорядок держави, визначальні принципи і засади, які становлять основу існуючого в ній ладу (стосуються її незалежності, цілісності, самостійності й недоторканності, основних конституційних прав, свобод, гарантій тощо)². У постанові Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 квітня 2016 року зазначається, що категорія публічного порядку застосовується не до будь-яких правовідносин у державі, а лише щодо суттєвих основ правопорядку. З огляду на зазначене можна дійти висновку, що публічний порядок – це публічно-правові відносини, які мають імперативний характер і визначають основи суспільного ладу держави³.

Підсумовуючи все вищесказане, наголосимо на тому, що відсутність однозначних підходів до використання юридичної термінології у нормах чинного законодавства не свідчить про досвід та всебічну розвиненість законодавця, а привносить фактор нерозуміння норм суб'єктами, які їх застосовують, викликають плутанину, наслідком якої є неправильне застосування норм позитивного права та порушення його приписів, що тягне за собою юридичну відповідальність того чи іншого виду.

На нинішньому етапі розвитку правових відносин в Україні щодо здійснення права на мирні зібрання питання обмеження цього конституційного права мають бути максимально чіткими, визначеними у законі, зрозумілими та не припускати їх розширеного чи двоякого тлумачення.

¹ Нагуш О.М. Публічний порядок та суміжні категорії у міжнародному приватному праві // Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Правознавство, 2013 Т.18. Вип. 2. С. 98; Фатхутдінов В.Г. Громадський vs публічний у дзеркалі правничої герменевтики. URL: <http://goal-int.org/gromadskij-vs-publichnij-u-dzerkali-pravnicnoi-germenevtiki>. Дата доступу: 22.04.2017.

² Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 року № 12. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99/print1443112418583579>. Дата доступу: 22.04.2017.

³ Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 квітня 2016 року у справі № 6-1528цс15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57731753>. Дата доступу: 22.04.2017.

Адже апелювання до термінології, яка не має легального наповнення, а формується виключно за внутрішнім переконанням окремих посадових осіб судової гілки влади та представників органів виконавчої влади, яке сьогодні не просто деформоване, а й цілком орієнтоване на матеріальній підтекст, рано чи пізно призводить до нівелювання основоположних демократичних принципів громадянського суспільства, таких як верховенство права та забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина.

Як слушно зазначила К.І. Карагяур, відсутність належного законодавчого врегулювання свободи мирних зібрань призводить до системних та масових порушень прав учасників зібрань, оскільки місцева влада встановлює свої правила проведення мирних зібрань, нерідко обмежуючи саму свободу, гарантовану Конституцією¹.

Очевидно, що ключовим в аспекті з'ясування загрози інтересам громадського порядку під час розв'язання питання про встановлення обмеження у реалізації права на мирні зібрання належить саме органам та посадовим особам, на яких покладається обов'язок захисту інтересів національної безпеки та громадського чи то ж публічного порядку. На цьому етапі розвитку правових відносин важливими є встановлення кваліфікованими посадовими особами та уповноваженими органами об'єктивних даних навіть для попередньої констатації наявності загрози відповідним національним інтересам або інтересам громадського порядку (адже остаточне рішення про встановлення наявності таких загроз належить суду). Саме тому органам місцевого самоврядування та органам виконавчої влади, до яких надійшла відповідна інформація про проведення мирного зібрання, перш за все слід апелювати до відповідних правоохоронних органів за отриманням відповідного висновку та залученням їх як третьої особи під час розгляду відповідних адміністративних справ (навіть можливо третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги на предмет спору) і, на підставі наявної інформації та отриманих даних, скласти узагальнюючі висновки про наявність/відсутність загроз інтересам національної безпеки.

Як стверджують Р. Куйбіда та М. Середа, проведення мирних зібрань і офіційних заходів або одночасних мирних зібрань навіть організаціями з протилежними поглядами саме по собі не дає підстав для твердження про загрозу національній безпеці чи громадському порядку. Якщо погоджуватися з позицією судів, то можна резюмувати, що будь-які люди з протилежними інтересами є порушниками, їхня зустріч за-

¹ Права людини в Україні: перше півріччя 2015: наукове видання / за ред. А.Б. Благої, О.А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. С. 71.

грожує громадському порядку, а мітинг на очах іноземних гостей є загрозою національній безпеці через погіршення дипломатичних відносин. Тому доцільно підтримати позицію Венеціанської комісії, яка вважає, що законом мають дозволятися одночасні (зокрема й контрдемонстрації) та спонтанні мирні зібрання. Це вже завдання влади гарантувати безпеку під час проведення таких заходів¹.

Проте зазначені доктринальні погляди спростовуються відповідними судовими рішеннями. Так, Окружний адміністративний суд м. Києва у своєму рішенні від 13 жовтня 2009 р. у справі № 2а-12683/09/2670 за позовом Київської міської державної адміністрації до Київського міського комітету Комуністичної партії України, Народного об'єднання «Щит», Громадської організації «Перше травня», Антифашистського комітету України, Київської міської організації «Єдиний Центр» про обмеження права на проведення мирних зборів зазначив: *«Як видно з матеріалів справи..., йдеться про можливість протистояння між прихильниками політизованих об'єднань лівого та правого спрямування, порушення учасниками вказаних акцій громадського порядку, провокацій масових заворушень та вчинення інших протиправних дій, створення загрози національним інтересам держави шляхом порушення нормального функціонування вищих органів державної влади України, враховуючи присутність на святкових заходах великої кількості людей, вищого керівництва держави, інших посадових осіб, стосовно яких здійснюється державна охорона, іноземних гостей. Враховуючи, що задекларовані акції мають різну політичну ціль та спрямованість і збігаються у часі та місці їх проведення, суд вважає очевидною небезпеку заворушень, загрозу населенню та правам і свободам інших людей та приходять до висновку, що в інтересах національної безпеки з метою забезпечення правопорядку, запобігання вчиненню злочинів, правопорушень, для охорони здоров'я населення, захисту прав і свобод мешканців м. Києва, забезпечення нормального функціонування вищих органів державної влади України, підприємств та установ у центрі міста Києва доцільно вирішити питання про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання. Зазначені обмеження не порушують права громадян на мирні зібрання, оскільки стосуються лише певної частини міста»².*

Особливу увагу хочемо звернути на мету обмеження права на ми-

¹ Куйбіда Р. Судові заборони обмеження свободи мирних зібрань чи втручання? / Р. Куйбіда, М. Серета. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1301935207>. Дата доступу: 08.04.2017.

² Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва у своєму від 13 жовтня 2009 року у справі № 2а-12683/09/2670. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9204905>. Дата доступу: 08.04.2017.

рне зібрання – запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Зазначена мета, на наше переконання, може і повинна бути встановлена відповідними органами, уповноваженими на провадження відповідних розслідувань, зокрема досудового розслідування злочинів та кримінальних проступків, складання протоколів про адміністративні правопорушення чи провадження у справах про адміністративні правопорушення, а також суб'єктів, до компетенції яких належить вжиття заходів з охорони здоров'я населення. Відсутність висновків вказаних органів фактично позбавляє суд законного підґрунтя у вигляді доказів для обмеження права на мирне зібрання.

За наявності підстав, визначених у чинному законодавстві України, право на мирне зібрання може бути обмежено. Однак наявність самих підстав не обмежує право на мирне зібрання. Як зазначається у конституційній нормі, що міститься у ч. 2 ст. 39 Конституції України, обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону. Отже, дослідимо процес такого обмеження права на мирне зібрання.

Як вбачається із судової практики, під час розгляду та вирішення справ за позовами про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання та про усунення цих обмежень суди дотримуються завдань та принципів адміністративного судочинства, спрямованих на захист прав, свобод та інтересів осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій. Разом із цим мають місце й випадки задоволення позовів про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання за наявності лише формальних підстав для цього, коли суди не вдавалися до ретельного дослідження та належної оцінки обставин справи та наданих доказів. Причиною цього є неврегульованість окремих питань реалізації права на мирні зібрання відповідним національним законом, а також недостатня обізнаність з міжнародними нормами щодо забезпечення права на мирні зібрання або їх неправильне розуміння. У деяких випадках оцінка доказів у справах викликала труднощі в судів¹.

¹ Мирні зібрання: з обмеженнями й без. Закон і бізнес. №33 (1072) 11.08—17.08.2012. URL: http://zib.com.ua/ua/print/11125-dlya_zabezpechennya_prava_gromadyan_na_mirni_zibrannya_potri.html. Дата доступу: 18.05.2018.

У ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України зазначається, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень. Кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси, і просити про їх захист. Захист порушених прав, свобод чи інтересів особи, яка звернулася до суду, може здійснюватися судом також в інший спосіб, який не суперечить закону і забезпечує ефективний захист прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України).

Зауважимо, що виходячи з інформативного або сповіщувального характеру здійснення даного права на мирне зібрання, тобто такого, що не потребує дозволу органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, питання обмеження права не зовсім належить до сфери адміністративного судочинства, завдання якого визначені у ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України, оскільки мова йде не про оскарження дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень.

Разом із цим, згідно з ч. 4 ст. 5 Кодексу адміністративного судочинства України, суб'єкти владних повноважень мають право звернутися до адміністративного суду виключно у випадках, визначених Конституцією та законами України¹.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 19 Кодексу адміністративного судочинства України юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом. На жаль, Конституцією та законами України прямо не передбачено право органів виконавчої влади та місцевого самоврядування звертатися до судової гілки влади для розв'язання питання про обмеження права на мирні зібрання. Однак, зазначене впливає із положень Конституції України та законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації». Вочевидь, що положення про вирішення

¹ У Кодексі адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року у редакції Закону України № 2147-VIII від 3 жовтня 2017 року робиться наголос на виключності випадків, визначених Конституцією та законами України.

відповідно до закону питань про проведення зборів, мітингів, маніфестацій і демонстрацій, спортивних, видовищних та інших масових заходів; здійснення контролю за забезпеченням при їх проведенні публічного (громадського) порядку, прямо не можна розглядати як волю законодавця, виражену у нормі позитивного права, яка надає право органу місцевого самоврядування звертатися до суду з відповідним позовом про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань.

Дійсно, згідно з ч. 4 ст. 71 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи та посадові особи місцевого самоврядування мають право звертатися до суду щодо визнання незаконними актів місцевих органів виконавчої влади, інших органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, які обмежують права територіальних громад, повноваження органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Однак, у разі вирішення питання про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, відсутній будь-який акт органу місцевого самоврядування, законність якого оспоровалася б самим цим органом місцевого самоврядування. Таким чином спиратися на судовий захист реалізації повноважень органу місцевого самоврядування у частині реалізації ним його повноважень щодо проведення мирних зібрань можливо виключно у відповідності до ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», де стверджується, що місцеве самоврядування в Україні здійснюється на принципі судового захисту прав місцевого самоврядування.

На нашу думку, зміни одних законодавчих актів та істотна реформа судової гілки влади якісно не позначилася на законодавчих нормах, що визначають порядок звернення до цих органів та їх посадових осіб, що призводить до розбалансування діючих норм законодавства. Таким чином, зазначене питання є досить таки дискусійним, оскільки норми процесуальні та спеціальні, що регламентують роботу органів місцевого самоврядування до кінця не кореспондуються із законодавством про судоустрій та порядок судового захисту прав і свобод, що зумовлює неоднозначність тлумачення, а також ставить під сумнів законність, обґрунтованість рішень спеціалізованих, адміністративних судів у таких справах. Безумовно, суди на це навряд чи звертають увагу, розуміючи, що такі законодавчі «конфузи» є виключно техніко-юридичними помилками, а тому не впливають на прийняття до розгляду судами відповідних позовних заяв. Та й як досить часто зазначається у рішеннях судів апеляційних інстанцій та Вищих спеціалізованих судів: *«Вказані в апеляційній скарзі процесуальні порушення не призвели до неправильного ви-*

рішення справи і не є підставою для скасування судового рішення». Вважаємо таку позицію судів не інакше як абсурдом, оскільки такий підхід практично нівелює необхідність існування процесуальних норм, адже у такий спосіб суди легітимують свої інколи абсолютно незаконні рішення, що ґрунтуються на необ'єктивному дослідженні обставин справ, а також недопустимих доказах, інших порушеннях принципів судочинства, що забезпечуються саме процесуальними нормами. Сьогодні Конституційним Судом України у рішенні № 4-р/2018 від 26 квітня 2018 року наведено юридичну позицію, згідно якої Конституційний Суд України вважає, що системний, грубий характер порушення конституційної процедури розгляду й ухвалення нормативного акта, а також істотний вплив цього порушення на остаточний результат його ухвалення є підставою для визнання цього акта неконституційним. Звідси слід зробити висновок про те, що недодержання процедури, порушення процесуальних норм, впливають і на правильне вирішення справи та є підставою для скасування нормативно-правового акта, а також судового рішення, як індивідуального акта застосування норми права.

На противагу цьому, у відповідності до п. 5 ч. 1 ст. 28 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» для реалізації наданих повноважень місцеві державні адміністрації мають право звертатися до суду та здійснювати інші функції і повноваження у спосіб, передбачений Конституцією та законами України. Із цієї законодавчої норми можемо зробити висновок, що законодавець логічно послідовно відтворив право органу державної адміністрації звертатися до суду для забезпечення здійснення повноважень, наданих законом даному органу, зокрема щодо забезпечення виконання Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади; здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадського порядку, боротьби зі злочинністю; розгляд звернень громадян та їх об'єднань, контролює стан цієї роботи в органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в організаціях і установах, розташованих на відповідній території (ст. 25 України «Про місцеві державні адміністрації»).

Перейдемо до безпосереднього розгляду питання про порядок встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань.

Виходячи із предметної юрисдикції, визначеної у ч. 2 ст. 20 Кодексу адміністративного судочинства України, а також урахувавши положення ч. 1 ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування мають право

звернутися до окружного адміністративного суду з адміністративним позовом про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань.

Розібравшись із предметною юрисдикцією судів щодо розгляду адміністративних позовів про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, дослідимо інстанційну підсудність. Виходячи із приписів ст. 22 та ч. 1 ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України вказану категорію справ вирішують місцеві адміністративні суди, якими є окружні адміністративні суди.

Наступним, що необхідно з'ясувати – це територіальна підсудність таких справ.

Оскільки у справах про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань відповідачем є не орган публічної влади, а фізична особа, їх об'єднання чи юридична особа, розглянемо з огляду на цю особливість даної категорії справ, їх територіальну підсудність.

Позови до фізичної особи пред'являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено Кодексом адміністративного судочинства України. Позови до юридичних осіб пред'являються в суд за їхнім місцезнаходженням згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, якщо інше не передбачено Кодексом адміністративного судочинства України (ст. 26 Кодексу адміністративного судочинства України).

Територіальна підсудність справ про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань нерозривно пов'язана із стороною відповідача у адміністративному процесі даної категорії справ. За загальним правилом у адміністративних справах відповідачем є суб'єкт владних повноважень. У даній категорії справ відповідачем є громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень. У зв'язку із цим п. 4 ч. 4 ст. 46 Кодексу адміністративного судочинства України говорить про те, що громадяни України, іноземці чи особи без громадянства, громадські об'єднання, юридичні особи, які не є суб'єктами владних повноважень, можуть бути відповідачами лише за адміністративним позовом суб'єкта владних повноважень про встановлення обмежень щодо реалізації права на свободу мирних зібрань (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо). Знов таки зазначене положення ст. 46 Кодексу адміністративного судочинства України також містить у собі певні протиріччя навіть із конституційними положеннями, адже

ст. 39 Конституції України надає відповідне право на мирне зібрання саме громадянам, а не фізичним особам, що підкреслює їх особливий правовий зв'язок із державою, у якій проводитиметься відповідне мирне зібрання у формі зборів, мітингів, походів чи демонстрацій і «тощо». Хоча системно підходячи до розуміння прав громадян, іноземців та осіб без громадянства слід не забувати положення ст. 26 Конституції України, у якій мовиться про те, що іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України. Відсутність обмеження для іноземців та осіб без громадянства на здійснення права на мирні зібрання, дає право вказаним категоріям осіб мати таке суб'єктивне право, як право на мирні зібрання, за винятком тих випадків коли таке право можуть здійснювати виключно громадяни України (наприклад, під час агітації у виборчому процесі).

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що за нормами Кодексу адміністративного судочинства України адміністративний спір з приводу здійснення права на мирні зібрання встановлює виключення, коли відповідачем у адміністративній справі є не орган публічної влади, а саме громадянин.

Саме провадження у справі за адміністративним позовом про обмеження права на мирні зібрання має свої особливості, відмінні від загальних правил здійснення провадження у адміністративних справах.

Так, ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України, а також § 2 Глави 11 «Особливості позовного провадження в окремих категоріях адміністративних справ» Кодексу адміністративного судочинства України встановлені особливості провадження у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. У нормах даної статті зазначається, що органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування негайно після одержання повідомлення про проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій тощо мають право звернутися до окружного адміністративного суду за своїм місцезнаходженням із позовною заявою про заборону таких заходів чи про встановлення іншого обмеження права на свободу мирних зібрань (щодо місця чи часу їх проведення тощо). Виходячи із припису ч. 1 ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України, можемо зробити висновок про те, що позивачем у адміністративній справі про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зіб-

рань можуть бути виключно органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, які одержали відповідні повідомлення (сповіщення) про здійснення права на мирні зібрання (проведення мирних зібрань). Позовна заява про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань повинна бути подана відповідним органом місцевого самоврядування чи місцевої державної адміністрації, до яких надійшла відповідна заява про проведення мирного зібрання, саме до окружного адміністративного суду. Перше, на що хотілося б звернути увагу, це те, що позовна заява подається до окружного адміністративного суду, які розміщуються у обласних центрах України. Згідно до положень ч. 4 ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України позовна заява, яка надійшла пізніше ніж за 24 години до часу проведення заходів, визначених частиною першою цієї статті, залишається без розгляду. Таким чином фактично унеможлиблюється процедура встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, навіть якщо останнє може нести загрозу інтересам національної безпеки чи громадського порядку. Відсутність же законодавчого визначення строку завчасного сповіщення нівелює вказаний процес, оскільки «завчасне» сповіщення у день проведення мирного зібрання або навіть за добу до часу його проведення, позбавляє права органи публічної влади в особі органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади не лише звернутися до окружного адміністративного суду з відповідним позовом про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, а й встановити підстави для такого обмеження – наявність реальних чи потенційних загроз інтересам національної безпеки чи громадського порядку.

Цікавим є положення ч. 2 ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України, де прямо вказується, що копію позовної заяви та додатних до неї документів позивач додатково надсилає на адресу електронної пошти, зазначеної в повідомленні про проведення мирного зібрання, та оприлюднює на своєму офіційному веб-сайті. Вимоги ж до позовної заяви залишаються загальними, тими, що встановлені у ст. 160 Кодексу адміністративного судочинства України. Особливістю є лише строк, який суд надає для усунення недоліків. Останній не може перевищувати 12 годин. На час усунення недоліків позовної заяви суд залишає її без руху. До позовної заяви позивачем додаються докази виконання вимог цієї частини. Останнє слід розглядати як органічне продовження положення п. 7 ч. 5 ст. 44 Кодексу адміністративного судочинства України, де зазначається, що учасники справи зобов'язані виконувати інші процесуальні обов'язки, визначені законом або судом, адже безпосередньо

у ст. 44 Кодексу адміністративного судочинства України «Права та обов'язки учасників справи».

Надзвичайно цікавою з огляду на забезпечення права відповідача у такій категорії адміністративних справ є положення ч. 2 ст. 268 Кодексу адміністративного судочинства України, де зазначається, що учасник справи вважається повідомленим належним чином про дату, час та місце розгляду справи про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, з моменту направлення такого повідомлення працівником суду, про що останній робить відмітку у матеріалах справи, та (або) з моменту оприлюднення судом на веб-порталі судової влади України відповідної ухвали про відкриття провадження у справі, дату, час та місце судового розгляду. Якщо з останньою умовою можна частково погодитися, з тим застереженням, що мало хто користується мережею Internet, зокрема веб-порталом судової влади України, аби мати можливість своєчасно ознайомитися із надходженням до адміністративного суду відповідної позовної заяви. Крім того, слід зауважити, що значна частина населення України, особливо літніх людей, взагалі не має навіть уявлення про механізм користування комп'ютерною технікою, а тим паче Internet-ресурсами. Однак найбільшого занепокоєння викликає положення про те, що особа вважається повідомленою з моменту направлення такого повідомлення працівником суду. Не розглядається навіть питання певного часу (строку) для отримання такого повідомлення особою. Таким чином, на нашу думку, вказаним положенням нівелюється право на відстоювання власних прав, свобод та інтересів у суді від порушень з боку суб'єктів владних повноважень, що по суті, є завданням Кодексу адміністративного судочинства України, а також нехтується право на захист у суді. Як результат, вважаємо, що прийняття такої норми є наслідком лобіювання інтересів суб'єктів владних повноважень аби останнім мати необмежену можливість впливу на здійснення права на мирні зібрання, особливо суб'єктами, які є носіями протилежних до влади поглядів.

Сама адміністративна справа про заборону або встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань вирішується судом протягом двох днів після відкриття провадження у справі, а в разі відкриття провадження менш як за два дні до проведення відповідних заходів - невідкладно. У контексті даного питання не можемо залишити осторонь питання строків. Адже згідно ч. 1 ст. 270 Кодексу адміністративного судочинства України на обчислення строків, встановлених ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України, не поширюються правила ч. 2-10 ст. 120 Кодексу адміністративного судочинства України.

Звернемо увагу на доказування у адміністративній справі про обмеження права на мирні зібрання. У відповідності до ст. 77 Кодексу адміністративного судочинства України Кожна сторона повинна довести ті обставини, на яких ґрунтуються її вимоги та заперечення, крім випадків, встановлених ст. 78 Кодексу адміністративного судочинства України. Саме така позиція наголошується у ч. 7 ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України, де підкреслюється, що позивач повинен обґрунтувати необхідність встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань у демократичному суспільстві та пропорційність запропонованого у позові способу обмеження.

Разом із цим у адміністративних справах про протиправність рішень, дій чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень обов'язок щодо доказування правомірності свого рішення, дії чи бездіяльності покладається на відповідача. Відповідач, який не погоджується з таким рішенням та дією суб'єкта владних повноважень, заперечує проти такого позову. Звісно особа має гарантоване їй право подати відзив на позовну заяву (ст. 159, 162 Кодексу адміністративного судочинства України, у якому викласти заперечення проти позову. Згідно до ч. 5 ст. 162 Кодексу адміністративного судочинства України відзив подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі. Суд має встановити такий строк подання відзиву, який дасть змогу відповідачу підготувати його та відповідні докази, а іншим учасникам справи – отримати відзив до початку першого підготовчого засідання у справі. Норма ст. 269 Кодексу адміністративного судочинства України констатує, що у справах, визначених ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України, заявами по суті справи є позовна заява та відзив на позовну заяву (відзив). Разом із цим застереження щодо позбавлення або обмеження відповідача у справі щодо підготовки та подання відзиву норми ст. 269 Кодексу адміністративного судочинства України не містять.

Підставами для залишення позовної заяву без розгляду є: 1) неявки позивача у судове засідання (незалежно від поважності причин неявки); 2) надходження клопотання позивача про розгляд справи за його відсутності; 3) залишення позивачем зали судових засідань до моменту виходу суду до нарадчої кімнати (ч. 6 ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України). У разі відмови відповідача від проведення мирного зібрання суд закриває провадження у справі (ч. 8 ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України).

Суд задовольняє вимоги позивача в інтересах національної безпеки та громадського порядку в разі, якщо визнає, що проведення зборів,

мітингів, походів, демонстрацій чи інших зібрань може створити реальну небезпеку заворушень чи вчинення кримінальних правопорушень, загрозу здоров'ю населення або правам і свободам інших людей. У разі встановлення обмеження права на свободу мирних зібрань суд повинен обґрунтувати у постанові необхідність встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, а також пропорційність способу такого обмеження. Обґрунтовуючи необхідність встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, судом не встановлюється сам спосіб обмеження, хоча обґрунтовується пропорційність способу такого обмеження, тобто обґрунтовуючи пропорційність способу, сам спосіб не встановлюється. Якщо для досягнення цілей такого обмеження достатньо застосувати менш обтяжливий для відповідача спосіб обмеження, ніж запропонував позивач, суд зобов'язаний його застосувати.

Як можемо побачити, процесуальні норми Кодексу адміністративного судочинства України, відходять від змісту конституційних норм у частині підстав для обмеження права на мирні зібрання, визнаючи, що саме масові заворушення, вчинення окремих кримінальних правопорушень (проти здоров'я заселення та кримінальні правопорушення проти прав і свобод людини – оскільки не зрозуміло проти яких саме, адже заборонні норми Кримінального кодексу України перебувають на сторожі різних видів прав і свобод). Крім цього, виходячи з таких положень Кодексу адміністративного судочинства України, не можуть бути підставою для обмеження здійснення права на мирні зібрання можливість дестабілізації роботи органів влади та управління, судової гілки влади тощо, що можуть складати авторитет держави, а також представляють інтереси національної безпеки.

Однак, для визнання наявності відповідних загроз інтересам національної безпеки чи громадського порядку необхідні відповідні аргументи, докази, які повинна надати у відповідності до ст. 77 Кодексу адміністративного судочинства України сторона позивача. А це все потребує часу, оскільки, як нами зазначалося раніше, потребує залучення і опрацювання відомостей саме уповноваженими правоохоронними органами тощо (про здійснення права на мирне зібрання суб'єкт не зобов'язаний подавати таку інформацію безпосередньо правоохоронним органам). Це зумовлює тривалу процедуру взаємовідносин органів виконавчої влади, місцевого самоврядування між собою та з правоохоронними органами, які у свою чергу також повинні провести ряд заходів, аби надати об'єктивну інформацію про наявність чи відсутність загроз, які можуть стати підставою для обмеження конституційного права на

мирні зібрання. Зумовлюється це й тим, що у більшості підрозділів поліції (не будемо говорити про територіальні органи поліції, оскільки постановою Кабінету Міністрів України від 16 вересня 2015 року № 730 «Про утворення територіальних органів Національної поліції та ліквідацію територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» останні утворені виключно в областях) немає підрозділів із забезпечення публічної безпеки та порядку під час мирних зібрань чи масових заходів. Адже ми хочемо жити у незалежній, демократичній, соціальній, правовій державі, де визнається і діє принцип верховенства права, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, а тому неприпустимий формальний підхід до визначення реальних загроз інтересам національної безпеки чи громадського порядку, оскільки це може призвести до необґрунтованого, а відповідно – незаконного обмеження конституційного права на мирні зібрання.

У справах встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань суд проголошує повне судове рішення. Згідно до ч. 3 ст. 241 Кодексу адміністративного судочинства України судовий розгляд в суді першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду. Вказане рішення адміністративного суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим, ухваленим судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права, а також на підставі повного і всебічного з'ясування обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні, з наданням оцінки всім аргументам учасників справи (ст. 242 Кодексу адміністративного судочинства України).

У відповідності до ч. 1 ст. 272 Кодексу адміністративного судочинства України судове рішення у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань набирає законної сили після закінчення строку апеляційного оскарження, а у разі їх апеляційного оскарження - з моменту проголошення судового рішення суду апеляційної інстанції. Вказана норма фактично кореспондується із нормою, встановленою ч. 1 ст. 255 Кодексу адміністративного судочинства України наступного змісту: «Рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано». Згідно до ч. 10 ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України апеляційна скарга на рішення адміністративного суду про встановлення

обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань подається не пізніше дня, наступного за днем його проголошення. Тобто через день після проголошення рішення суду у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, останнє набуває законної сили, якщо не було подано апеляційної скарги. Вважаємо такі зміни доречними, адже саме перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина¹. Однак, не слід забувати й про норму, що міститься у п. 4 ч. 2 ст. 371 Кодексу адміністративного судочинства України, де зазначається, що суд, який ухвалив рішення, за заявою учасників справи або з власної ініціативи може ухвалою в порядку письмового провадження або зазначаючи про це в рішенні звернути до негайного виконання рішення про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. Такий поспіх у виконанні постанови суду фактично позбавляє сторону відповідача – суб'єкта, який прагне реалізувати своє право на мирне зібрання, гарантованого права на апеляційне оскарження рішення суду (п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України). Разом із цим це ставить під сумнів не лише законність виконання такого рішення, а й ухвалення самого рішення.

З цією метою копії судових рішень у справах, визначених цією статтею, невідкладно видаються учасникам справи або надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення. Доречно зазначити, що судові рішення у цій категорії справ проголошується повним.

І знову постає питання строків отримання такої постанови для її виконання носієм права на мирне зібрання, адже таку постанову організатор чи організатори мирного зібрання, тобто суб'єкт здійснення права на мирне зібрання, має отримати не лише до часу початку мирного зібрання, а значно раніше, аби мати можливість попередити проведення такого мирного зібрання, оскільки це пов'язано із попередженням великої кількості осіб, які мали намір брати участь у такому заході. Залежно від способу повідомлення про проведення мирного зібрання, на наш погляд, слід реалізовувати і попередження про заборону проведення мирного зібрання (наприклад, оголошення у різного роду засобах масової

¹ Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2007 у справі № 1-33/2007 за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07> – Дата доступу 04.05.2017. року.

інформації, у соціальних мережах, листівках тощо). Особливо гостро постає питання виконання даного рішення суду за обставин, коли відповідач не був присутнім на засіданні суду і взагалі відповідачеві невідомо про існування самого позову. Адже для виконання рішення суду відповідачеві необхідно перш за все отримати таке рішення.

Вважаємо, що суттєвим здобутком у реформуванні Кодексу адміністративного судочинства України щодо забезпечення здійснення права на мирні зібрання є те, що носієві такого суб'єктивного права гарантовано право апеляційного оскарження. На жаль, що для подання такої скарги у суб'єкта здійснення права на мирне зібрання є надзвичайно обмежений строк – не пізніше дня, наступного за днем проголошення рішення суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. Оскільки як нами вже досліджувалося вище, участь відповідача та його поінформованість про розгляд судом позовної заяви про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, може бути лише номінальною, а фактично суб'єкт здійснення права на мирні зібрання може просто не володіти відомостями про таку адміністративну справу та ухвалене у ній судове рішення. Як наслідок, і можливість його оскарження нехтується законом. Ураховуючи вищевикладене, вважаємо, що такі особливості провадження у справах за адміністративними позовами органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, встановлені Кодексом адміністративного судочинства України, вказують на прагнення органів публічної влади мати майже необмежену можливість щодо встановлення обмеження з реалізації права на свободу мирних зібрань окремими суб'єктами.

Щодо процесуальних прав суб'єкта здійснення права на мирні зібрання із усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань слід вказати на наступне. Норми ст. 55 Конституції України гарантують кожному право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кодекс адміністративного судочинства України передбачає можливість судового відстоювання права на мирне зібрання у адміністративному судочинстві у разі встановлення окружним адміністративним судом обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань.

Суд апеляційної інстанції розглядає справу за апеляційною скаргою на рішення адміністративного суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань у дводенний строк з

моменту надходження апеляційної скарги з повідомленням учасників справи, а в разі надходження апеляційної скарги менш як за два календарні дні до проведення мирного зібрання – невідкладно з повідомленням осіб, які беруть участь у справі. Відмінністю апеляційної скарги на рішення адміністративного суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань є те, що така скарга подається не пізніше дня, наступного за днем проголошення рішення адміністративного суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань.

Ст. 281 Кодексу адміністративного судочинства України встановлює особливості провадження у справах за адміністративними позовами про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань. На відміну від адміністративного позову про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, позов про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань організатор (організатори) зборів, мітингів, походів, демонстрацій чи інших мирних зібрань мають право звернутися до адміністративного суду за місцем проведення цих заходів із позовною заявою про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань з боку органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, повідомлених про проведення таких заходів.

Очевидно, що підставою для подачі такого позову повинна бути відповідна дія чи рішення суб'єкта владних повноважень (органу виконавчої влади або місцевого самоврядування), якими суб'єкт владних повноважень перешкоджає або втручається¹ у здійснення права на мирні зібрання.

Про подання позовної заяви та про дату, час і місце розгляду справи суд негайно повідомляє відповідача ((відповідний орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування)) та інших учасників справи шляхом направлення тексту повістки на офіційну електронну адресу, а за її відсутності – кур'єром або за відомими суду номером телефону, факсу, електронною поштою чи іншим технічним засобом зв'язку. Особливістю процесуальної сторони такої категорії справ є те, що суд приймає позовну заяву щодо усунення перешкод та заборону втручання

¹ Поняття «втручання» у змісті даної норми, на нашу думку, слід розглядати, як будь-яку дію чи рішення суб'єкта владних повноважень (органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування, а також їх посадових осіб), спрямовані на створення умов, які негативно позначаються на свободі здійснення суб'єктом його права на мирне зібрання, і можуть перебувати у сфері повноважень або виходити за межі повноважень відповідних органів.

у здійснення права на свободу мирних зібрань незалежно від сплати судового збору. У разі несплати судового збору на момент вирішення справи суд одночасно вирішує питання про стягнення судового збору відповідно до правил розподілу судових витрат, встановлених Кодексом адміністративного судочинства України.

Адміністративна справа про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань вирішується судом протягом двох днів після відкриття провадження, а в разі відкриття провадження менш як за два дні до проведення відповідних заходів або у день їх проведення – невідкладно.

Не будемо загострювати увагу на строках подачі такого позову, призначення до розгляду та самого розгляду такої справи, оскільки обчислення зазначених строків є аналогічними розгляду адміністративної справи про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, що розглядалося нами раніше, а тому не потребує його повтору.

Постанова суду в адміністративній справі про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання виконується негайно (ч. 3 ст. 281 Кодексу адміністративного судочинства України).

У даній категорії справ суд проголошує повне судове рішення, копія якого невідкладно видаються учасникам справи або надсилаються їм, якщо вони не були присутні під час його проголошення.

Орган виконавчої влади або місцевого самоврядування, чії дії або рішення стали підставою для подання позовної заяви про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань, має право подати апеляційну скаргу на рішення адміністративного суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, яка має бути поданою не пізніше дня, наступного за днем його проголошення. Разом із цим подання апеляційної скарги на рішення суду про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань не перешкоджає його виконанню. Зазначене є додатковою гарантією суб'єктові здійснення права на мирне зібрання на усунення будь-яких перешкод та втручання з боку органів публічної влади.

Суд апеляційної інстанції розглядає справу у дводенний строк з моменту надходження апеляційної скарги з повідомленням учасників справи, а в разі надходження апеляційної скарги менш як за два календарні дні до проведення мирного зібрання – невідкладно з повідомленням осіб, які беруть участь у справі.

Окремо хочемо наголосити на забезпеченні позовів про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань та про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань. В Кодексі адміністративного судочинства відсутня пряма норма, яка б забороняла у якості забезпечення позову зупиняти виконання (забороняти виконання) рішення адміністративного суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, яке не набрало законної сили, однак яке підлягає негайному виконанню. Натомість у ст.ст. 150-151 Кодексу адміністративного судочинства України зазначається, що суд за заявою учасника справи або з власної ініціативи має право вжити визначені цією статтею заходи забезпечення позову як до пред'явлення позову, так і на будь-якій стадії розгляду справи, якщо: невжиття таких заходів може істотно ускладнити чи унеможливити виконання рішення суду або ефективний захист або поновлення порушених чи оспорюваних прав або інтересів позивача, за захистом яких він звернувся або має намір звернутися до суду; або очевидними є ознаки протиправності рішення, дії чи бездіяльності суб'єкта владних повноважень, та порушення прав, свобод або інтересів особи, яка звернулася до суду, таким рішенням, дією або бездіяльністю. Позов може бути забезпечено: 1) зупиненням дії індивідуального акта або нормативно-правового акта; 2) заборорою відповідачу вчиняти певні дії; 3) встановленням обов'язку відповідача вчинити певні дії; 4) заборорою іншим особам вчиняти дії, що стосуються предмета спору; 5) зупиненням стягнення на підставі виконавчого документа або іншого документа, за яким стягнення здійснюється у безспірному порядку.

Підсумовуючи, зазначимо, що ст. 280 та ст. 281 Кодексу адміністративного судочинства України досить часто нерозривно пов'язані між собою. Адже ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України передбачає особливості провадження у адміністративних справах, пов'язаних із встановленням обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, а ст. 281 Кодексу адміністративного судочинства України – із усуненням перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань. У обох випадках стороною виступає суб'єкт владних повноважень – орган виконавчої влади або місцевого самоврядування. Таким чином, із впевненістю можемо стверджувати, що можливість суб'єктом скористатися його правом на відстоювання здійснення права на мирне зібрання та усунення перешкод чи заборону втручання є гарантією на свободу здійснення права на мирне зібрання від будь-якого втручання у здійснення даного права з боку органів виконавчої влади або місцевого самоврядування. Разом із

цим підставами для таких обмежень можуть бути лише фактори, висвітлені нами у попередньому параграфі та пов'язані із загрозами інтересам національної безпеки та громадського порядку. Також порівнюючи справи про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань та справи про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань, зазначимо, що останні розглядаються різними адміністративними судами. Якщо справа встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань розглядається окружним адміністративним судом за позовом органу місцевого самоврядування чи органу виконавчої влади (сам доступ до вказаного суду істотно утруднений перш за все відстанню, оскільки такі суди створені виключно у обласних центрах), тоді як справи про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань розглядаються місцевими судами, як адміністративними судами. На жаль, змушені констатувати, що відсутність норм, які б безпосередньо регулювали порядок здійснення права на мирні зібрання суттєво впливає і на процесуальні гарантії як обмежень цього права у інтересах національної безпеки та громадського порядку, так і на усунення таких обмежень, а відтак і гарантування здійснення права на мирні зібрання. Існує ряд проблем, пов'язаних із процесуальними строками та забезпеченням позовів, що зумовлені специфікою даної категорії справ та особливостями встановлених для даних справ скорочених строків, тоді як для ухвалення рішень про негайність виконання таких рішень строки залишаються загальними і істотно перевищують строки розгляду відповідних категорій справ, пов'язаних зі здійсненням права на мирні зібрання.

Крім того, зобов'язані зазначити й про використання юридичної термінології. Коли йдеться про право на мирні зібрання, останнє підлягає здійсненню, про що нами вже наголошувалося й наводилися відповідні обґрунтування такого поєднання, зокрема й того, що на такому словосполученні наголошує і законодавець. Натомість, процесуальні норми Кодексу адміністративного судочинства України під час регулювання спорів у сфері публічно-правових відносин користується «реалізація права на мирні зібрання», що певною мірою не сприяє здійсненню права на мирні зібрання, а з іншого – власне юридична термінологія може стати підставою для супротиву з боку окремих осіб чи органів у виконанні таких рішень, мотивуючи це незрозумілістю змісту судових рішень, а також необхідністю роз'яснення судового рішення (ст. 254 Кодексу адміністративного судочинства України). До того ж як нами уже зазначалося з приводу відсутності у рішенні необхідності визна-

чення способу встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, може стати підставою для незрозумілості рішення суду, адже питання способу виконання рішення суду не є обов'язковим елементом рішення суду (ст. 246 Кодексу адміністративного судочинства України), що зумовлює необхідність звернення позивача або відповідача для забезпечення дотримання основних засад адміністративного судочинства за додатковим судовим рішенням у порядку ст. 252 Кодексу адміністративного судочинства України. Поряд із цим заяву про ухвалення додаткового судового рішення може бути подано до закінчення строку на виконання судового рішення. Адже у відповідності до п. 2 ч. 1 ст. 252 Кодексу адміністративного судочинства України суд, що ухвалив судові рішення, може за заявою учасника справи чи з власної ініціативи ухвалити додаткове рішення, якщо суд, вирішивши питання про право, не визначив способу виконання судового рішення.

Слід наголосити, що в українському суспільстві мають місце випадки ухвали судових рішень, які, на жаль, носять політичний «відтінок» та в подальшому визнаються такими, що порушують право людини на справедливий суд й матеріальні норми права. Підтвердженням цьому є практика Європейського суду з прав людини з питання порушення права на свободу мирних зібрань. Надзвичайно яскраво виглядає це на фоні зміни політичних еліт, що й відбулося в Україні на початку 2014 року у зв'язку із Революцією Гідності. Прикладом цього є постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 30 листопада 2013 року № 826/19020/13-а щодо обмеження права на мирні зібрання шляхом його заборони та Вищого адміністративного суду України від 17 квітня 2014 року у справі К/800/10127/14 щодо оскарження постанови Окружного адміністративного суду м. Києва від 30 листопада 2013 року № 826/19020/13-а щодо обмеження права на мирні зібрання¹.

Так, Окружний адміністративний суд м. Києва 30 листопада 2013 року, розглянув у письмовому провадженні адміністративну справу № 826/19020/13-а² за позовом Київської міської державної адміністрації до Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (Київської міської організації політичної партії); Депутатської фракції Політична партія «УДАР» («Український Демократичний Альянс за Реформи» Віталія

¹ Статті Кодексу адміністративного судочинства України, що використовується у змісті постанов вказаних судів наведені відповідно до редакції Кодексу адміністративного судочинства України, що діяла на час ухвалення вказаних судових рішень.

² Вказана справа розглядалася у відповідності до норм Кодексу адміністративного судочинства України у редакції закону від 6 липня 2005 року № 2747-IV, а тому назви та номери статей можуть не відповідати нормам та статтям Кодексу адміністративного судочинства України у редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII.

Кличка») треті особи: Головне управління Міністерства внутрішніх справ України в м. Києві про заборону мирних зібрань та виніс постанову, у якій зазначив, що «*Керуючись ст.ст. 7-11, 69-71, 86, 128, 158-163, 167, 182, 256 КАС України, Окружний адміністративний суд м. Києва, постановив адміністративний позов Київської міської державної адміністрації до Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» Київська міська організація політичної партії, ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, Депутатської фракції Політична партія «УДАР» (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка») задовольнити. Встановити обмеження права на мирні зібрання (пікетування, пішої ходи, демонстрацій, мітингів, зборів) шляхом заборони: Всеукраїнському об'єднанню «Батьківщина» Київська міська організація політичної партії (згідно заявою від 30.11.2013 р. № 249/ов, від 30.11.2013 р. № 250/ов, від 30.11.2013 р. № 251/ов); ОСОБА_1, ОСОБА_2, ОСОБА_3, ОСОБА_4, Депутатській фракції Політична партія «УДАР» (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка) (згідно заявою від 30.11.2013 р.); іншим суб'єктам, які реалізують прав на мирні зібрання, проведення заходів з 01.12.2013 р. по 07.12.2013 р. у м. Києві по вул. Банковій, вул. Грушевського, вул. Богомольця, Європейській площі, Майдані Незалежності, парк «Хрещатий». Постанова підлягає негайному виконанню»¹. Таке рішення цілком задовольняло політичну еліту, яка на той час перебувала при владі.*

Фактично такі рішення органів влади, коли останні використовували всі можливі засоби для утримання влади, українському народові не залишалося нічого іншого, як вдатися до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення політичної, громадської еліти, коли не враховуються думки, настрої та інтереси народу, а саме до Революції, Революції Гідності. Окружний адміністративний суд м. Києва, в описовій частині наводячи аргументи та використовуючи при ухваленні рішення міжнародні договори (декларації, конвенції, протоколи до них), ратифіковані Верховною Радою України, рішення своє приймає виключно на підставі відповідного Порядку організації та проведення в м. Києві недержавних масових громадських заходів політичного, релігійного, культурно-просвітницького, спортивного, видовищного та іншого характеру, затвердженого рішенням Київської міської ради № 317/418 від 24 червня 1999 року. До того ж заслуговує на увагу й таке питання як перек-

¹ Постанова Окружного адміністративного суду м. Києва від 30 листопада 2013 року у справі № 826/19020/13-а. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35641960> – Дата доступу 14.04.2017 року.

риття руху транспорту, у якості підстави для обмеження права на мирні зібрання. З цього приводу Б. Шлоер дотримується позиції того, що заборона зібрань, яка обґрунтовується лише техніко-транспортними причинами неприйнятна через те, що досягти співіснування масових заходів, які можуть перекривати вуличний рух, і безперервного транспортного потоку можна, наклавши на оргкомітет акції відповідні зобов'язання¹. Свого часу А. Дайсі писав про те, що не можна особу позбавляти права йти вулицею лише з тієї причини, що інша особа загрожує першій збити її з ніг, якщо вона піде по цій вулиці². Влада має мало або взагалі не має влади забороняти мітинги, котрі за всіма даними цілком законні, хоча на практиці можуть стати незаконними у наслідок поведінки їх учасників³.

І приклад рішення, яке майже мотивується тими ж таки положеннями, але ухвалене вже після Революції Гідності, коли змінилася політична еліта.

Вищий адміністративний суд України, розглянувши у відкритому судовому засіданні адміністративну справу за позовом Київської міської державної адміністрації до «Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» Київської міської організації політичної партії», Депутатської фракції політичної партії «УДАР» («Український Демократичний Альянс за Реформи» Віталія Кличка), треті особи, які не заявляють самостійних вимог на предмет спору – Головне управління Міністерства внутрішніх справ України в м. Києві, про заборону мирних зібрань, провадження в якій відкрито за касаційними скаргами ряду зацікавлених осіб, на ухвалу Київського апеляційного адміністративного суду від 23 січня 2014 року та постанову Окружного адміністративного суду міста Києва від 30 листопада 2013 року,

«Керуючись ст.ст. 160, 167, 220, 222, 223, 229, 232 КАС України, Вищий адміністративний суд України постановив касаційні скарги задовольнити. Ухвалу Київського апеляційного адміністративного суду від 23 січня 2014 року та постанову Окружного адміністративного суду міста Києва від 30 листопада 2013 року у справі № 826/19020/13-а - скасувати та ухвалити нову постанову. В задоволенні позовних вимог

¹ Шлоер Б. Принцип адекватності в Європейському публічному праві та його розвиток в українському адміністративному праві // *Право України*. 2011. № 4. С.84.

² Дайси А.В. Основы государственного права Англии. Введение в изучение Английской конституции; под. ред. П.Г. Виноградова. [перевод дополн. по 6-му английскому изд. О.В. Полторацкой]. М.: Типогр. Товарищества И.Д. Сытина. С. 306.

³ Там само. С. 308.

Київської міської державної адміністрації відмовити. Стягнути з бюджету міста Києва: на користь позивачів суми судового збору»¹.

Вказана постанова Вищого адміністративного суду України як ніколи демонструє об'єктивність у обґрунтуванні свого рішення із використанням не лише національного законодавства України, а й міжнародних договорів, ратифікованих Україною, а також із посиланням на практику Європейського суду з прав людини. Примітним є те, чому суди першої та другою інстанцій, ухвалюючи рішення про обмеження права на мирні зібрання «забули» про ст. 39 Конституції України, міжнародні стандарти щодо захисту права на мирні зібрання.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у своїй щорічній доповіді зазначає, що аналізуючи судову практику у справах про мирні зібрання за 2014 рік, можна впевнено стверджувати, що ситуація справді виправилася порівняно з попередніми періодами, зокрема в частині зменшення кількості самих судових заборон та поліпшення вмотивованості ухвалених судових рішень².

Питання встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань та усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань вирішуються виключно адміністративними судами України. Проблеми у здійсненні прав суб'єктів, а саме органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, носіїв суб'єктивного права на мирні зібрання щодо судового захисту їх позицій натикаються на рифи судової практики, яка не завжди вирізняється об'єктивністю.

Розглянемо доступну статистичну інформацію про результати розгляду судами даної категорії справ.

Як свідчать статистичні показники, місцевими адміністративними судами протягом 2010 року розглянуто 240 справ за зверненнями органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання.

У 222 справах провадження закінчено з прийняттям постанови, з них у 184 (82,8 % закінчених з прийняттям постанови справ) позови задоволено.

У 3 справах провадження закрито, 15 позовних заяв (6,25 % справ, у яких закінчено провадження) залишено без розгляду.

¹ Постанова К/800/10127/14 Вищого адміністративного суду України від 17 квітня 2014 року у справі № 826/19020/13-а. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38499878> – Дата доступу 14.04.2017 року.

² Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. К.: 2015. С. 520.

Апеляційними адміністративними судами у 2010 році переглянуто в апеляційному порядку 41 постанову, ухвалену у справах за зверненнями органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання. Із них 34 постанови судів першої інстанції (82,9 % загальної кількості переглянутих) апеляційними судами залишено без змін, 7 постанов (17,1 % загальної кількості переглянутих) скасовано.

Із числа скасованих рішень судів першої інстанції 1 постанову скасовано із закриттям провадження у справі, 1 – із залишенням позовної заяви без розгляду, 5 – із прийняттям нової постанови.

Вищим адміністративним судом України у 2010 році переглянуто в касаційному порядку 6 судових рішень у справах за зверненнями органів виконавчої влади, місцевого самоврядування про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання, з яких 4 судових рішення залишено без змін, 2 – скасовано.

В одній справі скасовано судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій з направленням справи на новий судовий розгляд, у другій – рішення суду апеляційної інстанції із залишенням у силі рішення суду першої інстанції.

Інформації щодо розгляду справ за адміністративними позовами про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання статистична звітність за 2010 рік не виокремлює.

У 2011 році місцевими адміністративними судами закінчено провадження у 289 адміністративних справах за зверненнями органів виконавчої влади, місцевого самоврядування про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання.

Із названої кількості 272 справи розглянуто з прийняттям постанови, із них у 237 справах (87,1 % закінчених з прийняттям постанови справ) позови органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування задоволено.

У 2 справах судами провадження було закрито, 2 справи передано в інші суди, у 13 справах (4,5 % справ, у яких закінчено провадження) позовні заяви залишено без розгляду.

За позовами про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання судами першої інстанції у 2011 році закінчено провадження у 7 справах, із них у 2 справах прийнято постанову про задоволення позову, в 1 справі – про відмову у задоволенні позову, у 4 справах позовні заяви залишено без розгляду.

Апеляційними адміністративними судами у 2011 році переглянуто в апеляційному порядку 38 постанов місцевих адміністративних судів у

справах за позовами про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання.

За результатами апеляційного перегляду 33 постанови судів першої інстанції (86,8 % загальної кількості переглянутих) залишено апеляційними судами без змін, 5 постанов (13,1 % загальної кількості переглянутих) скасовано. Скасовуючи постанови судів першої інстанції, у 2 справах апеляційними судами закрито провадження, у 3 – прийнято нові постанови у справах.

У справах за позовами про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання у 2011 році в апеляційному порядку переглянуто 2 постанови судів першої інстанції, одну з яких залишено без змін, іншу – скасовано з прийняттям нової постанови у справі.

Вищим адміністративним судом України у 2011 році переглянуто в касаційному порядку 13 судових рішень у справах зі спорів щодо проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій, зокрема про обмеження щодо реалізації права на мирні зібрання. За результатами перегляду рішення у 12 справах залишено без змін, в 1 справі – скасовано з ухваленням нового судового рішення.

Рішення у справах за позовами про усунення обмежень у реалізації права на мирні зібрання у 2011 році Вищим адміністративним судом України не переглядалися.

Як вбачається з наведеної статистичної інформації, судами першої інстанції, в основному, задовольняються позовні вимоги щодо обмежень у реалізації права на мирні зібрання.

Значна частка (85 % у середньому за 2010-2011 роки) задоволених судами першої інстанції позовів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування та показник результатів перегляду рішень в апеляційному порядку (85 % залишених у силі в середньому у 2010-2011 роках) свідчить про обґрунтованість вимог органів, які звертаються з позовами щодо встановлення обмежень у реалізації права на мирні зібрання, та здебільшого правильне вирішення таких справ судами.

Однак у судовій практиці мають місце й окремі помилки застосування законодавства, що регулює розгляд та вирішення справ щодо обмежень у реалізації права на мирні зібрання¹.

¹ Довідка Вищого адміністративного суду України від 1 квітня 2012 року щодо вивчення та узагальнення практики застосування адміністративними судами законодавства під час розгляду та вирішення впродовж 2010 – 2011 років справ стосовно реалізації права на мирні зібрання (збори, мітинги, походи, демонстрації тощо). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0002760-12/print1452685568107177> – Дата доступу 14.09.2017 року.

Підводячи підсумок дослідженню цього питання, наголосимо, що рішення судів з такого виду адміністративних справ підлягають негайному виконанню. Адже ст. 382 Кримінального кодексу України встановлює кримінальну відповідальність за умисне невиконання вироку, рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, або перешкодження їх виконанню. У справах про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань такий спосіб, як негайність виконання постанови суду, досить часто є формальним. Крім того, дії посадових осіб, які «гальмують» виконання таких рішень судів можуть бути визнані незаконними, а особи понести юридичну відповідальність.

Відстоювання права на свободу мирного зібрання, рішень адміністративних судів України про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань або усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань буде незавершеним, якщо не дослідити складову щодо стану виконання таких рішень судів, адже це засвідчує ефективність діяльності не лише судової гілки влади, а й вказує на загальний рівень правового регулювання суспільних відносин у цій сфері.

Процесуальні питання, пов'язані із виконанням судових рішень в адміністративних справах визначені Розділом IV Кодексу адміністративного судочинства України. Продовжуючи дослідження виконання рішення суду, слід зазначити, що за загальним правилом, яке міститься у ч. 1 ст. 370 Кодексу адміністративного судочинства України, судове рішення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для учасників справи, для їхніх правонаступників, а також для всіх органів, підприємств, установ та організацій, посадових чи службових осіб, інших фізичних осіб і підлягає виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності, - за її межами.

Водночас, у переліку, який міститься у ч. 1 ст. 371 Кодексу адміністративного судочинства України, надано перелік тих рішень, які виконуються негайно, але серед них відсутня вказівка на негайне виконання рішення про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань.

Натомість п. 4 ч. 2 ст. 371 Кодексу адміністративного судочинства України зазначає, що суд, який ухвалив рішення, за заявою учасників справи або з власної ініціативи може ухвалою в порядку письмового провадження або зазначаючи про це в рішенні звернути до негайного

виконання рішення про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. Суд розглядає заяву про звернення рішення до негайного виконання в триденний строк у судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Неприбуття у судові засідання осіб, які були належним чином повідомлені, не перешкоджає судовому розгляду. Ухвала суду за результатами розгляду заяви про звернення рішення до негайного виконання набирає законної сили з моменту проголошення, однак її може бути оскаржено у загальному порядку. Разом із цим ч. 2 ст. 272 Кодексу адміністративного судочинства України встановлено, що судові рішення, яке набрало законної сили або яке належить виконати негайно, є підставою для його виконання. Отже, рішення суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань може бути звернено до негайного виконання виключно за рішенням суду на підставі відповідної заяви учасників справи. Негайне звернення до виконання рішення суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань, зокрема й ухвалення такого рішення, має ряд перепон, основною з яких є процесуальні строки. Адже норма ч. 3 ст. 371 Кодексу адміністративного судочинства України прямо передбачає процесуальний строк – 3 дні, який за жодних обставин не може бути обмеженим. Таким чином, строки встановлені у ч. 3 ст. 371 Кодексу адміністративного судочинства України перетинаються зі строками ст. 280 Кодексу адміністративного судочинства України та, по суті, унеможливають ухвалення рішення про негайне звернення до виконання рішення суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань.

Виконання судового рішення здійснюється на підставі виконавчого листа, виданого судом, який розглядав справу як суд першої інстанції, зазначається у ч. 1 ст. 373 Кодексу адміністративного судочинства України встановлює, що виконавчі листи викладаються в електронній формі з використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи шляхом заповнення відповідних форм процесуальних документів, передбачених Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему, і підписуються електронним цифровим підписом судді (в разі колегіального розгляду - електронними цифровими підписами всіх суддів, які входять до складу колегії).

Поряд з наявністю спеціальної процедури, судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах, суд, не вправі згідно до ст. 382 Кодексу адміністративного судочинства України встановлювати судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах про встановлення обмеження щодо реалізації права на

свободу мирних зібрань.

Досить часто рішення адміністративних судів про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань або про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань можуть добровільно не виконуватися сторонами, що зумовлює необхідність їх примусового виконання.

Як наслідок, завершальною стадією судового провадження і примусового виконання судових рішень є виконавче провадження. Примусовому виконанню підлягають рішення на підставі таких виконавчих документів як ухвал, постанов судів, передбачених законом (п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження»). Виконавчий документ підписується уповноваженою посадовою особою із зазначенням її прізвища та ініціалів і скріплюється печаткою. Скріплення виконавчого документа печаткою із зображенням Державного Герба України є обов'язковим, якщо орган (посадова особа), який видав виконавчий документ, згідно із законом зобов'язаний мати таку печатку. П. 5 ч. 2 ст. 5 Закону України «Про виконавче провадження» вказується, що приватний виконавець здійснює примусове виконання рішень, передбачених ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження», крім рішень адміністративних судів. Таким чином, суб'єктом виконання рішення адміністративного суду про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань або про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань є виключно органи державної виконавчої служби (державні виконавці).

Аналіз норм Закону України «Про виконавче провадження» дає можливість зробити висновок про те, що нормами позитивного права не врегульовано процедурно-процесуальна складова виконання рішень адміністративних судів про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань або про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань, що також негативно позначається на загальному стані законності і правопорядку у країні. Зазначений стан справ не сприяє не лише виконанню (у тому числі й примусовому) рішень адміністративних судів про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань або про усунення перешкод та заборону втручання у здійснення права на свободу мирних зібрань, а й справляє негативний вплив на загальний стан правопорядку у державі, впливає на авторитет судової гілки влади. Переконані, що примусове виконання вищевказаних рішень судів має забезпечуватися державними виконавцями. Також у законодавчих нормах має бути передбачено способи виконання таких рішень, починаючи від

оприлюднення таких судових рішень, доведення їх до відома не лише організаторів, а й потенційних учасників мирних зібрань, а також визначення самих дій, спрямованих на виконання рішень судів, наприклад, обмеження доступу осіб до певних територій чи приміщень, заборона перебування з певною агітаційною продукцією, використання звукопідсилюючої апаратури, контроль за рівнем шуму, тощо.

Зазначене є важливим з точки зору дотримання конституційних вимог ч. 2 ст. 6 Конституції України, де наголошується, що органи виконавчої влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України, а також ст. 19 Конституції України, згідно до норм якої правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, а також забезпечення загальнодозвільного методу правового регулювання цивільно-правових суспільних відносин.

Дослідження питання права на мирні зібрання буде неповним, якщо не проаналізувати відповідальність за вчинення діянь, які перешкоджають у здійсненні цього права, адже дослідження одного з елементів тріади права-обов'язки-відповідальність зумовлює розкриття й інших супутніх елементів, що дозволяє всебічно, ґрунтовно та виважено дати вичерпну характеристику досліджуваному явищу – праву на мирне зібрання.

Згідно з п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції, виключно законами України визначаються: діяння, які є злочинами та адміністративними правопорушеннями, а також відповідальність за них. У визначеній послідовності будемо досліджувати склади злочинів та адміністративних правопорушень, які встановлюють відповідальність за перешкоджання здійсненню права на мирні зібрання.

У Розділі XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів» Особливої частини Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року міститься ст. 340 «Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій». Перш ніж перейти до з'ясування елементів складу даного злочину, слід зазначити, що дана норма знаходиться у розділі злочинів, об'єктом яких є, перш за все, авторитет органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а вже потім авторитет об'єднань громадян та журналістів як представників четвертої влади. З цього можемо дійти висновку, що

не на захист та відновлення конституційного права на мирні зібрання спрямована дана заборонна норма, а на утвердження авторитету органів влади та управління під час здійснення ними функцій держави, оскільки наголошується на незаконності перешкоджання. Таке формулювання норми підкреслює можливість існування й законного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Хоча досліджені нами питання повноважень органів місцевого самоврядування, виконавчої влади та суду свідчать про можливість обмеження даного права і аж ніяк не перешкоджання його здійсненню. Відтак вважаємо, що перешкоджання по своїй суті не може бути законним взагалі¹ Отже діяння, яке характеризується як перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій слід розглядати, як протиправне.

Цей злочин істотно порушує суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування органів влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян та їх представників; протидіють нормальній діяльності цих органів, послаблюють їх авторитет, заподіюють шкоду життю, здоров'ю, гідності або власності громадян, іншим об'єктам, які охороняються законом. Родовим об'єктом цього злочину є певна група суспільних відносин, що виникають між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян і фізичними особами у зв'язку зі здійсненням адміністративно-розпорядчих функцій з метою захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб². Змушені не погодитися із цим, оскільки, на наш погляд, об'єктом даного злочину мають бути не авторитет влади, а права людини і громадянина, а саме право на мирні зібрання. Переконані, це є ключовим у даному складі злочину. Крім того, таке незаконне перешкоджання стосується лише окремо взятих форм здійснення даного права, а саме: зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, тоді як інші форми залишаються незахищеними з боку кримінального закону перед зловживаннями владних суб'єктів та окремих фізичних і юридичних осіб.

Таким чином, ключовим у даному складі злочині є не лише переш-

¹ Самбор М.А. Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню права на мирні зібрання // Захист демократичних цінностей і дотримання прав людини в Україні. Збірник матеріалів Всеукраїнського правничого диспуту, в рамках Всеукраїнського тижня права з нагоди проголошення Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2017. С. 289.

² Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х., 2010. С. 429.

коднання, а саме незаконне перешкоджання проведенню ряду мирних зібрань.

Сптраючись на поняття «перешкоджання», що запропоноване В.П. Тихим та М.І. Мельником¹ до права на мирні зібрання, під перешкоджанням слід розуміти таке діяння (дія чи бездіяльність), що передбачає створення чи використання перешкод (перепон, завад) для здійснення особою його суб'єктивного права на мирне зібрання чи діяльності щодо його забезпечення чим позбавляє або обмежує (ускладнює) здійснення особою зазначеного права чи діяльності із підготовки його здійснення.

Розглянемо ще один вид злочинів, які встановлюють відповідальність за перешкоджання здійсненню права на мирне зібрання у формі, яка прямо не зазначена у ст. 39 Конституції України, однак впливає зі змісту та розуміння даного права, викладеного у Рішенні Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016.

Так, за перешкоджання здійсненню релігійного обряду у ст. 180 КК України передбачається кримінальна відповідальність.

Родовим об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина². Як зазначає П.С. Матишевський, об'єктивна сторона даного злочину – це різного роду дії, які перешкоджають відправленню релігійних обрядів. Це може бути будь-яка заборона прихожанину чи служителю культу здійснити релігійний обряд тощо. Зрив релігійного обряду – це вчинення різного роду протиправних дій, які унеможливили його проведення на будь-якій стадії (готування до релігійного обряду, під час проведення або наприкінці його проведення). Поняття «загроза зриву релігійного обряду» означає, що релігійний обряд відбувся за реальної наявності протиправних дій винної особи (осіб), що дійсно перешкоджало його проведенню³. У свою чергу А.П. Бабій наголошує, що під незаконним перешкоджанням учиненню релігійного обряду розуміється обмеження можливості або неможливість його проведення або участі громадян у ньому в непередбачених законом випадках, яке може здійснюватися

¹ Тихий В.П. Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого або референдного права/ В.П.Тихий, М.І.Мельник/. Верховний Суд України. Офіційний веб-сайт. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F). Дата доступу: 24.05.2018.

² Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид.,переробл. і допов. Х., 2010. С. 103.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.І. та ін.; відп. ред. С.С. Яценко. 4-те вид., переробл. та доповн. К., 2005. С. 334.

будь-яким способом. Обов'язковою умовою притягнення до відповідальності в цьому випадку є наявність наслідків у вигляді зриву або ставлення під загрозу зриву релігійного обряду, а також причинний зв'язок між наслідками і протиправними діями. Суб'єктом злочину є службова особа, у компетенцію якої входить надання права на проведення релігійного обряду, а також інша осудна фізична особа з 16-ти років. Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом¹. Аналогічна інформація про суб'єкта даного злочину та суб'єктивну сторону вказана і П.С. Матишевським².

Здійснюючи порівняльний аналіз між складами цих двох злочинів, можемо побачити: перше, що кидається у очі, це захист статтею 340 КК України не конституційного права громадянина (а саме на це вказує конституційна норма, викладена у ч. 1 ст. 39 Конституції), а нормального функціонування органів влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, захищаючи їх авторитет, тоді як ст. 180 КК України перебуває на сторожі саме конституційного права на свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність (ст. 35 Конституції України). Ряд країн пострадянського простору відійшли від практики, де заборонна норма, яка встановлює відповідальність за незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій, слугує саме захисту конституційного права на мирне зібрання, а не інтересам органів влади та управління.

Логічно пов'язаною із кримінальною відповідальністю є адміністративна відповідальність. У цьому контексті слід пригадати такий юридичний термін, як субституція, під яким розуміється історично обумовлене явище у предметі юридичної дійсності, пов'язане із заміною одних предметів та явищ правової дійсності іншими, котра (заміна) обумовлена певними інтересами суб'єктів права з урахуванням наявності у замінюваних об'єктів спільних змісту, ролі, функцій, завдань, процес заміни яких спрямований на реалізацію права як регулятора суспільних відносин (у даному разі позитивного права як продукту діяльності соціуму)

¹ Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Алієва О.М., Білаш О.В., Бабій А.П. та ін.; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Вид. восьме, перероб. і доп. Х., 2012. С. 349.

² Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антипов В.І. та ін.; відп. ред. С.С. Яценко. 4-те вид., переробл. та доповн. К., 2005. С. 334.

та досягнення правових цілей¹. Адже сам КУпАП прямо відзначає наявність субституту адміністративної та кримінальної відповідальності, зазначаючи, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 9 КУпАП), тим самим підкреслюючи, що до адміністративної відповідальності можна притягнути особу виключно, коли у діях цієї особи встановлять відсутність складу кримінального правопорушення, чого можна досягти виключно у рамках кримінального провадження.

Стаття 185¹ КУпАП «Порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій» встановлює адміністративну відповідальність за порушення встановленого порядку організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Як зазначає С.В. Петков, об'єктом даного адміністративного проступку є суспільні відносини у сфері охорони громадського порядку під час проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій. Об'єктивна сторона правопорушення виражається у порушенні встановленого порядку організації або проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій (формальний склад). Тож порушення встановленого порядку на практиці означає проведення таких зборів, мітингів, походів, демонстрацій без повідомлення відповідних органів виконавчої влади або місцевого самоврядування чи за наявності прямої заборони суду. Суб'єкт адміністративного проступку за ч. 1 ст. 185¹ КУпАП – загальний (фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку); за ч. 2 ст. 185¹ КУпАП – особливий (фізична осудна особа, яка вже піддавалася адміністративному стягненню за аналогічне правопорушення або є організатором зборів, мітингу вуличного походу або демонстрації). Суб'єктивна сторона правопорушення визначається ставленням до наслідків і характеризується наявністю вини у формі прямого умислу². Так, Н.П. Матюхіна стверджує, що діяння можуть вчинюватися шляхом спричинення шкоди державній або приватній власності, порушення правил громадського порядку, дорожнього руху тощо. Крім того, правопорушення може вчинюватися й у формі бездіяльності, наприклад шляхом відмови учасників зазначених заходів розійтися після того, як збори, мітинг, вуличний похід або демонстрація оголошуються закри-

¹ Самбор Н.А. Понятіє субституції в теорії права // Право. Економіка. Психологія. 2016. № 1 (4) С. 31.

² Петков С.В. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/66214-stattya-185-1-porushennya-poryadku-organzats-provedennya-zborv-mtingv-vulichnih-pohodv-demonstratsy.html>. Дата доступу: 29.04.2017.

тими. Н.П. Матюхіна поділяє точку зору С.В. Петкова, що суб'єктивна сторона даного правопорушення характеризується прямим умислом¹. Разом із цим змушені зазначити, що дійсно єдиною законною підставою для притягнення особи до адміністративної відповідальності за вказаною статтею є неповідомлення особою органу місцевого самоврядування чи виконавчої влади про намір проведення такого заходу, а вірніше здійснення права на мирні зібрання у встановлених формах. Однак досліджені нами способи сповіщення вказаних органів влади та управління можуть бути як письмовими, так і усними. В останньому разі надзвичайно складно буде довести винуватість/невинуватість у вчиненні даного правопорушення. Тому, на наш погляд, доречним з огляду на можливість подальшого відстоювання свого права на мирні зібрання є подача звернення саме у письмовій формі.

Також хочемо наголосити на тому, що адміністративна відповідальність настає виключно за несповіщення про проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, тоді як, наприклад, за несповіщення про проведення пікетування адміністративна відповідальність на вказану статтею не може наставати, так само не може наставати відповідальність за несповіщення про проведення у громадському місці релігійних обрядів, концертів, інших форм здійснення права на мирні зібрання.

Розглянемо результати правозастосовної практики, а саме судів, яким підвідомчі справи про адміністративні правопорушення за ст. 185¹ КУпАП, що впливає із положень ст. 221 КУпАП.

Шевченківський районний суд м. Києва під час ухвалення постанови у справі № 3-741/11, розглянувши матеріали про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 2 ст. 185¹ КУпАП, встановив, що фізична особа 22 листопада 2010 року приблизно о 14 год. 10 хв. в м. Києві по пл. Майдан Незалежності організувала та провела мітинг, під час якого учасниками мітингу було перекрито рух на пл. Майдан Незалежності, вул. Хрещатик, вул. Інститутській, тобто вчинила правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 185¹ КУпАП².

26 лютого 2015 року Шевченківський районний суд м. Києва під час ухвалення постанови у справі № 761/5574/15-п розглянувши матеріали про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 185¹ КУпАП встановив, що фізична особа 16 лютого 2015 року о 12 го-

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення: наук.-практ. ком. / Р.А. Калюжний, А.Т.Комзюк, О.О.Погрібний та ін. 2-ге вид. К., 2008. С. 353.

² Справа № 3-741/11 про адміністративне правопорушення за ч. 2 ст. 185-1 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21616960>. Дата доступу: 29.04.2017.

дині 00 хвилин у м. Києві по вул. Хрещатик як організатор порушила встановлений порядок організації та проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, що призвело до перекриття дорожнього руху учасниками акції по вул. Хрещатик у м. Києві, тобто вчинила адміністративне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185¹ КУпАП. У судовому засіданні особа своєю виною у вчиненні адміністративного правопорушення визнала повністю. Крім того, її вина підтверджується матеріалами справи. Дослідивши матеріали справи про адміністративне правопорушення, а саме: протокол про адміністративне правопорушення від 26 лютого 2015 року, рапорт, письмові пояснення правопорушника, суд дійшов висновку, що в діях особи вбачається склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 185¹ КУпАП, у зв'язку з чим вона підлягає притягненню до адміністративної відповідальності у вигляді попередження в межах санкції зазначеної статті¹.

Як бачимо з даних постанов, аргументами для притягнення осіб до адміністративної відповідальності стало те, що у ході мітингу було перекрито рух транспорту вулицею. Однак чи є це сферою відповідальності особи, яка проводила мітинг чи демонстрацію? Авжеж ні. Ось чому здійснюється сповіщення органів, які є власниками вулично-шляхової мережі (органів місцевого самоврядування чи органів виконавчої влади), які і повинні організувати рух транспорту, визначитися із доцільністю перекриття руху транспорту вулицями (передбачивши, спрогнозувавши таку потребу для безпеки учасників мирного зібрання) тощо. Якщо ж вважають, що проведення мітингу може призвести до перекриття руху транспорту, а таке перекриття є неприпустимим, для цього й передбачено звернення до адміністративного суду з відповідним позовом про встановлення обмеження щодо реалізації права на свободу мирних зібрань. Крім того, єдиним порядком, встановленим законодавчо до проведення мирних зібрань, є завчасне сповіщення про проведення вказаних заходів. Інших складових порядку здійснення права на мирні зібрання досі в Україні не встановлено, відтак будь-які інші дії, окрім несповіщення про проведення мирних зібрань, не можуть становити об'єктивної сторони складу даного адміністративного правопорушення.

1 березня 2012 року Печерський районний суд м. Києва під час ухвалення постанови у справі № 3-1093/1211, розглянувши матеріали про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 185¹ КУпАП, встановив, що фізична особа 19.12.2011 о 10-45 год., перебуваючи в м. Києві по вул. Банкова, 1, проводила акцію протесту, завчасно не по-

¹ Справа № 761/5574/15-п про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 185-1 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43440557>. Дата доступу: 29.03.2017.

відомивши державний орган виконавчої влади. Вина особи повністю підтверджується даними протоколу про адміністративне правопорушення серії КИ № 0087204, рапортом ДІМ Печерського РУ ГУ МВС України в м. Києві, запитом Управління охорони громадського порядку, листом ГУ з питань внутрішньої політики та зв'язків з громадськістю, поясненнями свідків, з яких вбачається, що особа відмовилася виконувати законну вимогу інспектора ДВС і продовжувала проводити акцію протесту, та іншими матеріалами справи. Зазначеними діями, які виразились у порушенні порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, особа вчинила правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185¹ КУпАП¹.

У даному випадку, на перший погляд, безапеляційною є наявність складу адміністративного правопорушення у діях особи, яка реалізувала право на мирне зібрання, не виконавши єдиного свого обов'язку – сповістити орган місцевого самоврядування про проведення мітингу. Однак за ст. 185¹ КУпАП настає адміністративна відповідальність за порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, і аж ніяк – за проведення акції протесту. Тому вважаємо, що судом не встановлено всіх елементів складу адміністративного правопорушення та неякісно здійснено кваліфікацію дій особи можливого правопорушника. Якщо ж така акція протесту мала форми зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій – така особа підлягає адміністративній відповідальності за ст. 185¹ КУпАП, оскільки її дії містять склад даного адміністративного правопорушення, якщо ж акція протесту відбувалася в іншій формі – не може йтися про адміністративну відповідальність.

Із досліджених постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за ст. 185¹ КУпАП бачимо, що принциповим для притягнення особи, яка обвинувачується у вчиненні адміністративного правопорушення за ст. 185¹ КУпАП, є настання негативних наслідків для соціальних інститутів, окремих осіб, зокрема порушення нормальної роботи та функціонування транспортного сполучення, перекриття руху транспорту вулицями міста (зазначене питання нами розглядалося у попередніх параграфах, тому наголосимо, що питання організації руху транспорту вулицями міста, у тому числі й обмеження руху, перекриття тимчасове чи постійне руху транспорту, є виключною прерогативою органів місцевого самоврядування та власників вулично-шляхової мережі). Отже, обов'язковим для складу правопорушення за ст. 185¹ КУпАП є причинно-наслідковий зв'язок між діями особами та негативними нас-

¹ Справа № 3-1093/12 про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 185-1 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55416724>. Дата доступу: 29.04.2017.

лідками, а саме між діями із здійснення права на мирне зібрання та самим фактом наявності мирного зібрання, яке стало результатом діяльності особи, яка прагнула цього домогтися, а також певними негативними наслідками, встановленими судом.

У контексті адміністративної відповідальності особливо наголошено на відповідальності організаторів таких форм здійснення права на мирні зібрання, як flash-mob. Перш за все, у такому разі надзвичайно складно встановити саме суб'єкта, який організував дане зібрання. Адже суб'єктом відповідальності за ст. 185¹ КУпАП переважно є саме організатор мирного зібрання, однак до відповідальності можуть бути притягнені й учасники за порушення правил проведення мирного зібрання (нагадаємо, що за відсутності відповідного законодавчого акта – правил проведення мирних зібрань – притягнути до відповідальності учасника такого зібрання до адміністративної відповідальності за вказаною статтею практично неможливо). Окрім всього сказаного, практично неможливо притягнути навіть організатора flash-mob до адміністративної відповідальності за ст. 185¹ КУпАП, оскільки остання встановлює адміністративну відповідальність виключно за порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Слід пам'ятати, що заборонні норми не підлягають розширювальному тлумаченню, оскільки такий підхід може нівелювати самі принципи юридичної відповідальності та загальноправовий метод правового регулювання цивільних правовідносин – «дозволено все, що прямо не заборонено законом».

Така особа може стати суб'єктом відповідальності, якщо її діяння містять ознаки інших адміністративних правопорушень, наприклад дрібне хуліганство, стрільба з вогнепальної, холодної металевий чи пневматичної зброї, пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами не смертельної дії в населених пунктах і в не відведених для цього місцях або з порушенням встановленого порядку, розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді тощо. З огляду на сказане заходи на кшталт flash-mob організуються із використанням різних соціальних мереж в Internet-середовищі, де захищеність аккаунтів, приватних сторінок фактично дорівнює нулю, що практично унеможливорює процес встановлення організатора у рамках провадження у справах про адміністративні правопорушення, оскільки згідно з нормами КУпАП уповноважені суб'єкти не можуть проводити заходи, спрямовані на встановлення власників аккаунтів, приватних сторінок у мережі Internet.

У змісті КУпАП є ще одна стаття – ст. 185² «Створення умов для організації і проведення з порушенням встановленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій».

Об'єктом даного адміністративного проступку є суспільні відносини у сфері організації і проведення зборів, мітингів, походів, демонстрацій. Об'єктивна сторона правопорушення виражається у наданні посадовими особами для проведення з порушенням встановленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій приміщень, транспорту, технічних засобів або створення інших умов для організації і проведення зазначених заходів (формальний склад). Суб'єкт адміністративного проступку – спеціальний (посадові особи, до компетенції яких відповідно до ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» належить вирішення питання щодо надання приміщень, транспорту, технічних засобів або створення інших умов для організації та проведення зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій). Суб'єктивна сторона правопорушення визначається ставленням до наслідків і характеризується наявністю вини у формі прямого або непрямого умислу¹. Фактично аналогічну думку з приводу об'єктивної сторони щодо віднесення до делегованих повноважень органів місцевого самоврядування, визначених у ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», відстоює і Н.П. Матюхіна. Разом із цим дослідниця зазначає, що суб'єктом даного правопорушення можуть бути посадові особи, до компетенції яких належить надання приміщень, транспорту, технічних засобів або створення інших умов для організації та проведення зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій².

Наголосимо на тому, що суб'єктом даного правопорушення можуть бути й посадові особи органів виконавчої влади, до яких надходить відповідне сповіщення. Визначення змісту об'єктивної сторони складу даного адміністративного правопорушення – «надання посадовими особами для проведення з порушенням встановленого порядку зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій приміщень, транспорту, технічних засобів або створення інших умов для організації і проведення зазначених заходів» – повинно мати законодавче підґрунтя, а саме визначене у законі коло обов'язків таких посадових осіб щодо надання відповідних приміщень, технічних засобів, транспорту чи ство-

¹ Петков С.В. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/66214-stattya-185-1-porushennya-poryadku-organizats-provedennya-zborv-mtingv-vulichnih-pohodv-demonstratsy.html>. Дата доступу: 29.04.2017.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення: наук.-практ. ком. / Р.А. Калужний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін. 2-ге вид. К., 2008. С. 353-354.

рення інших умов, про які нами наголошувалося під час дослідження обов'язків органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування після надходження відповідного сповіщення про здійснення суб'єктивного права на мирні зібрання. Разом із цим такий підхід до визначення суб'єкта даного адміністративного правопорушення може бути наслідком сприйняття зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій виключно як форм передвиборної агітації. Адже саме у законодавстві про вибори народних депутатів України, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів, а також Президента України містяться норми про порядок використання засобів масової інформації під час передвиборної агітації, надання приміщень на час проведення передвиборної агітації, транспорту тощо (наприклад, ст. 68-74 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р.¹).

Під час аналізу бази даних «Єдиний державний реєстр судових рішень» (<http://www.reyestr.court.gov.ua/>) не знайдено жодної постанови у справі про адміністративне правопорушення за вказаною статтею. Зазначене вказує на те, що норма, яка міститься у ст. 185² КУпАП, є «мертвою».

Вказані норми КУпАП розміщені у Главі 15 «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління». Зазначена обставина підкреслює, що об'єктом посягання діянь, відповідальність за які передбачено ст. 185¹, 185² КУпАП, є встановлений порядок управління, а тому норми озвучених статей перебувають на захисті не права на мирні зібрання, а інтересів держави щодо дотримання встановленого порядку суб'єктами, які бажають реалізувати своє право на мирні зібрання. Вочевидь, що сказані норми слугують застереженням для посадових осіб утриматися від небажаних дій, що призводять до утиску та порушення права на мирне зібрання виключно у 4 його формах: зборів, мітингів, вуличних походів або демонстрацій.

Вважаємо, що віднесення складів кримінальних і адміністративних правопорушень до відповідних глав КК України та КУпАП відповідно, об'єктом яких є забезпечення конституційних прав і свобод, відобразить принципову позицію законодавця щодо охорони та захисту гарантованого Основним Законом країни права особи на мирне зібрання.

Підсумовуючи розгляд питання відповідальності за порушення права на мирні зібрання, вважаємо за необхідне зазначити, що за відсутності законодавчого врегулювання відносин із здійснення права на мирні зібрання, починаючи від алгоритму дії суб'єкта, який виявив намір реалізувати відповідне право, до дій органів місцевого самоврядування,

¹ Закон України «Про вибори народних депутатів України». К., 2012. 192 с.

органів виконавчої влади, які є адресатами сповіщення про проведення мирного зібрання, а також врегулювання компетенції спеціально уповноважених органів, завданням яких є забезпечення публічного порядку та безпеки, національної безпеки, охорони життя та здоров'я населення, неможливо вести мову про відповідальність за порушення порядку мирних зібрань та перешкоджання здійсненню праву на мирні зібрання. Адже відповідальність встановлюється за порушення чи невиконання норм позитивного права, за відсутності ж останнього відповідальність втрачає свій сенс. Сьогодні, на нашу думку, єдино можливою підставою для юридичної відповідальності за порушення правил здійснення права на мирні зібрання може бути несповіщення відповідних органів про здійснення відповідного суб'єктивного права.

Водночас маємо зазначити, що під час мирних зібрань найбільш розповсюдженими є інші адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку.

Насамкінець вкажемо, що питання врегулювання права на мирні зібрання є актуальним для України. Розв'язання цієї правової та соціальної проблеми дозволить усунути будь-які нарікання на обмеження цього права або перешкоджання його здійснення.

Контрольні запитання:

1. Сформулюйте поняття «право на мирні зібрання».
2. Назвіть міжнародно-правові акти, в яких гарантується право на мирні зібрання.
3. Якою статтею Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод закріплено право на мирні зібрання?
4. Яке значення має практика Європейського Суду з прав людини в діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення права на мирні зібрання?
5. Назвіть ключові рішення Європейського Суду з прав людини проти України щодо порушення права на мирні зібрання.
6. Перерахуйте нормативно-правові акти України, які врегульовують порядок реалізації права на мирні зібрання.
7. Охарактеризуйте мирність та відсутність зброї як обов'язкові ознаки права на зібрання.
8. Назвіть можливі форми мирних зібрань в Україні.
9. Охарактеризуйте порядок реалізації права на мирні зібрання.
10. Назвіть обов'язки органів публічної влади щодо організації та забезпечення публічного порядку і безпеки при надходженні сповіщення про проведення мирних зібрань.
11. Визначте правові підстави та процесуальний порядок обмеження

реалізації права на мирні зібрання.

12. Назвіть види юридичної відповідальності, яка настає за порушення права на мирні зібрання.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Завдання № 1

3 липня 2015 року Петренко С. на власній сторінці у соціальній мережі «Facebook» розмістив звернення до всіх громадян, у якому зазначив про проведення з 10 до 15 год. 7 липня 2015 року у селищі Ольшана Енського району мітингу на підтримку вимог аграрних підприємств щодо збільшення дотацій фермерським господарствам, а також вказав, що на вказаному заході планується присутність ряду народних депутатів України та представників всеукраїнських спілок.

Використовуючи норми чинного національного законодавства та міжнародного права, а також практику Європейського Суду з прав людини, визначте правомірність дій Петренка С. Визначте порядок дій посадових осіб органу місцевого самоврядування селища Ольшана. Визначте порядок дій поліцейських у разі проведення мітингу.

Завдання № 2

У останній четвер перед днем голосування на виборах Президента України, суб'єкт виборчого процесу – політична партія, подала повідомлення до Жмеринської міської ради про проведення через дві доби (у суботу) мітингу на підтримку кандидата на посаду Президента України Голобородька П.В.

Використовуючи норми чинного національного законодавства визначте правомірність таких дій політичної партії з реалізації її права на організацію та проведення мирного зібрання у формі мітингу.

Завдання № 3

20 липня 2013 року до Алуштинської міської ради надійшло звернення двох громадських організацій «Алушта за чисте місто» та «Вірність та честь» про організацію та проведення ними о 10 год. 22 липня 2013 року мирного зібрання у формі мітингу на центральній площі міста з обговорення актуальних проблем реформування підприємств комунальної сфери міста.

21 липня 2013 року на адресу однієї з громадських організацій за підписом заступника Алуштинського міського голови надійшов лист, у якому зазначено, що за результатами розгляду звернень громадських організацій виконавчим комітетом ради, в інтересах підтримання публічного порядку та безпеки, ухвалено рішення про заборону проведення мітингу.

Використовуючи норми чинного національного законодавства, а також практику Європейського Суду з прав людини, визначте правомірність прийнятого рішення Алуштинською міською радою.

Завдання № 4

30 вересня 2015 року о 10 год. біля приміщення комунального підприємства «Послуга» у м. Вишневому відбувся спонтанний мітинг щодо необґрунтованого збільшення тарифів на надання послуг з водопостачання. Під час мітингу двоє його організаторів Іванов І.І. та Петров П.П. перебували у нетверезому стані та демонстративно справили природні потреби на адміністративну будівлю КП «Послуга». Того ж дня до чергової служби Вишневого відділу Національної поліції від оператора служби «102» надійшло повідомлення від керівника апарату виконавчого комітету Вишневої міської ради про те, що біля КП «Послуга» відбувається несанкціонований мітинг.

Використовуючи норми чинного національного законодавства та міжнародного права, а також практику Європейського Суду з прав людини, визначте правомірність проведення такого мітингу. Визначте порядок дій нарядів патрульної поліції, що отримали інформацію про мітинг та дії громадян Іванова І.І. та Петрова П.П.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

1. Абсолютні права. URL: [http://search.ligazakon.ua/Абсолютні права](http://search.ligazakon.ua/Абсолютні_права).
2. Андреева И.А. «Административная полиция» – институт, понятие и конструкция административного права Франции // Вестник Омского университета. Серия «Право». 2013. № 4 (37). С.44-49.
3. Ахтирська Н.М., Касько В.В., Маланчук Б.А., Мелікян А., Пошва Б.М., Фулей Т.І., Шукліна Н.Г. Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / за заг. ред. проф. В.Т. Маляренка. К.: К.І.С, 2011. 320 с.
4. Бакальчук В. О. Толерантність до нетолерантності: проблеми протидії нетерпимості в Україні // Стратегічні пріоритети. 2010. № 1. С. 92-97.
5. Бахин С.В. О классификации прав человека, провозглашенных в международных соглашениях // Правоведение. 1991. № 2. С. 41-51.
6. Белінський Ю.Є. Поняття «зброя» та його нормативне визначення // Право і суспільство. 2012. № 1. С. 188-191.
7. Біденко Ю.М. Свобода мирних зібрань: демократичне значення, нормативно-правове регулювання та проблема реалізації в Україні // Вісник ХНУ ім. В.Н.Каразіна. Серія «Питання політології». 2013. № 2. С. 94-103.
8. Білас А.І. Правоохоронна діяльність країн ЄС: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». К., 2016. 227 с. С. 42.
9. Білоус В. Т. Координація управління правоохоронними органами України по боротьбі з економічною злочинністю (адміністративно-правовий аспект): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Білоус Віктор Тарасович. Ірпінь, 2004. 444 с.
10. Богослужіння. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Богослужіння>. Дата доступу 25.04.2017 року.
11. Боняк В.А. Методологический анализ интерпретаций понятия «правоохранительная система» // Вестник Владимирского юридического института ФСИН. 2013. № 1. С. 52-56.
12. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монографія. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 2015. 372 с.
13. Боняк В.О. Щодо визначення статусу органів охорони правопорядку (за матеріалами діяльності Конституційної Асамблеї) // Науковий вісник Дніпропетровського держ. університету внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 31-39.
14. Вашанова О.В. Роль Европейского суда по правам человека в развитии принципа недискриминации. URL: <http://www.lawmix.ru/comm/2746>.
15. Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико-правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К.: Знання Укра-

їни, 2009. 219 с.

16. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. URL: <http://knigi.tr200.ru/v.php?id=77818>. Дата доступу: 16.05.2011.

17. Галицький І.В. Типи толерантності в сучасному суспільстві // Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 52. С. 280-289. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2010_52_47.

18. Гасанов К.К. Абсолютные права человека и ограничения прав / К.К. Гасанов, А.В. Стремоухов // Правоведение. 2004. № 1. URL: <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1164805>.

19. Гірич В.М. До проблеми визначення базових понять у контексті реформування правоохоронних органів / Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1153>.

20. Григоренко І.А. Правоохоронна діяльність України та Німеччини (порівняльно-правове дослідження) / І.А. Григоренко, А.М. Кучук. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, Освіта України, 2016. 174 с.

21. Гусейнов Л.Г. Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.11 «Міжнародне право». К., 2000. 36 с.

22. Гендерна абетка для українських медіа: посібник: посібник / Софія Котова-Олійник, Богдана Стельмах, Оксана Ярош. Луцьк: Волинська мистецька агенція «Терен», 2013. 50 с.

23. Декларація принципів толерантності: Міжнародний документ від 16.11.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_503.

24. Демонстрація: Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Демонстрація>. Дата доступу: 25.02.2017.

25. Документ Копенгагенського совещания Конференции по человеческому измерению СБСЕ: международный документ от 29 июня 1990 г. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_082.

26. Дяченко В.І. Система правоохоронних органів: навч. посібник / В.І. Дяченко. К.: КНЕУ, 2003. 320 с.

27. Европейская комиссия по борьбе с расизмом и нетерпимостью // Сборник общеполитических рекомендаций ЕКРП. Общеполитическая рекомендация № 11: О борьбе с расизмом и расовой дискриминацией в работе правоохранительных органов (принята 29 июня 2007 года). Страсбург, март 2014 года. URL: https://www.coe.int/t/dghl/monitoring/ecri/activities/gpr/compilations_en/ecri14-17%20%20recommandation%201-14%20russe.pdf.

28. Европейский кодекс полицейской этики. Рекомендация Res. (2001)10. Принята Комитетом министров Совета Европы 19 сентября 2001 года. URL: <http://polis.osce.org/library/f/2687/1492/CoE>.

29. Етнічність: енциклопедичний довідник / В.Б. Євтух; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Центр етноглобалістики. К.: Фенікс, 2012. 396 с.

30. Забезпечення прав інвалідів в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: монографія / О.В. Паровишник.

Харків: Право, 2016. 264 с.

31. Завальнюк І. «Розумний строк» в адміністративному процесі // Право України. 2011. № 5 С.275-279.

32. Загальна декларація прав людини. Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

33. Загальна теорія держави і права: підруч. [для студ. юрид. вищ. навч. закл.] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М.В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О.В. Петришина. Х.: Право, 2010. 583 с.

34. Загальна теорія права: підручник / М.І. Козюбра, С.П. Погребняк, О.В. Цельєв, Ю.І. Матвєєва; за заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

35. Загуменна Ю.О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності // Право і безпека. 2010. № 3. С. 145-150. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pib_2010_3_33.pdf.

36. Заєць Н. Місце органів внутрішніх справ у реалізації прав людини // Право України. 1999. № 9. С. 26-29.

37. Заєць С., Мартиновський Р. (упоряд.) Практичний посібник з аргументації у справах щодо дискримінації. Київ: Рада Європи, 2015. 72 с.

38. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів». Із змінами і доповненнями, внесеними Законом України від 30 серпня 2010 року, № 2491-VI. К.: Преса України, 2010. 176 с.

39. Закон України «Про вибори народних депутатів України». К.: Юрінком Інтер, 2012. 192 с.

40. Закон України «Про вибори народних депутатів України». За станом на 20 вересня 2005 року. К., 2005. 224 с.

41. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.

42. Закон України «Про місцеві вибори»: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 7 верес. 2015 р. (офіц. текст). К.: ПАЛИВОДА А.В., 2015. 188 с.

43. Закон України «Про Національну поліцію»: набирає чинності з 7 листопада 2015 року. Х.: Право, 2015. 84 с.

44. Застереження про публічний порядок. URL: http://pidruchniki.com/1424121848021/pravo/zasterezhennya_pro_publichniy_poryadok. Дата доступу: 22.04.2017.

45. Збори. URL: <http://pidruchniki.com/10020506/menedzhment/zbori>. Дата доступу: 25.02.2017.

46. Збори // Словник української мови: академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/zborgy>. Дата доступу: 25.02.2017.

47. Зброя. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Зброя>. Дата доступу: 06.04.2017.

48. Іщук С.І. Правові проблеми реалізації свободи мирних зібрань в Україні. Вісник АМСУ. Серія: «Право». № 1 (12), 2014. С. 41-46.
49. Капицын В.М. История, теория и защита прав человека: учебник. М.: Московский ун-т потребительской кооперации, 2003. 260 с.
50. Катуніна О.В. Профілактика та запобігання проявам етнопрофайлінгу як чинники формування громадянського суспільства в умовах мультикультурної України // Культура народів Причорномор'я. 2011. № 213. С. 128-133.
51. Кирабаев Н.С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе // Культурная идентичность и глобализация: доклады и выступления. 5-й междунар. философ. симпозиум «Диалог цивилизаций: Восток – Запад». URL: <http://sociognosis.narod.ru/myweb8/docs/Kirabaev.htm>.
52. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1445502508671669>. Дата доступу: 11.04.2017.
53. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. В редакції Закону України № 2147-VIII від 03.10.2017. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print1443718854674188>. Дата доступу: 23.05.2018.
54. Кодекс поведінки посадових осіб, що підтримують правопорядок, від 17 грудня 1979 р.: Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН, Міжнародний документ. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
55. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/print1443112418839>. Дата доступу: 29.04.2017.
56. Кодекс України про адміністративні правопорушення: науково-практичний коментар / [Р.А. Калюжний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін.]. 2-ге вид. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 655 с.
57. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.02 / Колодій Анатолій Миколайович. К., 1998. 391 с.
58. Колодій А.М. Принципи права України: монограф. К.: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
59. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посібник / А.М. Колодій, А.Ю. Олійник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 332 с.
60. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. 1987. № 13. Ст. 108.
61. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. // Офіційний вісник України. 1998. № 13.
62. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Мі-

жнародний документ від 04.11.1950. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

63. Конвенція про права дитини. Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

64. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) від 13.12.2006. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_g71.

65. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини від 26.05.1995. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_070.

66. Конституционное право зарубежных стран: учебник для вузов / М.В. Баглай, Н.П. Гуреева, В.Н. Даниленко и др.]; под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. М.: Норма, 2004. 832 с.

67. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Л.К. Байрачна, Ю.Г. Барабаш, Ф.В. Веніславський та ін.; за ред. В.П. Колісника та Ю.Г. Барабаша. Х.: Право, 2008. 416 с.

68. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B>.

69. Конституція України. Науково-практичний коментар / В.Я. Тацій, О.В. Петришин, Ю.Г. Барабаш; НАПрН України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2012. 1128 с.

70. Конституція України: науково-практ. коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін. Харків: Право, 2003. 808 с.

71. Конституція України: офіційний текст: коментар законодавства України про права та свободи людини і громадянина: навч. посіб. / авт.-упоряд. М.І. Хавронюк. К.: Парлам. вид-во, 1999.

72. Копотун І.М. Громадський порядок як об'єкт кримінально-правової охорони : автореф. дис... канд. наук: за спец.: 12.00.08. – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. URL: <http://disser.com.ua/content/345317.html>. Дата доступу 18.04.2017.

73. Коріняк О. Захист прав і свобод людини в діяльності правоохоронних органів України // Часопис Академії адвокатури України. 2010. № 9. С. 1-6.

74. Коркунов Н.М. Русское государственное право. Т. I: Введение и общая часть. СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1908. 623 с.

75. Кравець Є.Я. Демонстрація // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Шемшученко Ю.С. (голова редкол.), Бурчак Ф.Г., Зяблюк М.П. та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д-Й.

76. Кравченко В.В. Конституційне право України: навчальний посібник. 2 вид., доповнене. К.: Атіка, 2002. 480 с.

77. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2010. 608 с.

78. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. URL:

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1360745472993>. Дата доступу: 25.04.2017.

79. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Алієва О.М., Білаш О.В., Бабій А.П. та ін.; відп. ред. Є.Л. Стрельцов. Вид. восьме, перероб. і доп. Х.: Одиссей, 2012. 904 с.

80. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верхов. Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

81. Куйбіда Р. Судові заборони обмеження свободи мирних зібрань чи втручання? / Р. Куйбіда, М. Серета. URL: <http://khp.org/index.php?id=1301935207>. Дата доступу: 08.04.2017.

82. Кущніренко О.Г., Слінько Т.М. Права і свободи людини та громадянина: навчальний посібник. Х.: Факт, 2001. 440 с.

83. Липачова Л.М. Реалізація конституційного права людини та громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «конституційне право». К., 2002. 20 с.

84. Лист Міністерства юстиції України від 29.11.2009 № 823-0-1-09-18 на адресу Всеукраїнської молодіжної організації «Молодь проти корупції». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v823-323-09>. Дата доступу: 25.04.2017.

85. Лошицький М.В. Адміністративно-правові відносини в сфері охорони громадського порядку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.07 – теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право. –Київ, 2001. 17 с.

86. Лысенков С.Л. Формы правового регулирования деятельности органов внутренних дел по обеспечению реализации конституционных прав и свобод советских граждан. К.: МВД УССР, 1981. 36 с.

87. Майстро С.В. Розмежування повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2012-1/doc/4/05.pdf>. Дата доступу: 03.04.2017.

88. Манукян В. Антропологи в погонах. URL: <http://khp.org/index.php?id=1203941725>.

89. Международные акты о правах человека: сборник документов. М.: НОРМА ИНФРА-М, 1999. 784 с.

90. Международный пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. // Действующее международн. право / сост.: Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. М., 1996. С. 21-39.

91. Мельник Р.С. Право на свободу мирных собраний: теория і практика. К.: ВАІТЕ, 2015. 168 с.

92. Мирний. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. URL: <http://sum.in.ua/s/myrnyj>. Дата доступу: 05.04.2017.

93. Мирні зібрання: з обмеженнями й без. Закон і бізнес. №33 (1072) 11.08—17.08.2012. URL: <http://zib.com.ua/ua/print/11125->

dlya_zabezpechennya_prava_gromadyan_na_mirni_zibrannya_potri.html. Дата доступу: 18.05.2018.

94. Михайлова Ю.О. Організація ефективної комунікації як ключового елементу підвищення авторитету працівників міліції (поліції) та налагодження взаємодії з населенням // Форум права. 2015. № 1. С. 178-181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.

95. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права: Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966. Ратифіковано Указом Президії Верховної Ради УРСР № 2148-VIII від 19.10.73. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/995_043.

96. Мітинг. Матеріал з Вікіпедії вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Мітинг>. Дата доступу: 25.02.2017.

97. Міщенко О.П. Цивільно-правові способи здійснення авторських прав: дис... канд.. юрид. наук. за спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право/ Олена Петрівна Міщенко. К., 2015. – 228 с.

98. Навчальний посібник «Інвалідність та суспільство» / за заг. ред. Л. Байди, О. Красюкової-Еннс / кол. авторів: Л. Байда, О. Красюкова-Еннс, С. Буров, В. Азін, Я. Грибальський, Ю. Найда. К., 2011. 188 с.

99. Нагуш О.М. Публічний порядок та суміжні категорії у міжнародному приватному праві // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Правознавство. 2013. Т. 18. Вип. 2. С. 97-107.

100. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Александров Ю.В., Андрушко П.П., Антіпов В.І. та ін.; відп. ред. С.С. Яценко. 4-те вид., переробл. та доповн. К.: А.С.К., 2005. 848 с. (нормат. док. та комент.)

101. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Каннон, А.С.К., 2002. 1104 с.

102. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / Ю.Б. Бек, Й.Г. Богдан, Л.В. Григоровська та ін.; за ред. В.М. Коссака. К.: Істина, 2004. 976 с.

103. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: учеб. для юрид. вузов и фак. М.: НОРМА-Инфра М, 1999. 552 с.

104. Новіков В.В. Основні форми релігійної діяльності в Україні // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2014. № 1. С. 190-201.

105. Олійник А. Ю. Захист конституційного права на повагу до гідності // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2002. № 4. 1996. С. 69.

106. Організаційно-правові та науково-теоретичні засади концепції участі Міністерства внутрішніх справ України в процесі формування та реалізації державної гендерної політики. URL: http://www.npu.gov.ua/uk/publish/printable_article/113322.

107. Органы внутренних дел в механизме обеспечения личных конституционных прав и свобод граждан: монография / К.Б. Толкачев, А.Г. Хабибулин. Уфа: Уфимская высш. школа, 1991. 168 с.

108. Орлов В.А. Конституційно-правова основа громадського порядку // Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Право . 2013. Вип. 5. С. 223-229.

109. Орлова О.О. Європейська система захисту прав людини // Права людини: аксіологічний, онтологічний та гносеологічний виміри: матеріали науково-практичного семінару (м. Дніпро, 7 груд. 2016 р.) / укл.: канд. юрид. наук, доц. І.А. Сердюк, Ю.Г. Мороз. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра, 2017. С. 108-110.

110. Орлова О.О. Свобода від катувань як абсолютне право // Матеріали круглого столу «Права людини: аксіологічний, онтологічний та гносеологічний виміри» (м. Дніпропетровськ, 9 грудня 2015 року, ДДУВС): зб. наук. матер. круглого столу. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. С. 86-89.

111. Орлова О.О. Практика Європейського суду з прав людини в контексті ст. 3 Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод при здійсненні кримінального судочинства в Україні // Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукр. науково-практ. конф. (Хмельницький, 3 березня 2017 р). Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2017. С. 608-609.

112. Основи гендерної політики: навчально-метод. посібн. / Т.І. Євтухова, Ю.В. Легенько, О.В. Родіонов, О.В. Родіонов, О.М. Руденко. К.: Укртехінформ, 2013. 234 с.

113. Охота Я.В. Визначення «жорстокого поведіння» // Часопис Київського університету права. 2013/4. С. 372-375. URL: file:///C:/Users/BE%BB%D1%8C/Downloads/Chkup_2013_4_91.pdf.

114. Петков С.В. Науково-практичний коментар Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: <http://westudents.com.ua/glavy/66214-stattya-185-1-porushennya-poryadku-organizats-provedennya-zborv-mtingv-vulichnih-pohodv-demonstratsy.html>. Дата доступу: 29.04.2017.

115. Плохой І.І. Поняття громадського порядку // Форум права. 2009. № 3. С. 500-505.

116. Постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 13 квітня 2016 року у справі № 6-1528цс15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57731753>. Дата доступу: 22.04.2017.

117. Похід. Матеріал з Вікіпедії вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Похід>. Дата доступу: 25.02.2017.

118. Права дитини / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/>.

119. Права людини в діяльності української міліції. Харків: Права людини, 2009. URL: <http://umdp1.info>.

120. Права людини в Україні 2008. Доповідь правозахисних організацій

/ за ред. Є. Захарова, В. Яворського / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Харків: Права людини, 2009. 304 с.

121. Права людини в Україні: перше півріччя 2015: наукове видання / за ред.: А.Б. Благої, О.А. Мартиненка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2015. 184 с.

122. Практика Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із захистом прав і свобод дитини / Судова влада України. URL: <http://bpm.ko.court.gov.ua/sud1005/news/288066/>.

123. Принципи медичної етики від 18.12.1982. Резолюція 37/194 Генеральної Асамблеї ООН, Міжнародний документ. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_285.

124. Про вдосконалення виставково-ярмаркової діяльності в Україні: постанова Кабінету Міністрів України від 2 серпня 2007 року № 1065. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1065-2007-п>. Дата доступу: 20.05.2017.

125. Про визначення порядку організації та проведення у Києві недержавних масових громадських заходів політичного, культурно-просвітницького, спортивного, видовищного та іншого характеру: рішення Київської міської ради від 24 червня 1999 року № 317/418. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/MR990058.html. Дата доступу: 18.04.2017.

126. Про виконавче провадження: закон України від 2 червня 2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1404-19/print1510235850247863>. Дата доступу: 24.05.2018.

127. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260.

128. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.03.2002 № 3099-III // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 32. Ст. 225.

129. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України: постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2016 року № 437. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/437-2016BF>. Дата доступу: 01.04.2017.

130. Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2025 і від 29 червня 2004 р. № 823: постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 р. № 753. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/753-2008-%D0%BF>. Дата доступу: 01.04.2017.

131. Про громадянство: Закон України від 18 січня 2001 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14/page>. Дата доступу: 30.03.2017.

132. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави: Закон України від 19.06.2003 № 975-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/975-15>.

133. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів.

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

134. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 04.03.1998 № 160/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 35. Ст. 236.

135. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 4 березня 1998 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/160/98-%D0%B2>. Дата доступу: 18.04.2017.

136. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3353-12/print147>. Дата доступу: 10.04.2017.

137. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.

138. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

139. Про затвердження Інструкції про застосування зброї, бойової техніки, озброєння кораблів (катерів), літаків і вертольотів Державної прикордонної служби України, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу під час охорони державного кордону та виключної (морської) економічної зони України: наказ Адміністрації Державної прикордонної служби України від 21.10.2003 № 200. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0963-03>. Дата доступу: 06.04.2017.

140. Про затвердження Інструкції про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної і холодної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та зазначених патронів, а також боеприпасів до зброї та вибухових матеріалів: наказ МВС України від 21 серпня 1998 р. № 622. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0637-98/print1443112418583579>. Дата доступу: 18.04.2017.

141. Про затвердження Нормативів і нормативних строків пересилання поштових відправлень: наказ Міністерства інфраструктури України від 28 листопада 2013 р. № 958. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0173-14>. Дата доступу: 04.05.2017.

142. Про затвердження Положення про патрульну службу МВС: наказ МВС України від 2 липня 2015 р. № 796. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0777-15?nreg=z0777-15&f=1&text=%&x7>. Дата доступу: 22.04.2017.

143. Про затвердження Правил роздрібної торгівлі алкогольними напоями: постанова Кабінету Міністрів України від 30 липня 1996 р. № 854. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/854>. Дата доступу: 01.04.2017.

144. Про затвердження Статуту патрульно-постової служби міліції

України: наказ МВС України від 28 липня 1994 року № 404. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0213-94/prin7914>. Дата доступу: 13.04.2017.

145. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовтня 1996 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96>. Дата доступу: 10.04.2017.

146. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>. Дата доступу: 18.04.2017.

147. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року / Державний комітет статистики України. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>.

148. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/print1443112418583579>. Дата доступу: 13.04.2017.

149. Про місцеві державні адміністрації: закон України від 9 квітня 1999 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/586-14/print1452796849764674>. Дата доступу: 01.04.2017.

150. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014. № 47. Ст. 2051.

151. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

152. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.

153. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.

154. Про охорону дитинства: Закон України 26.04.2001 № 2402-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

155. Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів): Закон України від 3 березня 1998 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/137/98-вр>. Дата доступу: 04.05.2017.

156. Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в СРСР: Указ Президії Верховної Ради СРСР від 28 липня 1988 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v9306400-88>. Дата доступу: 04.05.2017; Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993 р. 3748-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3748-12>. Дата доступу: 06.05.2017.

157. Про порядок підготовки спортивних споруд та інших спеціально відведених місць для проведення масових спортивних та культурно-видовищних заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 грудня 1998 р. № 2025. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2025-98-п>. Дата доступу: 04.05.2017.

158. Про порядок тимчасової дії на території України окремих актів за-

конодавства Союзу РСР: постанова Верховної Ради України від 2 вересня 1991 р. № 1545-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1545-12>. Дата доступу: 01.04.2017.

159. Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 року № 12. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99/print>. Дата доступу: 22.04.2017.

160. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2-3. Ст. 12.

161. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.

162. Про становище осіб з інвалідністю в Україні. Національна доповідь. Київ, 2013. URL: rodyana.at.ua/files/st.doc.

163. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 2 червня 2016 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-9/print>. Дата доступу: 24.04.2017.

164. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 7 липня 2010 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/print1443112418583579>. Дата доступу: 24.04.2017.

165. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 р.: Розпорядження КМУ від 5 квітня 2017 р. № 229-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/229-2017-%D1%80>.

166. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: закон України від 22 червня 2000 року URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1835-14/print1443718854674188>. Дата доступу 23.05.2018.

167. Проблема свободы и прав человека в современной идеологической борьбе / В.А. Карташкин, Н.М. Кейзеров, Д.А. Керимов и др.; под ред. Д.А. Керимова, В.М. Чхиквадзе. М.: Политиздат, 1986. 319 с.

168. Процесія. Словар української мови / упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1958. Том 3. URL: <http://hrinchenko.com/slovar/znachenie-slova/49769-procesija.html>.

169. Публічний порядок, порядок громадський. Ліга закон: довідкова інформація від 04.05.2007. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/TS000706.html. Дата доступу: 22.04.2017.

170. Пустовіт Ж.М. Мітинг // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Шемшученко Ю.С. (голова редкол.), Бурчак Ф.Г., Зяблюк М.П. та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 3: К-М. 2001.

171. Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав лю-

дини. URL: http://aau.edu.ua/static/pdf/hr_ppushkar_art3.pdf.

172. Рабінович П.М. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького суду та Конституційного Суду України) // Вісник Академії правових наук України. 2006. № 2 (45). С. 3-16.

173. Разметаєва Ю.С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук за спец. 12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політ. і прав. вчень. Харків, 2008. 18 с.

174. Рекогносцирування // Словник іншомовних слів Мельничука. URL: <http://slovoopedia.org.ua/42/53408/289202.html>. Дата доступу: 24.04.2017.

175. Рішення Конституційного Суду України № 11-рп/2007 у справі № 1-33/2007 за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, ч. 2 ст. 383 Кримінально-процесуального кодексу України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07>. Дата доступу: 04.05.2017.

176. Рішення Конституційного Суду України № 2-рп/98 у справі № 17/81-97 за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98>. Дата доступу: 30.03.2017.

177. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 у справі № 1-30/2001 за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>. Дата доступу: 13.04.2017.

178. Рішення Конституційного Суду України від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018 у справі № 1-1/2018(2556/14) за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум». URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/v004p710-18>. Дата доступу: 18.05.2018.

179. Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016 у справі № 1-13/2016 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-16>. Дата доступу: 08.03.2017.

180. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) // Офіційний

вісник України. 2004. № 45. Ст. 2975. С. 41.

181. Рішення Окружного адміністративного суду м. Києва від 13 жовтня 2009 року у справі № 2а-12683/09/2670. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9204905>. Дата доступу: 08.04.2017.

182. Рішення у справі «Кудла проти Польщі». Комюніке Секретаря Суду. Judgment in the case of Kudla v. Poland. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=327>).

183. Рішення у справі Васілеску проти Румунії. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_prosecutor_RUS.pdf.

184. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 203-р «Про схвалення Концепції Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249890555>.

185. Розслідування злочинів, вчинених на ґрунті нетерпимості: навч.-практичний посібник / кол. авторів. Київ, 2012. 167 с.

186. Ростовщиков И.В. Права личности в России: их обеспечение и защита органами внутренних дел. Волгоград, 1997. 190 с.

187. Самбор М. Особливості охорони громадського порядку та безпеки громадян під час проведення міжнародних спортивно-масових заходів змагань з мотокросу // Право України. 2009. № 8. С. 128-133.

188. Самбор М.А. «Законодавство» у нормах про адміністративну відповідальність: питання наповнення змісту та його уніфікованість / М.А. Самбор, А.М. Самбор // Наукові записки Інституту законодавства Верховної ради України. Київ. 2014. № 5. С. 84-91.

189. Самбор М.А. Зміст поняття «законодавство» в нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Юридические науки. Том 27 (66). Симферополь. 2014. № 3. С. 125-141.

190. Самбор М.А. Інтерес у праві: монографія. Прилуки: Прилуцька міська друкарня, 2016. 256 с.

191. Самбор М.А. Інтерес у праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. за спец.: 12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. К., 2010. 20 с.

192. Самбор М.А, Історіографія права на мирні зібрання у незалежній Україні // Історія державотворчих процесів в Україні та зарубіжних країнах (до 100-річчя утворення Української Народної Республіки): зб. наук. ст. та тез повідом. міжнар. наук. конф. (м. Харків, 23 листоп. 2017 р.) / редкол.: А.П. Гетьман (голова), В.Д. Гончаренко, В.М. Єрмолаєв. Харків: Право, 2017. С. 213-218.

193. Самбор М.А. Кримінальна відповідальність за перешкодження здійсненню права на мирні зібрання // Захист демократичних цінностей і дотримання прав людини в Україні. Збірник матеріалів Всеукраїнського правничого диспуту, в рамках Всеукраїнського тижня права з нагоди проголо-

шення Генеральною Асамблеєю ООН Загальної декларації прав людини. Кривий Ріг: ДЮІ МВС України, 2017. С. 288-293.

194. Самбор М.А. Право на мирні зібрання: монографія. Прилуки: КП «Прилуцька міська друкарня», 2018. 420 с.

195. Самбор М.А. Право на страйк профспілок поліції // Актуальні проблеми юридичної науки та практики. 2016. № 1 (2). С. 29-34.

196. Самбор Н.А. Поняття субституції в теорії права // Право. Економіка. Психологія. 2016. № 1 (4). С. 27-32.

197. Самоутуга А.В. Конституційні особисті права і свободи людини у США та їх захист поліцією: монографія. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 204 с.

198. Свобода зібрань. Матеріал з Вікіпедії вільної енциклопедії. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Свобода_зібрань. Дата доступу: 24.04.2017.

199. Сердюк І.А. Основи теорії правоохоронних відносин: монограф. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 196 с.

200. Серьогін В.О. Право на недоторканність приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Харків: ФІНН, 2010. 608 с.

201. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків: Еспада, 2009. 752 с.

202. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. До 10-річчя незалежності України: монограф. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2000. 600 с.

203. Словник гендерних термінів, присвячений основній термінології в галузі гендеру і фемінізму. URL: <http://a-z-gender.net/ua/gendernademokratiya.html>.

204. Справа № 3-1093/12 про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст.185-1 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/55416724>. Дата доступу: 29.04.2017.

205. Справа № 3-741/11 про адміністративне правопорушення за ч. 2 ст. 185-1 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/21616960>. Дата доступу: 29.04.2017.

206. Справа № 761/5574/15-п про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст.185-1 КУпАП. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43440557>. Дата доступу: 29.03.2017.

207. Ставицький О.О. Інтолерантність як основний прояв гандикапізму // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Серія: Психологія і педагогіка. 2011. Вип. 18. С. 230-239. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2011_18_28.

208. Ставнійчук М.І. Збори громадян / М.І. Ставнійчук, Н.І. Руда // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Шемшученко Ю.С. (голова редкол.), Бурчак Ф.Г., Зяблюк М.П. та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 2: Д-Й. 1999.

209. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя / Н. Ахтирська, В. Філатов, Т. Фулей, Х. Хембах. К.: Істина, 2011. 200 с.

210. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивіль-

ному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія. – Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2007. 626 с.

211. Стремоухов А.В. Человек и его правовая защита. Теоретические проблемы. СПб., 1996. 375 с.

212. Судове рішення справ у спорах, пов'язаних із гендерною дискримінацією: збірка кращих практик / упор.: Олена Уварова, Марія Ясеновська. Х.: ФОП Бровін О.В., 2016. 192 с.

213. Теория государства и права: учебник / В.К. Бабаев, В.М. Баранов, Н.В. Витрук и др.; под ред. В.К. Бабаева. М.: Юристъ, 2003. 592 с.

214. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2014. 468 с.

215. Теорія держави і права. Академічний курс: підруч. / О.В. Зайчук, А.П. Заєць, В.С. Журавський та ін.; за ред. О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

216. Теорія держави і права: підруч. / кол. авт.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. 3-є вид. перероб. і доп. Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2016; Ліра ЛТД. 480 с.

217. Тихий В.П. Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого або референдного права/ В.П.Тихий, М.І.Мельник/. Верховний Суд України. Офіційний веб-сайт. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/21D3C97D68602A76C2257B7B004CF71F). Дата доступу: 24.05.2018.

218. Томенко М.В. Історія української Конституції: навч. посіб. К.: Освіта, 2009. 464 с.

219. Узагальнення судової практики ст. 5, 6 Конвенції 2011-2012 рр. URL: sc.gov.ua.

220. Фатхутдінов В.Г. Громадський vs публічний у дзеркалі правничої герменевтики. URL: <http://goal-int.org/gromadskij-vs-publichnij-u-dzerkali-pravnicnoi-germenevtiki>. Дата доступу: 22.04.2017.

221. Форма. E-slovník. Тлумачний словник української мови. URL: <http://eslovnik.com/форма>. Дата доступу: 18.03.2017.

222. Форма. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Форма>. Дата доступу: 18.03.2017.

223. Форма. Словник української мови: в 11 томах. Том 10, 1979. URL: <http://sum.in.ua/s/forma>. Дата доступу: 18.03.2017.

224. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-метод. посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2014. 208 с.

225. Фулей Т.І. Свобода мирних зібрань: науково-методичний посібник для суддів. Київ: Фенікс, 2014. 112 с.

226. Церемонія. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Церемонія>. Дата доступу: 25.04.2017.

227. Цивільне право України: підручник: у 2-х т. / В.И. Борисова (кер.

авт. кол.), Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2007. Т. 1. 480 с.

228. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print13607>. Дата доступу: 13.04.2017.

229. Цивільний кодекс України: Коментар. Видання друге із змінами за станом на 15 січня 2004 р. Х.: ТОВ «Одіссей», 2004. 856 с.

230. Червяцова А.О. Право на життя та заборона катувань у рішеннях Європейського суду з прав людини: аналіз судової практики за статтею 2 і 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: навч. посібник. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 308 с.

231. Шевченко А.Є. Реалізація конституційного права на мирні зібрання в Україні: монографія / А.Є. Шевченко, М.М. Денісова, О.С. Денісова. Донецьк: Ноулідж, 2011. 138 с.

232. Шевчук С. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. Вид. 2-е, випр., доп. К.: Реферат, 2007. 848 с.

233. Шемшученко Ю.С. Правоохоронна діяльність // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

234. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

235. Як провести мирне зібрання? URL: <http://pravo.org.ua/ua/meeting/provesty-zibrannya>. Дата доступу: 01.04.2017.

236. *Affaire Muskhadzhiyeva et autres v. Belgique* 41442/07. Council of Europe: European Court of Human Rights, 19 janvier 2010, availableat: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96774>.

237. *Case of A.K. v. Latvia* 33011/08 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 June 2014, availableat: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75905>.
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-145005>

238. *Case of Oya Ataman v. Turkey* (Application no. 74552/01) 05.12.2006 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78330>.

239. *Case of Avsar v. Turquie*, 25657/94, Council of Europe: European Court of Human Rights, 10 juillet 2001, availableat: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-64134>.

240. *Case of Afanasyev v. Ukraine*, 38722/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 5 April 2005, availableat: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68711>.

241. *Case of Akkoc v. Turkey* 22947/93 22948/93, Council of Europe: European Court of Human Rights, 10 October 2000, availableat: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58905>.

242. *Case of Aksoy v. Turkey*, 21987/93 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 December 1996, availableat: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58003>.

243. Case of *Amănalăchioai v. Romania*, 4023/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 May 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92680>.

244. Case of *Aydin v. Turkey*, 23178/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 September, 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58371>.

245. Case of *Bączkowski and others v. Poland* (Application no. 1543/06) 03.05.2007 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80464>.

246. Case of *Barankevich v. Russia* (Application no. 10519/03) 20.10.2005 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81950>.

247. Case of *Barraco v. France* (Application no. 31684/05) 05.03.2009 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91571>.

248. Case of *Camp and Bourimi v. The Netherlands* 28369/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 3 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58824>.

249. Case of *Canea Catholic Church v. Greece* 143/1996/762/963 Council of Europe: European Court of Human Rights, 16 December 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58124>.

250. Case of *Chassagnou and Others v. France* 25088/94, 28331/95 and 28443/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 29 April 1999, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58288>.

251. Case of *Ciulla v. Italy* 11152/84 Council of Europe: European Court of Human Rights, 22 February 1989, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57460>.

252. Case of *Christian democratic people's party v. Moldova* (Application no. 28793/02) 14.02.2006 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72346>.

253. Case of *Dankevitch c. Ukraine*, 40679/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 29.04.2003, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-65630>.

254. Case of *Djavit An v. Turkey* (Application no. 20652/92) 20.02.2003 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60953>.

255. Case of *Draon v. France* 1513/03 Council of Europe: European Court of Human Rights, 21 June 2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75905>.

256. Case of *Dubovik v. Ukraine*, 33210/07 41866/08 Council of Europe: European Court of Human Rights, 15.10.2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97273>.

257. Case of *Éva Molnár v. Hungary* (Application no. 10346/05) 07.10.2008 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88775>.

258. Case of *Emel Boyraz v. Turkey* 61960/08 Council of Europe: European Court of Human Rights, 2 December 2014, available at:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148271>.

259. Case of G. N. And Others v. Italy 43134/05 Council of Europe: European Court of Human Rights, 1 December 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-95926>.

260. Case of Galstyan v. Armenia (Application no. 26986/03) 15.11.2007 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83297>.

261. Case of Gaygusuz v. Austria 17371/90 Council of Europe: European Court of Human Rights, 16 September 1996, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58060>.

262. Case of Glor v. Switzerland 13444/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 30 April 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-92525>.

263. Case of Gongadze v. Ukraine, 34056/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 November 2005. available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70853>.

264. Case of Grant v. The United Kingdom 32570/03 Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 May 2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75454>.

265. Case of Haase v. Germany, 11057/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 April 2004, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61704>.

266. Case of Hoffmann v. Austria 12875/87 Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 June 1993, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57825>.

267. Case of Hokkanen v. Finland, 19823/92 Council of Europe: European Court of Human Rights, 23 September 1994, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57911>.

268. Case of I.B. v. Greece 552/10 Council of Europe: European Court of Human Rights, 3 October 2013, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-127055>.

269. Case of Inze v. Austria 8695/79 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 October 1987, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=07505>.

270. Case of Ireland v. The United Kingdom, 5310/71 Council of Europe: European Court of Human Rights, 18 January 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.

271. Case of Ismailov v. Ukraine, 17323/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27.11.2008, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=079>.

272. Case of Iwanczuk v. Poland 25196/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 15 November 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59884>.

273. Case of Kalacheva v. Russia, 3451/05 Council of Europe: European Court of Human Rights, 7 May 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92572>.

274. Case of Kiyutin v Russia 2700/10 Council of Europe: European Court of Human Rights, 10 March 2011, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-103904>.

275. Case of Koval c. Ukraine, 65550/01, Council of Europe: European Court of Human Rights, 19.10.2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-7757>.

276. Case of Kucheruk v. Ukraine, 2570/04 Council of Europe: European Court of Human Rights, 06.09.2007, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-7757>.

277. Case of Kudla v. Poland, 30210/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 October 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-7757>.

278. Case of Kutzner v. Germany 46544/99 Council of Europe: European Court of Human Rights, 26 February 2002, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60163>.

279. Case of Labita v. Italy, 26772/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 April 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58559>.

280. Case of Makhmudov v. Russia (Application no. 35082/04) 26.07.2007 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81966>.

281. Case of Marckx v. Belgium 6833/74 Council of Europe: European Court of Human Rights, 13 June 1979, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>.

282. Case of Mazurek v. France 34406/97 Council of Europe: European Court of Human Rights, 1 February 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-4456>.

283. Case of McKerr v. The United Kingdom, 28883/95 Council of Europe: European Court of Human Rights, 4 May 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59451>.

284. Case of Mubilanzila Mayeka and Tabitha Kaniki Mitunga v. Belgium 13178/03 Council of Europe: European Court of Human Rights, 12 October 2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77447>.

285. Case of Murray v. UK 22384/93 Council of Europe: European Court of Human Rights, 2 December 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-0092>.

286. Case of Nachova and Others v. Bulgaria 43577/98 and 43579/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 July 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630>.

287. Case of Naumenko v. Ukraine, 42023/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 10.02.2004, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-026>.

288. Case of Olsson v. Sweden, 10465/83 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 March 1988, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57548>.

289. Case of *Opuz v. Turkey* 33401/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 9 June 2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92945>.

290. Case of *Petukhov c. Ukraine*, 43374/02, Council of Europe: European Court of Human Rights, 21.10.2010 available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101291>.

291. Case of *Plattform "Ärzte für das Leben" v. Austria* (Application no. 10126/82) 21.06.1998 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57558>.

292. Case of *Ribitsch v. Austria*, 18896/91 Council of Europe: European Court of Human Rights, 4 December 1995, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57964>.

293. Case of *Rumor v. Italy* 72964/10 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 May 2014, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-144137>.

294. Case of *Schuler-Zgraggen v. Switzerland* 14518/89 Council of Europe: European Court of Human Rights, 31 January 1995, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57922>.

295. Case of *Shtukurov v Russia* 44009/05 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 March 2008, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85611>

296. Case of *Selmouni v. France*, 25803/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 JULY 1999, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58287>.

297. Case of *Sergey Kuznetsov v. Russia* (Application no. 10877/04) 23.10.2008 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89066>.

298. Case of *Sommerfeld v. Germany* 31871/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 8 July 2003, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61195>.

299. Case of *Stankov and the United Macedonian organisation Ilinden v. Bulgaria* (Applications nos. 29221/95 and 29225/95) 02.10.2001 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59689>.

300. Case of *Sutherland v. The United Kingdom* 25186/94 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 March 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59354>.

301. Case of *Thlimmenos v. Greece* 34369/97 Council of Europe: European Court of Human Rights, 6 April 2000, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>.

302. Case of *Timishev v. Russia* 55762/00 and 55974/00 Council of Europe: European Court of Human Rights, 13 December 2005, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71627>.

303. Case of *Tomasi v. France*, 12850/87 Council of Europe: European Court of Human Rights, 27 August 1992, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57796>.

304. Case of Tyrer v. The United Kingdom, 5856/72 Council of Europe: European Court of Human Rights, 25 April 1978, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587>.

305. Case of Unal Tekeli v. Turkey 29865/96 Council of Europe: European Court of Human Rights, 16 November 2004, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67482>.

306. Case of Valasinas v. Lithuania, 44558/98 Council of Europe: European Court of Human Rights, 24 July 2001, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59608>.

307. Case of Van Raalte v. The Netherlands 20060/92 Council of Europe: European Court of Human Rights, 21 February 1997, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58031>.

308. Case of Verguelsky c. Ukraine, 19312/06 Council of Europe: European Court of Human Rights, 12.03.2009, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91757>.

309. Case of Vermeire v. Belgium 12849/87 Council of Europe: European Court of Human Rights, 04 October 1993, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57861>.

310. Case of Visloguzov v. Ukraine, 32362/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 20.05.2010, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-98751>.

311. Case of Vyerentsov v. Ukraine (Application no. 20372/11) 11.04.2013 / European Court of human rights. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-118393>.

312. Case of Wagner and J.M.W.L. v. Luxembourg 76240/01 Council of Europe: European Court of Human Rights, 28 June 2007, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-81328>.

313. Case of Zarb Adami v. Malta 17209/02 Council of Europe: European Court of Human Rights, 20 June 2006, available at: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75934>.

314. Cossey v. The United Kingdom, 27.09.1990. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/Hudoc1doc/HEJUD/sift/226.txt>.

315. E-slovník. Тлумачний словник української мови. URL: <http://eslovnik.com/%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.
Janowski v. Poland (App. no 25716/94) ECHR 21 January 1999 . URL: <http://www.echr.coe.int>.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Абсолютні права 62
Адміністративний арешт 81

Б

Богослужіння 163

В

Відносні права людини 51
Відповідальність адміністративних органів 142
Вікова толерантність 106

Г

Гарантії прав і свобод людини 42, 43
Географічна толерантність 107
Громадянин 137
Громадянство України 137

Ґ

Ґалузеві права 49
Ґендерна демократія 127
Ґендерна культура 127
Ґендерна політика 127
Ґендерна рівність 126
Ґендерна толерантність 106

Д

Державний орган України 14
Демонстрація 161
Дискримінація 105
Дискримінація за ознакою статі 126
Дитина 111
Доктрина “мінімального рівня жорстокості” 63
Друге покоління прав людини 46, 47, 50
Духовні права 49

Е

Економічні права 48
Етнічний профайлінг 122

Ж

Жорстоке поводження 64

З

Забезпечення правопорядку 54
Завчасне сповіщення про зібрання 144, 145
Загальна декларація прав людини 138, 139
Загальні права 49
Законність 141
Затримання 79, 81
Збори 158
Звільнення з-під варти 83
Змішані права 50

І

Інвалідність 117
Індивідуальні права 50
Інтолерантність 107

К

Катування 64
Коллективні права 50
Конституційні права 49
Культурні права 48, 49
Ксенофобія 107

М

Маргінальна толерантність 107
Мета правоохоронної діяльності 32
Методу поновлення порушених прав громадян 53
Методу профілактики порушень прав громадян 52- 53
Мирне зібрання 144
Мирні зібрання під час виборчого процесу 155
Мирність зібрання 174
Міжкласова толерантність 107
Міжнародні стандарти прав людини 59
Міжнаціональна толерантність 106
Мітинг 159
Мультикультуралізм 109

Н

Належна адміністрація - 142
Негативні права – 50
Недискримінація 142
Недоторканність приватного життя 88, 90
Необґрунтованість судових рішень 83
Неосновні права 49
Непряма дискримінація 106

О

Ознаки поняття «правоохоронний орган» 16
Основні права 49
Особиста недоторканність 77
Особисте життя 91
Особисті (громадянські) права 48
Особа з інвалідністю 118
Орган охорони правопорядку України 17
Охорона 13

П

Перше покоління прав людини 45, 46, 50
Пікетування 161
Поводження, що принижує гідність 67
Позитивні обов'язки держави з охорони мирних зібрань 143, 144
Позитивні права 50
Політична толерантність 107
Політичні права 48
Похід 160
Права громадянина 50
Права дитини 111
Права і свободи людини 42
Право на зібрання -
Право на мирні зібрання 135, 136, 150
Право на приватність 88
Право на свободу 75, 78
Право на таємницю листування 94, 95
Право на таємницю телефонних розмов 94, 95
Право на таємницю телеграфної кореспонденції 100
Правоохоронна діяльність 11
Правоохоронні органи 14-17
Правоохоронні функції 36, 37, 38
Презумпція на користь проведення зібрання 138
Принцип верховенства права 21, 22, 23, 24, 25
Принцип взаємної відповідальності особи та держави 27, 28
Принципи діяльності правоохоронних органів 20
Принцип поділу державної влади 25, 26
Пропорційність обмеження свободи зібрань 139
Пропорційність свободи зібрань 141, 142
Процесуальні гарантії затриманого 84
Профайлінг 122
Пряма дискримінація 106

Р

Расизм 107

Расова толерантність 106
Релігійна толерантність 107
Релігійний обряд 164
Рівні можливості жінок і чоловіків 126
Рівні права жінок і чоловіків 126

С

Свобода зібрань 134
Сексуально орієнтована толерантність 107
Сімейне життя 93
Соціальні права 48
Соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини 26
Спеціальні права 49
Страйк 163

Т

Толерантність 106
Трете покоління прав людини 47, 50
Тримання під вартою 78, 79, 81

У

Утвердження та забезпечення прав і свобод людини 44, 45

Ф

Фізіологічна толерантність 107
Форми реалізації права на мирні зібрання 157
Фізичні права 49

Ч

Четверте покоління прав людини 47

Ц

Церемонія 163

Ю

Юридична відповідальність за участь у зібранні 139

Я

Ярмарки 158

Ф

flash-mob 164

Р

Промо-акції 164

Навчальне видання

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
У ПРАВООХОРОННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Видання друге, перероблене і доповнене

Навчальний посібник

Колектив авторів

За редакцією
доктора юридичних наук, доцента
В.О. Боняк

Редактор, оригінал-макет – *А.В. Самотуда*
Редактор *Л.В. Омельченко*
Дизайн – *В.А. Ситник*

Підп. до друку 04.07.2018 р. Формат 60x84/16. Друк – трафаретний. Папір офісний.
Гарнітура – Times. Ум.-друк. арк. 15,65. Обл.-вид. арк. 16,00. Тираж – 100 прим.

Надруковано у Дніпропетровському ДДУВС
49005, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26, т. (056) 370-96-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6054 від 28.02.2018

ПП «Ліра ЛТД»
49038, м. Дніпро, вул. Наукова, 5, тел. (056) 731-96-57
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 188 від 19.09.2000 р.